

Anna Varjonmaa

YLEISEN EDUNVALVONNAN PÄÄMIESTÄ KOSKEVAN TIEDON
JAKAMINEN LÄHEISILLE

Yrittäjyyden ja liiketoimintaosaamisen koulutusohjelma
2016

YLEISEN EDUNVALVONNAN PÄÄMIESTÄ KOSKEVAN TIEDON JAKAMINEN LÄHEISILLE

Varjonmaa, Anna
Satakunnan ammattikorkeakoulu
Yrittäjyyden ja liiketoimintaosaamisen koulutusohjelma
Tammikuu 2016
Ohjaaja: Anttila, Seppo; Suvanto, Mari
Sivumäärä: 77
Liitteitä: 5

Asiasanat: yleinen edunvalvonta, edunvalvoja, holhous, salassapito

Työssä tutkittiin sitä, mitä yleisen edunvalvonnan päämiesstä koskevaa tietoa voidaan jakaa hänen läheisilleen. Tässä työssä läheisiin katsottiin kuuluvan omaiset sekä erityisesti heidän puuttuessaan muut päämiehelle läheiset henkilöt sekä omahoitaja ja muu hoitohenkilökunta.

Teorian tarkastelussa lähdettiin liikkeelle kansalais- ja perusoikeuksiin kuuluvasta yksityisyyden suojasta, joka koskee myös edunvalvottavia. Asiaan todettiin vaikuttavan myös edunvalvonnan peruseriaatteen, autonomia ja paternalismi. Päämiestä suojataan, mutta tavoitteena on huolehtia myös hänen mahdollisimman laajasta itsemääräämisoikeudestaan.

Lainsäädännössä edunvalvojien toimintaa koskeva salassapitosääntelyn todettiin löytyvän holhoustoimilaista. Asiakirjajulkisuutta koskeva lainsäädäntö puolestaan löydettiin viranomaisten toimintaa koskevasta julkisuuslaista. Lakien sisällön merkitystä tarkasteltiin niitä käsittelevien hallituksen esitysten valossa. Työtä tehdessä tutustuttiin myös eduskunnan oikeusasiamiehen kanteluihin antamiin päätöksiin sekä yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmän suosituksiin.

Työssä tarkasteltiin lyhyesti myös sitä, olisiko muiden tahojen toimintamalleista mahdollista oppia. Työssä tutustuttiin sosiaali- ja terveysalan salassapitosääntelyyn sekä Ruotsissa toimivien edunvalvojien toimintaan.

Työn tutkimusosiossa haastateltiin muutamaa yleistä edunvalvojaa. Haastattelujen vastaukset koottiin yhteen sen näkemiseksi, miten nykyään toimitaan ja mitä parannusta tai apua kaivattaisiin. Eri toimistojen kohdalla etsittiin erityisesti hyväksi havaittuja toimintamalleja, joista voitaisiin muualla ottaa oppia.

Työhön kootun materiaalin pohjalta laadittiin myös listaus seikoista, joita edunvalvoja voi pohtia harkitessaan yksittäistapauksen tiedonjaon rajoja. Listauksen on tarkoitus toimia muistilistana.

DISTRIBUTING KNOWLEDGE REGARDING THE AFFAIRS OF A CLIENT OF A LEGAL GUARDIAN TO PEOPLE CLOSE TO THE CLIENT

Varjonmaa, Anna

Satakunnan ammattikorkeakoulu, Satakunta University of Applied Sciences

Degree Programme in Entrepreneurship and Business Competence, Master's Degree

January 2016

Supervisor: Anttila, Seppo; Suvanto, Mari

Number of pages: 77

Appendices: 5

Keywords: guardianship, legal guardian, trustee, confidentiality

The purpose of this thesis was to find out what can be told to people close to a client of a legal guardian regarding the affairs of this client. Here people close to a client were considered to include family and relatives, and in some cases other persons close to the client such as close friends, named nurse and other members of the nursing staff.

When considering the theory, the starting point was the protection of privacy as a human right and as a right that belongs to everybody. Also autonomy and paternalism, the basic principles of guardianship, have an influence on the matter. The goal is to protect the client while still giving him the widest autonomy possible.

Laws regarding the actions of legal guardians were found in the law regarding guardianship, except the legislation about the publicity of the documents. That is found in the law regarding the publicity of the authorities' actions. The texts of the laws were considered together with the legislative history in order to get the full idea. Also the parliamentary ombudsman's decisions and the recommendations of development group regarding the practices in guardianship were included in the material discussed.

In this thesis it was also shortly discussed what could be learned from other lines of work and their way of handling things regarding confidentiality. The lines of work discussed were the health care and social work in Finland and guardianship in Sweden.

In the research part of this study some legal guardians were interviewed. The results of these interviews were put together in order to see how things are handled now and what improvements or help is needed. Offices from other towns than Pori were especially observed for good operating models. Some of these might be good ones to follow also in other offices in Finland.

On the grounds of the material gathered in this thesis was also a list put together. This list is supposed to act as a checklist for the legal guardian when he is pondering over what he can tell to a specific client's close ones and what not.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	6
2	TUTKIMUSTEHTÄVÄN TOIMINTAYMPÄRISTÖ.....	7
2.1	Toimintaympäristö.....	7
2.2	Päämies ja läheinen – termien merkitykset.....	9
3	TUTKIMUSTEHTÄVÄN TAVOITTEET JA MENETELMÄT	10
3.1	Tavoitteet ja tutkimuskysymykset	10
3.2	Lähestymistapa ja tiedonkeruumenetelmät.....	12
4	EDUNVALVONTA.....	14
5	YKSITYISYYDEN SUOJA PERUSPERIAATTEENA	15
5.1	Yksityisyyden suoja ihmisoikeutena.....	15
5.2	Yksityisyyden suoja perusoikeutena.....	16
5.3	Yksityisyyden suojan vaikutus edunvalvontaan	17
6	MUIDEN PERIAATTEIDEN VAIKUTUS EDUNVALVONNASSA	18
6.1	Autonomia ja paternalismi	18
6.2	Julkisuus.....	20
7	EDUNVALVOJAN SALASSAPITOVELVOLLISUUTTA KOSKEVA LAINSÄÄDÄNTÖ	20
7.1	Salassapitoa ja julkisuutta koskevat yleiset lainkohdat	20
7.2	Holhoustoimilaki ja salassapitovelvollisuus	22
7.3	Huollon järjestäminen päämiehelle.....	23
8	HOLHOUSTOIMILAIN TULKINTAA OHJAAVAT LAUSUNNOT	25
8.1	Hallituksen esitys koskien holhoustoimilakia.....	25
8.2	Eduskunnan oikeusasiamiehen päätökset	27
8.3	Kehittämistyöryhmän kannanotot.....	31
9	TOIMINTAMALLIT MUUALLA	33
9.1	Case: Suomen sosiaali- ja terveysala	33
9.1.1	Salassapitovelvollisuus.....	33
9.1.2	Omaisten ja muiden asianosaisten tiedonsaanti	35
9.1.3	Sosiaali- ja terveysalan edustajan haastattelu	37
9.2	Case: Ruotsin edunvalvonta.....	40
9.2.1	Yleistä Ruotsin edunvalvonnasta	40
9.2.2	Tiedon jakaminen Ruotsissa.....	41
9.2.3	Ruotsissa toimivan edunvalvojan haastattelu	43

10 SATAKUNNAN OIKEUSAPUTOIMISTON EDUNVALVOJIEN	
HAASTATTELUT.....	46
10.1 Haastattelujen taustat	46
10.2 Nykykäytäntö tiedonjaossa	47
10.3 Haastavia tilanteita läheisten suhteen	49
10.4 Edunvalvojien toivoma apu asiaan	50
10.5 Toimiston yhteinen linja sekä edunvalvontasihteerit.....	52
10.6 Tiedonjako omahoitajille sekä taloudellisen hyväksikäytön vaikutus.....	53
10.7 Luvan pyytäminen päämieheltä sekä käyttörahat	54
10.8 Muita näkökulmia ja yhteenveto.....	56
11 MUIDEN OIKEUSAPUTOIMISTOJEN EDUNVALVOJIEN VASTAUKSET	57
11.1 Haastattelut	57
11.2 Rajanvedon haastavuus ja toimiston toimintalinjat	58
11.3 Perusteellista pohdintaa vaativat tapaukset.....	59
11.4 Eteen tulleita haastavia tilanteita	60
11.5 Asiassa käytetty ja tarpeelliseksi koettu apu.....	62
11.6 Tiedon jakamiseen liittyviä erityistilanteita.....	63
12 YHTEENVETOA HAASTATTELUIJEN TULOKSISTA	65
13 TYÖKALU EDUNVALVOJAN POHDINNAN TUEKSI	69
14 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA	71
LÄHTEET.....	76
LIITTEET	

1 JOHDANTO

Tässä työssä tarkastellaan sitä, mitä edunvalvoja saa kertoa päämiehensä asioista kyseisen päämiehen läheisille. Aiheen käsittelyssä lähdetään liikkeelle aiheeseen liittyvien keskeisten termien määrittämisestä. Ensin tarkennetaan termien ”päämies” ja ”läheinen” sisältö, seuraavaksi käsitellään sitä, mitä edunvalvonta on, ja tämän jälkeen keskitytään yleiseen edunvalvontaan. Tässä työssä käsitellään sitä, mitä edunvalvojan toimintaa säätelevät lait tarkalleen ottaen sanovat koskien salassapitovelvollisuutta. Asiaa säätelevä lainkohta on selkeä, mutta sen, koskeeko salassapitoa tietyissä tilanteissa jokin muukin laki tai miten kyseisiä lakeja sovelletaan käytäntöön, ei voida sanoa olevan itsestäänselvyys. Työssä luodaan myös katsaus Suomen sosiaali- ja terveysalan sääntelyyn salassapitoa koskien sekä Ruotsin edunvalvonnan menettelyyn samassa asiassa sen näkemiseksi, voitaisiinko näistä ottaa jotenkin mallia myös Suomen edunvalvojen toimintaan. Lisäksi haastattelujen avulla selvitetään, miten Satakunnan oikeusaputoimiston yleisen edunvalvonnan Porin toimipaikassa toimitaan asian suhteen tällä hetkellä, minkälaisia haasteita on kohdattu tai kohdataan parhailaan sekä minkälaista muutosta tai apua tiedonjakoon liittyvien päätösten tekemiseen kaivattaisiin. Myös muiden oikeusaputoimistojen käytännöistä hankitaan tietoa haastatteleamalla niissä toimivia edunvalvoja. Molemmissa haastattelutyypeissä käydään läpi samoja aihepiirejä.

Työn tuloksena huomattiin, että edunvalvojan kertomisen rajoja ei ole mahdollista määritellä etukäteen, vaan jokainen tapaus, jokainen päämies ja hänen läheisensä ovat erilaisia. Niinpä edunvalvojan on tehtävä päätös oman harkintansa mukaan, toki tukeutuen asiaan vaikuttaviin periaatteisiin ja lakeihin. Nämä lait ja periaatteet on koottu yhteen tähän työhön sekä lyhyemmässä muodossa työn tuloksena olevaan listaukseen, jota edunvalvoja voi käyttää muistilistana pohtiessaan ratkaisuaan siitä, mitä voi kertoa päämiehen omaisille, ja mahdollisesti laatiessaan kirjallista perustelua päätökselleen.

2 TUTKIMUSTEHTÄVÄN TOIMINTAYMPÄRISTÖ

2.1 Toimintaympäristö

Yleinen edunvalvonta on valtion järjestämä palvelu. Edunvalvonta kuuluu oikeusministeriön toimialaan, ja toimii oikeusavun yhteydessä. Oikeusministeriössä on Oikeushallintayksikkö, jonka alla vuorostaan toimii Oikeusapu- ja ulosottoyksikkö. Tämän alla toimivat alueelliset oikeusaputoimistot, jotka on jaettu oikeusapupiireihin. (Astala henkilökohtainen tiedonanto 28.1.2015.)

Porissa toimii Satakunnan oikeusaputoimisto, jonka alla toimii siis myös alueen yleinen edunvalvonta. Toiminta-alueeseen kuuluu Harjavalta, Huittinen, Luvia, Nakkila, Pomarkku, Pori ja Ulvila. Lisäksi alueeseen kuuluvien Kokemäen ja Merikarvian edunvalvontapalvelut ostetaan kyseisiltä kaupungilta ja kunnalta. Huittisten alueen edunvalvonnat ovat myös aiemmin olleet ostopalveluna, mutta ne ovat siirtyneet takaisin oikeusaputoimiston edunvalvojien hoidettaviksi. Vuoden 2015 alusta Porin ja Kankaanpään oikeusaputoimistot yhdistyivät Satakunnan oikeusaputoimistoksi, ja näin ollen viraston edunvalvonta-alueeseen kuuluvat myös Kankaanpää, Lavia, Jämijärvi, Karvia, Siikainen ja Honkajoki. Näistä Siikaisten edunvalvonta hoidetaan ostopalveluna. Muiden edellä mainittujen kuntien edunvalvonta hoidetaan Kankaanpään toimipaikan virkamiesten toimesta. Käytännön syistä tässä työssä käsitellään kuitenkin vain Porin toimipaikkaa. (Satakunnan oikeusaputoimiston www-sivut 2015.)

Satakunnan oikeusaputoimiston yleisen edunvalvonnan Porin toimipaikassa työskentelee tällä hetkellä johtava yleinen edunvalvoja, neljä yleistä edunvalvojaa sekä kuusi sihteeriiä. Edunvalvojista yksi on työskennellyt tehtävässään vain muutaman kuukauden, muilla on edunvalvojan työtehtävistä useiden vuosien kokemus. Käytössä on työparityöskentely, eli kukin edunvalvoja muodostaa yhden sihteerin kanssa työparin, ja he hoitavat samojen päämiesten asioita yhdessä. Työt on jaettu niin, että sihteerit hoitavat arkipäivään liittyviä ja toistuvia asioita, kuten päämiehen laskujen maksu, toistuvien ja pienten kertaluontoisten käyttörahojen maksu sekä tarvittavien tukien hakeminen ja vuositarkistukset, esimerkkeinä toimeentulotuki ja asumistuki. Sihteerit

myös huolehtivat, että edellä mainittuja tilitapahtumia koskeva kirjanpito asianhallintaohjelmassa on kirjannut tapahtumat oikein ja se on ajan tasalla, käyvät läpi päämiesten asioita koskevan postin sekä avustavat edunvalvojia muilla etukäteen sovituilla tavoilla. Edunvalvojien työkenttään kuuluu päämiesten taloudellisiin asioihin liittyvät suuremmat asiat ja kokonaisuudet, joihin liittyvät toimintalinjat he määrittelevät edunvalvonnan alkaessa sekä tarpeen mukaan myöhemminkin olosuhteiden muuttuessa tai uusien asioiden tullessa esille. Usein päämiehen elämään ja taloudellisiin asioihin liittyy muutakin kuin vain jokapäiväiset tulot ja menot, kuten vaikkapa osuus sukulaisen kuolinpesässä ja siihen liittyvät toimet, tarve myydä kiinteistö tai asunto-osake, toisinaan vaativienkin veroilmoitusten tekeminen sekä joissakin tapauksissa esimerkiksi aiempaan taloudelliseen hyväksikäyttöön liittyvän tutkintapyynnön tekeminen poliisille ja tähän prosessiin osallistuminen jatkossakin. Näissä tehtävissä edunvalvoja joko aloittaa asian ja määrittelee miten siinä jatkossa toimitaan tai hoitaa asian loppuun asti.

Sihteereitä on kaksi enemmän kuin edunvalvojia, ja heistä toinen toimii edellä kuvatulla tavalla edunvalvontasihteerinä muodostaen kuitenkin poikkeuksen yleiseen työparityöskentelyyn. Hänen työtehtävänsä koostuvat Huittisten alueella asuvien päämiesten asioiden hoitamisesta, mutta yhden sijaan hän työskentelee kolmen edunvalvojan kanssa. Koska Huittisten edunvalvonnat siirtyivät nopealla aikataululla takaisin oikeusaputoimiston hoidettavaksi, ei koko toimiston edunvalvontoja järjestelty uudelleen vaan Huittisten päämiehet jaettiin kolmelle edunvalvojalle. Toinen sihteeri, jolla ei ole työparia, toimii toimistosihteerinä, huolehtien tärkeistä rutineista, kuten postin käsittelystä ja jakamisesta, tositteiden mapittamisesta, arkiston hoidosta sekä muista tarpeen vaatiessa suoritettavista avustavista tehtävistä.

Päämiehiä on kullakin parilla runsaasti, tällä hetkellä yhdellä edunvalvojalla on noin 180 – 190 päämiestä. Johtavalla yleisellä edunvalvojalla on päämiehiä jonkin verran vähemmän, koska hänen tehtäviinsä kuuluu monia hallinnollisia tehtäviä. Toki täytyy muistaa, että työparityöskentelyn myötä sihteeri hoitaa näiden henkilöiden jokapäiväiset asiat, ja edunvalvoja isommat tai merkitykseltään suuremmat asiat ja kokonaisuudet. Yhden päämiehen asioita hoitaa siis kaksi eri virkamiestä. Silti päämiesmäärä on melkoisen suuri, eikä jokaisen päämiehen asioihin perehtymiseen ole aina mahdolli-

suus käyttää niin paljon aikaa kuin edunvalvoja haluaisi. Tilanne tuskin tulee helpotumaan, väestö vanhenee ja yhä useampi tarvitsee edunvalvojaa, ja toisaalta uusia virkoja ei perusteta kovin helposti.

2.2 Päämies ja läheinen – termien merkitykset

Tässä työssä käytetään kahta termiä, joiden merkitys on hyvä tarkentaa. Nämä termit ovat päämies ja läheinen. Päämies tarkoittaa tässä yhteydessä henkilöä, joka edunvalvontaa tarvitsee ja jolle on siis määrätty yleinen edunvalvoja. Laki ei suoraan määrittele edunvalvottavan olevan päämies, mutta esimerkiksi laki holhoustoimesta (442/1999) käsittelee 14 §:ssä päämiehen asemaa, ja pykälän sisällöstä käy selväksi, että tässä käsitellään sellaisen henkilön asemaa, jolle edunvalvoja on määrätty.

Toinen ja ehkä tämän työn keskeisen sisällön kannalta tärkein määriteltävä termi on päämiehen läheinen. Valitettavasti tämä on myös haastavin määriteltävä. Laki holhoustoimesta ei määrittele päämiehen läheistä millään tavalla käsitellessään salassapitovelvollisuutta. Niinpä soveltuvaa määritelmää on haettava muualta. Holhoustoimilaki (442/1999) käsittelee 32 §:ssä edunvalvojan esteellisyyttä eli tilanteita, joissa edunvalvoja ei saa edustaa päämiestään tilanteesta johtuvan eturistiriidan vuoksi. Pykälässä luetellaan edunvalvojan lähipiiriin kuuluvia henkilöitä, joiden mukanaolo asiassa vastapuolella tekisi edunvalvojasta esteellisen edustamaan päämiestään. Listauksessa mainitaan edunvalvojan puoliso, edunvalvojan lapsi, edunvalvojan lapsen puoliso tai edunvalvojan puolison lapsi ja tämän puoliso, edunvalvojan tai hänen puolisonsa lapsenlapsi, sisarus, vanhempi tai isovanhempi ja tällaisen henkilön puoliso, edunvalvojan sisaruksen lapsi ja vanhemman sisarus. Puolisoiksi lasketaan aviopuolisot sekä yhteisessä taloudessa avioliitonomaisissa olosuhteissa tai muussa parisuhteessa elävät, ja sukulaisiin rinnastetaan vastaavat puolisukulaiset. Mukaan lasketaan siis edunvalvojan isovanhemmat, vanhemmat, vanhempien sisarukset, edunvalvojan omat sisarukset ja heidän lapsensa, edunvalvojan lapset ja lapsenlapset sekä edellä mainittujen henkilöiden puoliset. Esteellisyyden aiheuttaa myös edunvalvojan puoliso, puolison isovanhemmat, vanhemmat, sisarukset (kaikki puolisoineen), puolison lapsi ja tämän puoliso sekä puolison lapsenlapsi puolisoineen. Vaikka tässä on kyse edunvalvojan läheisistä, voitaneen tämän listan olettaa antavan jonkinlaista suuntaa

sille, keitä vuorostaan päämiehen läheisiin lasketaan kuuluvan. Edellä mainittujen henkilöiden voidaan siis ajatella kuuluvan päämiehen läheisiin, ja oikeastaan myös omaisiin tilanteissa, joissa näiden kahden ryhmän erottelu on tarpeen.

Entä tilanne, jossa tällaisia henkilöitä ei esimerkiksi ole lainkaan tai he eivät ole halukkaita hoitamaan päämiehen asioita? Tällaisessa tilanteessa voi kuitenkin olla läheinen ystävä, tai ainakin hoitohenkilökuntaan kuuluva henkilö, kenties päämiehelle nimetty omahoitaja, joka on kiinnostunut päämiehestä ja haluaa auttaa. Osalla hoitohenkilökuntaan kuuluvista mielenkiinto voi pohjautua työtehtävien hoitamiseen, ja heillä on viranomaisen tai vastaavan tahon tehtäviin kuuluva tiedonsaantioikeus. Näin ei kuitenkaan ole kaikissa tapauksissa. Osa tällaisista henkilöistä, esimerkiksi hyvä ystävä, voi olla paljonkin läheisempi kuin edellisessä kappaleessa mainittu puolison sisaruksen puoliso. Heidän suhteensa ei asiaa ole kuitenkaan määriteltä millään tavalla, lukuun ottamatta tilanteita, joissa viranomaisen kuuluu lakisääteisen tehtävänsä perusteella saada tieto asiasta. Näin ollen voimme todeta, ettei kattavaa määritelmää päämiehen läheisten piiriin kuuluvista henkilöistä ole tällä hetkellä löydettävissä holhous-toimea koskevasta lainsäädännöstä. Tässä työssä puhuttaessa läheisistä tarkoitetaan päämiehen omaisia, piirin ulottuessa isovanhemmista lapsenlapsiin ja tilanteen mukaan aina vanhempien sisaruksiin asti, puolisoa ja hyviä, läheisiä ystäviä. Vaikka hoitohenkilökunta ei varsinaisesti läheisiin kuulukaan, suuressa osassa tässä työssä mainituissa kohdissa soveltuu läheisistä sanottu myös henkilön asioita hoitamaan hoitohenkilökuntaan ja heidät siksi tähän käsitteeseen sisällytetään.

3 TUTKIMUSTEHTÄVÄN TAVOITTEET JA MENETELMÄT

3.1 Tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tiedon jakaminen päämiehen asioista on asia, johon edunvalvoja törmää tavalla tai toisella lähes päivittäin. Jokapäiväisen työn yhteydessä ei ole aikaa pohtia tilannetta kovinkaan syvällisesti, joten opinnäytetyön kaltaisen erillisen, kohtuullisen syvällisen pohdinnan kirjoittaminen on tarpeen. Edunvalvoja saa tietoonsa hyvin paljon erilaisia

asioita päämiehen elämästä, koska taloudelliset asiat liittyvät niin läheisesti arkielämän lähes kaikkiin tilanteisiin. Päämiehen asioiden sujuvan hoitamisen varmistamiseksi edunvalvoja voi haluta jakaa tietoa eteenpäin, mutta toisaalta ei ole varma, voiko niin tehdä. Osa päämiehen läheisistä kokee, ettei heillä edunvalvonnan alettua ole enää tietoa siitä, mitä päämiehen elämässä tapahtuu, ja joidenkin kohdalla mukana on myös tiettyjen yksittäistapausten aiheuttamaa huolta siitä, hoitaako edunvalvoja tehtävänsä asiallisesti. Edunvalvojan etu olisi, että läheiset kertoisivat mahdollisimman paljon päämiehen taloudellisista asioista varsinkin edunvalvonnan alkaessa, jotta kaikki tarpeellinen tulisi tietoon ja asioiden hoitamista voitaisiin jatkaa olemassa olevan tarpeen mukaan. Jos edunvalvoja ei kerro omalta osaltaan mitään, koetaan se ehkä ylimielisyydeksi eikä läheinenkään halua vuorostaan kertoa kaikkea. Toisaalta jos edunvalvoja voi avoimesti tuoda esille, että tämän enempää tai tätä nimenomaista asiaa en voi kertoa näiden lakipykälien ja oikeusperiaatteiden vuoksi, voisi se selvittää tilannetta myös läheisille.

Tämän tutkimuksen pääkysymys on:

- Mistä edunvalvonnan päämiehen asioista voidaan kertoa hänen läheisilleen?

Apukysymyksiä ovat seuraavat:

- Miten laki ohjaa asioista kertomista?
- Miten yksityisyyden suojaa koskeva ihmisoikeusperiaate rajoittaa tätä asiaa?
- Missä määrin tarpeenmukaisen hoidon, huollon ja kuntoutuksen järjestäminen edellyttää tiedon jakamista?
- Vaikuttaako tiedon jakamiseen se, onko kyseessä omainen vai hoitohenkilökunta?
- Vaikuttaako kertomiseen se, jos päämiestä uhkaa tai vaikuttaa uhkaavan taloudellinen hyväksikäyttö?

Kolme ensimmäistä apukysymystä osoittavat, että asia ei ole mitenkään yksinkertainen. Edunvalvojan toiminnan perustan muodostavassa holhoustoimilaissa rajoitetaan päämiehen asioista kertomista, mutta toisaalta siellä myös edellytetään edunvalvojaa huolehtimaan päämiehen riittävän hoidon ja huollon saamisesta. Tämä on tarpeenmukainen ja looginen pykälä, kun kyseessä on toisen ihmisen edusta huolehtiminen,

mutta sen käytännön toteutus vaatii jonkinlaisen tiedon jakamista. Niinpä edunvalvojan on tasapainoitava näiden kahden pykälän välillä. Oman lisänsä tähän tasapainoi-luun tuo perusihmisoikeuksiin kuuluva yksityisyyden suoja, joka koskee luonnollisesti edelleen myös päämiestä. Kaksi jälkimmäistä apukysymystä tuovat esiin kaksi erikois-tilannetta, joita myös työssä sivutaan.

3.2 Lähestymistapa ja tiedonkeruumenetelmät

Tähän opinnäytetyöhön kuuluva tutkimus on tyypiltään kvalitatiivinen eli laadullinen tutkimus. Laadullisen tutkimuksen tarkoituksena on hankkia suppeasta kohteesta paljon tietoa ja näin ymmärtää ilmiötä paremmin ja kokonaisvaltaisemmin. Lähtökohtana on todellisen elämän kuvaaminen, ja tutkimuksessa tutkitaan harkiten valittua näytettä otoksen sijaan. (Ojasalo, Moilanen & Ritalahti. 2014, 105.)

Kehittämistyön lähestymistapana on tapaustutkimus. Tapaustutkimus soveltuu lähes-tymistavaksi, kun tehtävänä on tuottaa kehittämis ehdotuksia ja – ideoita. Tarkoituk-sena on tuottaa syvällistä ja yksityiskohtaista tietoa tutkittavasta tapauksesta. Toinen vaihtoehto eli toimintatutkimus on osallistavaa tutkimusta, jolla pyritään yhdessä rat-kaisemaan käytännön ongelmia ja saamaan aikaan muutosta. Se vaatii aikaa, koska siinä kehitysehdotusta testataan, ja testipalautteen perusteella sitä korjataan ja testataan uudelleen. Tämä toistuu riittävän monta kertaa. Koska työn tekemiseen käytettävissä oleva aika oli melko rajallinen, ja valtion viraston toimintaan tehtyjen suurten muutos-ten aikaansaaminen on melko epätodennäköistä, valittiin lähestymistavaksi tapaustut-kimus. (Ojasalo, Moilanen & Ritalahti. 2014, 52, 58, 60.)

Tapaustutkimuksessa mahdollisia tiedonkeruutapoja on useita. Tärkein ryhmä on eri-laiset haastattelut, kuten teema-, avoin ja ryhmähaastattelu. Muita menetelmiä ovat muun muassa aivoriihityöskentely, benchmarking ja erilaiset ennakkoinnin menetelmät sekä osallistuva havainnointi. (Ojasalo, Moilanen & Ritalahti. 2014, 55, 105.)

Haastattelut ovat yksi käytetyimmistä tiedonkeruumenetelmistä. Niiden avulla on mahdollista kerätä uusia näkökulmia avaavaa aineistoa, jos kehittämiskohde on vähän tutkittu. Haastattelujen tehtävänä voi olla asioiden selventäminen tai syventäminen, tai

niiden avulla voidaan selvittää vaikeita tai arkoja aiheita. Se, minkä tyyppinen haastattelu valitaan käytettäväksi, riippuu siitä, millaista tietoa tarvitaan. Suurimmat erot liittyvät haastattelun strukturointiasteeseen eli siihen, miten kiinteästi kysymykset on muotoiltu ja kuinka paljon haastattelija voi joustaa varsinaisessa haastattelutilanteessa. Eräs tapa luokitella haastattelut on erottaa strukturoitu eli standardoitu lomakehaastattelu omaksi luokakseen ja muut omakseen. Näitä muita haastatteluja ovat teemahaastattelu, syvähaastattelu ja ryhmähaastattelu. Kaikki haastattelut on hyvä niitä tehdessä äänittää, ja myöhemmin kaikki sanottu litteroidaan eli kirjoitetaan auki. (Ojasalo, Moilanen & Ritalahti. 2014, 106, 107.)

Vielä haastattelut voidaan luokitella strukturointiasteen mukaisesti. Täysin strukturoitu haastattelu sisältää valmiiksi muotoillut kysymykset, jotka esitetään ennalta määrättyssä järjestyksessä. Vain vastausten sisältö on jätetty etukäteen avoimeksi. Puolistrukturoidussa haastattelussa kysymykset on laadittu ennakkoon, mutta haastattelija voi vaihdella niiden järjestystä sen mukaan, miten kyseinen haastattelu etenee. Myös kysymysten sanamuodot voivat vaihdella, ja kyseiseen haastatteluun sopimattomat kysymykset voidaan jättää pois. Samoin haastattelun kuluessa mieleen tulevia kysymyksiä voidaan kysyä. Avoimessa haastattelussa taas haastattelija ja haastateltava keskustelevat yleisesti haastatteluaiheesta tai – ongelmasta. Keskustelu on avointa, ja molemmat osapuolet osallistuvat aktiivisesti ja tasavertaisesti. Keskustelu voi olla epämuodollinenkin. (Ojasalo, Moilanen & Ritalahti. 2014, 108, 109.)

Tässä työssä tiedonkeruumenetelmänä käytetään haastatteluja. Porissa toimivat yleiset edunvalvojat haastateltiin yksilöhaastatteluina, eikä aiemmin mahdollisena pidettyä ryhmähaastattelua enää myöhemmin nähty tarpeelliseksi tehdä. Haastattelut olivat puolistrukturoituja, toinen mahdollisuus olisi ollut avoin haastattelu. Mukana oli kuitenkin yksi haastattelijalle entuudestaan tuntematon edunvalvoja, jolloin avoin haastattelu olisi saattanut muodostua vähemmän tuloksekkaaksi. Muiden oikeusaputoimistojen edustajat haastateltiin myös yksittäin, ja haastattelut suoritettiin käytännön syistä sähköpostin välityksellä.

Muita tiedonkeruumenetelmiä ei tässä työssä käytetty. Osallistuva havainnointi olisi tässä tapauksessa ollut hyödyllinen menetelmä, mutta koska tutkimuksen tekijä ei ole tällä erää töissä yleisessä edunvalvonnassa, ei sen kunnolliseen toteuttamiseen ollut

realistisia mahdollisuuksia. Alun perin tutkimuksen tekijä pohti mahdollisuutta benchmarkkaukseen, mutta menetelmän vaatiman ajan (menee syvemmälle kuin haastattelu) vuoksi se jouduttiin sivuuttamaan.

4 EDUNVALVONTA

Teorian suhteen liikkeelle on hyvä lähteä termin ”edunvalvonta” merkityksestä. Edunvalvonnasta puhutaan yleisessä keskustelussa tarkoittaen montaakin erilaista osa-aluetta, mutta virallinen sanapari yleinen edunvalvoja kuuluu holhoustoimen piiriin. Asiaa säätelevä laki holhoustoimesta (442/1999) aloittaa määrittelemällä ensin holhoustoimen. Lain 1 §:ssä todetaan, että holhoustoimen tarkoituksena on valvoa niiden henkilöiden etua ja oikeutta, jotka eivät vajaavaltaisuuden, sairauden, poissaolon tai muun syyn vuoksi voi itse pitää huolta taloudellisista asioistaan. Vajaavaltaisen taloudellisia asioita hoitaa edunvalvoja, ja edunvalvoja voidaan määrätä myös henkilölle, joka ei ole vaajavaltainen, tapauksissa joissa henkilö tarvitsee tukea asioittensa hoitamisessa (3 §).

Edunvalvoja voi siis olla yksityinen tai yleinen. Yleisestä edunvalvojasta säädetään laissa holhoustoimen edunvalvontapalveluiden järjestämisestä (575/2008). Laki alkaa edunvalvontapalveluiden järjestäminen – käsitteen määrittelyllä (1 §). On tarpeen huolehtia siitä, että holhoustoimesta annetussa laissa tarkoitettuja edunvalvojan tehtäviä varten on saatavissa alueellisesti riittävä määrä edunvalvontapalveluita. Tehtävän hoitamista varten maa on jaettu edunvalvonta-alueisiin, joista kuhunkin kuuluu yksi tai useampi kunta. Edunvalvontapalveluiden järjestämisestä kullakin edunvalvonta-alueella vastaa tuolla alueella toimiva valtion oikeusaputoimisto. Lain 3 § jatkaa, että edunvalvontapalvelut yleensä tuottaa omalla edunvalvonta-alueellaan valtion oikeusaputoimisto. Tätä varten oikeusaputoimistossa on yksi tai useampi yleisen edunvalvojan virka ja riittävä määrä avustavaa henkilökuntaa. Lain 6 § toteaa vielä, että määräys edunvalvojan tehtävään annetaan asianomaisen oikeusaputoimiston yleiselle edunvalvojalle eikä tehtävän hoitajalle henkilökohtaisesti. Jos oikeusaputoimistossa on useampi kuin yksi yleinen edunvalvoja, määräyksessä tulee osoittaa, mitä yleisen edunvalvojan virkaa määräys koskee. Näin ollen määräys annetaan esimerkiksi Satakunnan

oikeusaputoimiston 1. yleiselle edunvalvojalle eikä nimeltä mainitulle, tehtävää tällä hetkellä hoitavalle henkilölle.

Päämiehen eli edunvalvottavan elämään kuuluu monenlaisia asioita, jotka jotenkin liittyvät rahaan. Niinpä taloudellisia asioita hoitava edunvalvoja tarvitsee tietoja monenlaisilta osa-alueilta päämiehensä elämästä. Toisaalta hän tätä tietoa myös saa, toisinaan jopa pyytämättä tai asioista, jotka itse asiassa eivät hänen tehtävämääräyksensä piiriin kuulu. Usein olisi asioiden sujuvan hoitamisen vuoksi tarpeen jakaa tuota tietoa läheisille, mutta salassapitovelvollisuus rajoittaa kertomista. Niinpä on tarpeen tehdä perusteltu ratkaisu siitä, mitä edunvalvoja voi kertoa päämiehen läheisille hänen asioistaan.

5 YKSITYISYYDEN SUOJA PERUSPERIAATTEENA

5.1 Yksityisyyden suoja ihmisoikeutena

Kun päämiehen asioista kertomista lähdetään pohtimaan, pitää lähteä liikkeelle jokaiselle kuuluvista oikeuksista. Yksityisyys on yksi näistä ihmisoikeuksista. Se mainitaan osana Ihmisoikeuksien yleismaailmallista julistusta, joka annettiin Yhdistyneiden kansakuntien kolmannessa yleiskokouksessa 10.12.1948. Julistuksen 12. artikla käsittelee yksityisyyttä, ja sanoo näin:

”Älköön mielivaltaisesti puututtako kenenkään yksityiselämään, perheeseen, kotiin tai kirjeenvaihtoon älköönkä loukattako kenenkään kunniaa ja mainetta. Jokaisella on oikeus lain suojaan sellaista puuttumista tai loukkausta vastaan.” (YK:n www-sivut 2015.)

Tätä ihmisoikeuksien yleismaailmallista julistusta täydentämään solmittiin kansalais – ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus (KP-sopimus). Yleissopimus solmittiin vuonna 1966, ja Suomi liittyi siihen 1976. Tämän sopimuksen 17 artikla on sisällöltään hyvin samankaltainen kuin yleisjulistuksen 12. artikla, hieman eri sanavalinnoilla.

Kummassakin artiklassa on kaksi elementtiä, ne turvaavat yksityisyyteen liittyvät oikeudet ja velvoittavat valtiot turvaamaan lailla näiden oikeuksien toteutuminen. Kyseisten sopimusten sisältö sitoo kaikkia asiakirjat allekirjoittaneita maita, myös Suomea, joka on allekirjoittanut molemmat. (Neuvonen 2014, 46, 47.)

Suomea velvoittavin ja meidän kannaltamme vaikuttavin ihmisoikeussopimus on Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 9/1990), jonka yksityisyyttä koskevat tulkinnat vaikuttavat eniten oikeusjärjestelmäämme (Neuvonen 2014, 48). Tätä aihetta käsitellään 8 artiklassa, joka sanoo asiasta näin:

”Jokaisella on oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiinsa ja kirjeenvaihtoonsa kohdistuvaa kunnioitusta.

Viranomaiset eivät saa puuttua tämän oikeuden käyttämiseen, paitsi silloin kun laki sen sallii ja se on demokraattisessa yhteiskunnassa välttämätöntä kansallisen ja yleisen turvallisuuden tai maan taloudellisen hyvinvoinnin vuoksi, tai epäjärjestyksen ja rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalin suojaamiseksi, tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi.”

5.2 Yksityisyyden suoja perusoikeutena

Perusoikeudet ovat yksilölle perustuslaissa säädettyjä perustavanlaatuisia oikeuksia. Aiemmin puhuttiin kansalaisvapauksista, mutta käsite perusoikeus otettiin käyttöön vuonna 1995. Perusoikeudet velvoittavat valtiota, ja niiden antamaa suojaa ei voi kaventaa tavallisella lailla. (Neuvonen 2014, 31.)

Suomea sitovat Euroopan unionin perusoikeudet, jotka on saatettu voimaan Lissabonin sopimuksella (allekirjoitettu joulukuussa 2007, tullut voimaan joulukuussa 2009). Euroopan unionin perusoikeuksissa on yksityisyyden suojaa koskien 7 artikla, joka sanoo:

”Yksityis- ja perhe-elämän kunnioittaminen

Jokaisella on oikeus siihen, että hänen yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiaan sekä viestejään kunnioitetaan.”

(Euroopan komission www-sivut 2015; Neuvonen 2014, 55.)

Kansallisessa lainsäädännössä yksityisyys on suojattu Suomen perustuslaissa. Sen 10 § sanoo: ”*Jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu.*” Tarkempaa sääntelyä asiasta löytyy erillisistä tiettyä aihepiiriä koskevista laeista. (Suomen perustuslaki 731/1999.)

Mitä yksityiselämällä tarkoitetaan perustuslain 10 §:ssä? Lain taustalla olevan hallituksen esityksen mukaan yksityiselämän suoja tarkoittaa sitä, että yksilöllä on oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Hänellä on siis oikeus solmia vapaasti suhteita muihin ihmisiin ja oikeus määrätä itsestään sekä ruumiistaan. (HE 309/1993.)

5.3 Yksityisyyden suojan vaikutus edunvalvontaan

Kuten edellä olevista lainauksista useista eri sopimuksista ja julistuksista näkee, yksityisyyden suoja on niin perustavaa laatua oleva oikeus, että sen toteutumisesta pitää huolehtia myös edunvalvonnan aikana. Vaikka maininta yksityisyyden suojasta ja sen kunnioittamisen tarpeesta onkin sisällytetty holhoustoimilain (442/1999) 92 §:ään, jota tarkastellaan myöhemmin, täytyy tämä oikeus ja sen merkitys edunvalvonnan erilaisissa tilanteissa pitää mielessä myös erillisenä asiaan vaikuttavana seikkana.

Asian tärkeyttä korostaa esimerkiksi Suomen uudistetun perustuslain taustalla olevaan hallituksen esitykseen kuuluva erillinen maininta asiasta. Tuolloin puhuttiin vielä holhouksesta, joka toimenpiteenä oli ihmisen elämään vielä syvemmälle menevä kuin edunvalvonta. Silloinkin hallituksen esitys toteaa, että perusoikeudet kuuluvat myös holhouksen alaisena oleville, mutta niihin liittyvä puhevalta voi olla holhoojalla. Tällainen puhevalta liittyy esimerkiksi alaikäisten lasten kohdalla uskonnonvapauteen (uskontokuntaan kuuluminen) ja yhdistymisvapauteen. (HE 309/1993.)

6 MUIDEN PERIAATTEIDEN VAIKUTUS EDUNVALVONNASSA

6.1 Autonomia ja paternalismi

Muita edunvalvonnan perusluonteeseen liittyviä periaatteita ovat autonomia ja paternalismi. Edunvalvonnassa pyritään kunnioittamaan päämiehen itsemääräämisoikeutta ja näin ollen ihmisoikeuksia, sekä toisaalta suojaamaan päämiestä kontrolloimalla häntä. Nämä ovat edunvalvonnan toimintaperiaatteet, jotka helposti voivat vaikuttaa ristiriitaisilta. Niillä on myös oma osansa pohdittaessa tiedon jakamisen laajuutta. Siksi myös niistä tässä muutama sana. (Välimäki 2013, 16.)

Autonomian eli päämiehen itsemääräämisoikeuden ja näin ollen myös yleisesti ihmisoikeuksien kunnioittamisen voidaan sanoa olevan holhoustoimen tärkein toimintaperiaate. Näin ei ole aina ollut, ja autonomian korostuminen on melko uusi ilmiö, tähän suuntaan lähdettiin vasta 1970 – luvulla. Tämän voidaan ajatella näkyvän myös nimikkeiden muuttumisessa, holhouksesta tuli edunvalvontaa ja holhottavasta päämies. Holhoustoimilaissa (442/1999) autonomian korostaminen näkyy esimerkiksi 8 ja 18 §:ssä, joiden mukaan edunvalvontamuotoa valittaessa on käytettävä lievintä mahdollista keinoja. Lisäksi edunvalvonta koskee lähtökohtaisesti vain taloudellisia asioita, päämiehen henkilöä koskevat asiat pyritään pitämään vielä laajemmin hänen itsensä käsissä. Myös erinäisiä merkittäviä päätöksiä tehdessä edunvalvojalla on velvollisuus kuulla päämiestään. (Välimäki 2013, 17.)

Paternalismi eli päämiehen suojaaminen kontrolloimalla on toinen edunvalvonnan toimintaperiaatteista. Aiemmin tämä oli periaatteista vallalla oleva, ja oikeastaan juuri tätähän edunvalvonta on. Toisen henkilön asioihin puututaan, tarkoituksena suojella häntä ja huolehtia hänen edustaan. Nykyään edunvalvoja nähdään henkilönä, joka tukee päämiestä vastuulliseen toimintaan, ja joka toimii päämiehen edustajana silloin kun tämä ei siihen itse kykene. Toisaalta myös edunvalvojan toiminnan valvominen on osa päämiehen edun toteutumisen varmistamista. (Välimäki 2013, 18.)

Näiden kahden toimintaperiaatteen toteutuminen vaatii yhteensovittamista. Päämiehen autonomiaa tulee kunnioittaa ja tukea mahdollisimman laajasti, ja häntä tulee tukea vastuulliseen autonomian käyttöön. Jos kuitenkin päämiehen autonomian kunnioittaminen johtaa selvästi hänen itsensä vastaiseen menettelyyn, on toimittava paternalistisesti. Tällaisessa tilanteessa on siis tarpeen toimia niin, etteivät päämiehen edut vaarannu, vaikkei päämies sitä itse tahtoisikaan. Tällöinkin menettelyn pitää loukata mahdollisimman vähän päämiehen itsemääräämisoikeutta. Oikeastaan tietty paternalistinen toiminta täydentää päämiehen ihmisoikeuksia – koska hän todennäköisesti ei ole kyvyiltään tasavertainen muihin nähden, pitää häntä suojata, jotta hän todella voi itse ja muiden vaikuttamatta määrätä asioistaan. (Välimäki 2013, 19.)

Käytännössä voidaan kuitenkin katsoa edunvalvonnan supistavan aina päämiehen autonomiaa, vaikka sitä mahdollisimman pitkälle kunnioitettaisiinkin. Autonomiaan voidaan katsoa kuuluvan kaksi puolta, kompetenssi eli kelpoisuus määrätä oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan sekä immuniteetti eli edellä mainittua kelpoisuutta käyttäen ihminen itse eikä kukaan muu hänen puolestaan. Edunvalvojan määrääminen supistaa aina immuniteettia, sillä päämiehen on hyväksyttävä edunvalvojan valtuuksiensa rajoissa tekemät oikeustoimet ja omaisuuden vallintaratkaisut. Jos edunvalvoja toimii aidosti päämiestä tukevana ja auttavana edunvalvojana, hän toimii päämiehen kanssa yhteistoiminnassa. Jos edunvalvoja ja päämies ovat eri mieltä asiasta, lähtökohtaisesti edunvalvojan kuuluisi toimia päämiehen tahdon mukaan. Jos asia on kuitenkin pakko ratkaista ja päämiehen kanta johtaisi edunvalvojan mielestä päämiehelle vahingolliseen ja hänen etujaan vaarantavaan ratkaisuun, edunvalvoja voi päättää asiasta päämiehen kannan vastaisesti. Näin ei saisi käydä usein – tällöin jo todellisuudessa rajoitetaan päämiehen toimintakelpoisuutta ja päätösvalta tämän sallimisesta on tuomioistuimella. (Välimäki 2013, 35, 36.)

Autonomia supistuu edunvalvonnessa myös kompetenssin osalta yhdellä erityisalueella: saatavista, erityisesti pankkitileistä, määräämisessä. Jos pankkitili kuuluu edunvalvojan hoidettavana olevaan omaisuuteen, tililtä saadaan suorittaa varoja vain edunvalvojalle tai hänen valtuuttamalleen (laki holhoustoimesta 442/1999 31 §). Usein tilanne hoidetaan niin, että päämiehen käyttövarat siirretään erilliselle tilille, jonka

edunvalvoja ilmoittaa pankille olevan päämiehen omassa käytössä, kun taas pääasiallinen rahaliikenne kulkee erillisen, edunvalvojan hallinnassa olevan pankkitilin kautta. (Välimäki 2013, 37.)

Edunvalvontaa yleisesti ohjaavat toimintaperiaatteet, autonomia ja paternalismi, soveltuvat myös tiedon jakamiseen. Pääsääntöisesti katsotaan päämiehellä olevan itse oikeus päättää mitä hän kertoo ja kenelle, edunvalvojan ohittamatta tätä oikeutta, mutta joissakin tilanteissa päämiehen etu vaatii tiedon jakamista. Tässäkin kohtaa tärkein ohjaava seikka on päämiehen etu. Näin ollen kertominen pitää miettiä tilannekohtaisesti.

6.2 Julkisuus

Yleisen edunvalvojan toimintaan vaikuttavat myös muut oikeudet ja periaatteet. Koska kyseessä on viranomainen, täytyy huomioon ottaa myös julkisuusperiaate. Lähtökohteisesti viranomaisten hallussa oleva tieto on julkista, ellei lailla toisin säädetä (laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 621/1999, 1 §). Kyseinen laki ei kuitenkaan päde yleisen edunvalvojan hallussa oleviin asiakirjoihin, kun ne on hänelle toimitettu tai ne on luotu edunvalvontatehtävän hoitamiseksi. Asiakirjojen ja muun tiedon salassapidosta yleisten edunvalvojien kohdalla säädetään holhoustoimilaissa. Asiaa käsitellään tarkemmin kummankin lain osalta tämän työn lainsäädäntöä koskevassa luvussa.

7 EDUNVALVOJAN SALASSAPITOVELVOLLISUUTTA KOSKEVA LAINSÄÄDÄNTÖ

7.1 Salassapitoa ja julkisuutta koskevat yleiset lainkohdat

Kun lähdetään pohtimaan, missä määrin yleinen edunvalvoja voi jakaa tietoa päämiehensä asioista, aloitetaan yleisistä asiaa koskevista säädöksistä. Suomen perustuslain 10 § toteaa, että jokaisen yksityiselämä on turvattu. Tämä on perustavaa laatua oleva

oikeus, ja sen merkitystä sekä sisältöä on käsitelty tässä työssä jo aiemmin. Myös edunvalvonnassa olevan henkilön yksityiselämä on suojattu, ja tätä oikeutta pitää kunnioittaa. (Suomen perustuslaki 731/1991.)

Toisaalta myös perustuslain 12 §:n 2 momentissa todetaan, että viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ovat julkisia, jollei niiden julkisuutta ole välttämättömien syiden vuoksi lailla erikseen rajoitettu. Kyseisen momentin mukaan jokaisella on oikeus saada tieto julkisesta asiakirjasta. Yleiset edunvalvojat ovat sinällään julkisuuslain 4 §:ssä tarkoitettujen viranomaisten palveluksessa olevia henkilöitä. Sama julkisuuslaki toteaa kuitenkin 5 §:n 3 momentin 4 kohdassa, että viranomaisten asiakirjoina ei pidetä asiakirjoja, jotka on annettu viranomaiselle yksityisen lukuun suoritettavaa tehtävää varten tai laadittu sen suorittamiseksi. Jo aiemmin lakia tulkittiin niin, että edunvalvojan tehtävässä syntyneet asiakirjat eivät kuulu julkisuuslain soveltamisalan piiriin. Tätä tulkintaa vahvistettiin holhoustoimilain salassapitosäännösten muuttamisen yhteydessä (muutos tuli voimaan 1.11.2007). Lakiehdotusta koskevan hallituksen esityksen perusteluissa todetaan, että vaikka kunnallisiin viranomaisiin lähtökohtaisesti sovelletaankin julkisuuslakia, vielä tuolloin kunnan palveluksessa olleiden yleisten edunvalvojien erityinen salassapitosäännös on holhoustoimilaissa tarpeellinen, koska edellä mainitun julkisuuslain 5 §:n 3 momentin 4 kohdan johdosta julkisuuslakia ei sovelleta yleiselle edunvalvojalle yksittäisen edunvalvontatehtävän hoitamista varten annettuihin asiakirjoihin tai sen suorittamiseksi laadittuihin asiakirjoihin. (Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 1903/04/09; HE 52/2006; laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 621/1999; Suomen perustuslaki 731/1991.)

Edellä mainittua tulkintaa siitä, että yleisen edunvalvojan hallussa edunvalvontatehtävän hoitamiseksi oleva asiakirja ei ole julkinen, vahvistaa korkeimman hallinto-oikeuden päätös vuodelta 2009. Päätöksessä todetaan, että holhoustoimilaissa tarkoitettu edunvalvoja, joka pitää huolta päämiehensä taloudellisista asioista, ei tuossa ominaisuudessaan ollut julkisuuslaissa tarkoitettu viranomainen eivätkä hänelle tässä tarkoituksessa toimitetut tai hänen laatimansa asiakirjat olleet viranomaisen asiakirjoja. Se, että yleinen edunvalvoja oli kunnallisen viranomaisen palveluksessa oleva virkamies, ei tehnyt hänen hallussaan edunvalvontatehtävän vuoksi olevia asiakirjoja viranomaisen asiakirjoiksi. (KHO:n ratkaisu 1989/2009.)

7.2 Holhoustoimilaki ja salassapitovelvollisuus

Edunvalvojan toiminnan pohjan muodostaa laki holhoustoimesta (442/1999). Kyseisessä laissa käsitellään myös salassapitovelvollisuutta nimenomaan yleisen edunvalvojan toiminnassa. Tätä aihetta koskeva säädös on lain 92 §, joka sanoo:

”Viranomaisessa toimivan salassapitovelvollisuuteen sovelletaan, mitä viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetussa laissa säädetään.

Edunvalvoja, holhoustoimen edunvalvontapalvelun tuottajan palveluksessa oleva henkilö, luottamushenkilö ja holhoustoimen tehtävässä käytetty asiantuntija eivät ilman asianomaisen suostumusta saa ilmaista holhoustoimeen liittyvän tehtävän perusteella tietoon saamaansa asiaa, joka yksityisen taloudellisen edun tai yksityisyyden suojaamiseksi on pidettävä salassa.

Mitä 1 ja 2 momentissa säädetään, ei estä asian ilmaisemista:

- 1) valtion tai kunnan viranomaisille taikka muulle henkilölle tämän lain mukaisten tehtävien suorittamista varten;*
- 2) syyttäjä- ja poliisiviranomaiselle rikoksen selvittämistä varten;*
- 3) tuomioistuimelle, jos se on tarpeen tämän lain mukaisessa asiassa; eikä*
- 4) sille, jolla on lain nojalla oikeus saada asiasta tieto.”*

Pykälän 2 momentissa siis todetaan, että edunvalvoja ei saa kertoa eteenpäin päämiehensä asioita. Kielto koskee tilannetta, joissa kertominen vahingoittaisi yksityistä taloudellista etua tai yksityisyyden suojaa. Lakiin on jo kirjattu sisään yhden ihmisoi-
keuden eli yksityisyyden suojan vaikutus asiaan. Edunvalvojan on siis pohdittava, rik-
koisiko tiedon kertominen yksityisyyden suojaa. Tätä käsiteltiin tarkemmin tämän
työn luvussa 5.

Pykälästä saa myös tarkennuksia kieltoon. Momentissa 2 mainitaan, että tieto, jota ei
saa jakaa eteenpäin, on tullut edunvalvojan tai muun edunvalvonnassa työskentelevän
henkilön tietoon nimenomaan edunvalvontaan liittyvän tehtävän yhteydessä. Yleisen

edunvalvojan kohdalla tällä lausekkeella ei liene suurta merkitystä, koska hänen päämiehen elämästä saamansa tiedot liittyvät työtehtäviin. Yksityisen edunvalvojan ollessa kyseessä tilanne voi olla erilainen, jos esimerkiksi ikääntyneen oma lapsi toimii edunvalvojana. Tällöin jokin seikka on voinut tulla edunvalvojan tietoon joko edunvalvojan tehtävän myötä tai muuta kautta, jolloin mahdollisuus tiedon jakamiseen on eri. Tämä työ on kuitenkin rajattu koskemaan vain yleisen edunvalvojan toimintaa, joten tätä aihetta ei käsitellä tämän tarkemmin.

Momentti 2 myös mainitsee, ettei tietoa saa antaa eteenpäin ilman asianomaisen suostumusta. Niinpä monessa tilanteessa pulman siitä, saako jonkin tiedon kertoa päämiehen läheisille vai ei, voi ratkaista kysymällä päämieheltä luvan kertomiseen. Kuitenkin tilanteissa, joissa päämies ei pysty lupaa antamaan, ei tästä mahdollisuudesta ole apua. Näin käy, kun esimerkiksi vanhuksen muistisairaus on niin pitkälle edennyt, ettei hän pysty ymmärtämään asiaa tai edes vastaamaan kysymykseen. Tällaisessa tilanteessa voisi olla avuksi jo aiemmin tehty asiakirja siitä, mitä päämies haluaa omaisilleen kerrottavan hänen asioistaan, kun hän ei niitä enää itse kykene hoitamaan eikä lupaa kertomiselle antamaan. Asiakirja luonnollisesti pitäisi tehdä riittävän ajoissa, jotta sairaus ei olisi vienyt henkilön oikeustoimikelpoisuutta. Yleensä kyseessä olisi siis jo aika ennen edunvalvonnan alkamista. Jos ikääntyvä henkilö varautuisi tulevaisuuteen ja tekisi edunvalvontavaltuutuksen, voisi tämänkin tiedon sisällyttää siihen.

Momentti 3 tarkoittaa kieltoa, kun siinä sanotaan, että niille, joille viran tai jonkin lain puolesta kuuluu asian tietoon saaminen, edunvalvonnassa työskentelevä henkilö voi asian kertoa. Tällainen tilanne voi tulla esimerkiksi silloin, kun päämiehen asioita järjestetään yhdessä sosiaalihuollon kanssa, ja he tarvitsevat asiakkaan tulotietoja jonkin maksua koskevan päätöksen pohjaksi. Jäljelle jää kuitenkin useita tilanteita, jossa päämiehen läheiset kaipaisivat tietoa tilanteesta tai tiedon saamisesta olisi hyötyä päämiehen asioiden hoitamisessa. Niinpä sen pohtiminen, mitä voi kertoa ja mitä ei, on edelleen tärkeää.

7.3 Huollon järjestäminen päämiehelle

Toisaalta holhoustoimilain (442/1999) 42 § sanoo:

”Täysi-ikäiselle määrätyn edunvalvojan tulee huolehtia siitä, että päämiehelle järjestetään sellainen hoito, huolenpito ja kuntoutus, jota on päämiehen huollon tarpeen ja olojen kannalta sekä päämiehen toivomukset huomioon ottaen pidettävä asianmukaisena.”

Edunvalvojan on siis huolehdittava siitä, että päämiehelle järjestetään tarvittava ja asianmukainen hoito. Kuten kirjassa ”Holhoustoimen lainsäädäntö” todetaan, edunvalvojan tulisi tuntea päämiehensä hyvin, jotta hän osaa varmistaa, että päämiehen saama hoito ja huolenpito ovat tämän toivomusten mukaisia (Koskinen, Parviainen & Rubanin 2009, 478). Säädöshän edellyttää myös, että päämiehen toivomukset otetaan mahdollisuuksien mukaan huomioon.

Holhoustoimilain 42 § ei kuitenkaan tarkoita sitä, että edunvalvojan tehtäviin kuuluisivat päämiehen välittömään huoltoon ja hoitoon liittyvät tehtävät. Edunvalvojan pitää kuitenkin huolehtia siitä, että päämiehelle järjestetään tarpeellinen hoito ja huolto. Käytännössä edunvalvoja esimerkiksi panee vireille hoidon saamiseksi tarpeelliset hakuprosessit. Näissä tilanteissa edunvalvoja voi kertoa asian hoidon kannalta tarpeelliset tiedot valtion tai kunnan viranomaiselle ilman pohdintaa, koska heidän toimintaansa koskevan lain nojalla sekä holhoustoimilain 92 § perusteellakin heille asian voi kertoa. Näin ei kuitenkaan ole aina, esimerkiksi jatkossa kun hoitoa järjestetään tai siihen vaikuttavista muutoksista sovitaan vaikkapa yksityisen hoivakodin henkilökunnan kanssa, tai kotonaan asuvan päämiehen läheisten kanssa. Tällöin sopivan tiedon jakamisen määrä ja laatu on mietittävä tapauskohtaisesti. Lain 92 § voitaisiinkin tulkita tarkoittavan sitä, että läheisille tai henkilökunnalle kerrotaan vain se tieto, joka päämiehen riittävän ja toiveiden mukaisen hoidon ja huollon järjestämiseksi on tarpeen. (Koskinen ym. 2009, 479.)

8 HOLHOUSTOIMILAIN TULKINTAA OHJAAVAT LAUSUNNOT

8.1 Hallituksen esitys koskien holhoustoimilakia

Kunkin lain takana ja yleensä sen pykälien tarkoitusta selventämässä on hallituksen esityksessä oleva materiaali. Lain holhoustoimesta (442/1999) takana on hallituksen esitys (lyhenne HE) 146/1998, jota seuraavaksi tarkastellaan nimenomaan niiden kahden pykälän osalta, jotka vaikuttavat edunvalvojan tiedon jakamiseen päämiehen omaisille.

HE 146/1998 yksityiskohtaisissa eri pykälää koskevissa perusteluissa sanotaan koskien holhoustoimilain 42§, jossa siis määritellään edunvalvojan velvollisuus huolehtia riittävän hoidon ja huollon järjestämisestä päämiehelle, että vaikkakin edunvalvonta ja näin ollen myös hallituksen esitys sitä koskien pääsääntöisesti koskee vain taloudellisia asioita, ei ole tarkoituksenmukaista rajata kokonaan päämiehen henkilöä koskevia asioita pois edunvalvojan tehtävien piiristä. Lain 37 § edellyttää, että edunvalvoja pitää silmällä sitä, että päämiehen varoja käytetään hänen hyödykseen ja tyydyttämään hänen henkilökohtaisia tarpeitaan. Tämän toteutuminen edellyttää sitä, että edunvalvojan pitää tuntea hyvin päämiehen henkilökohtaiset olosuhteet. Niinpä edunvalvojan tehtäviin voidaan hyvin liittää velvollisuus huolehtia siitä, että päämies saa sellaista hoitoa, huolenpitoa ja kuntoutusta, jota hänen olojensa kannalta ja hänen toiveensa huomioon ottaen voidaan pitää tarkoituksenmukaisena. Kuten edellä on jo todettu, tämä ei velvoita edunvalvojaa varsinaisten huoltotehtävien suorittamiseen, vaan edunvalvoja huolehtii huollon tarpeen tyydyttämisestä. Käytännön esimerkkinä voidaan mainita edunvalvojan vireille panema sosiaali- tai terveydenhuollon alaan kuuluva toimenpide. Tämä huolenpitovelvollisuus koskee edunvalvojaa myös silloin, kun häntä ei ole nimenomaisesti määrätty edustamaan päämiestä tämän henkilöä koskevissa asioissa. Tällöin edunvalvojan on hankittava toimenpiteelle päämiehen suostumus tai, jos se on päämiehen etujen turvaamiseksi tarpeen, tuomioistuimen päätös siitä, että edunvalvoja voi edustaa päämiestä myös sellaisessa tämän henkilöä koskevassa asiassa, jonka merkitystä päämies ei kykene ymmärtämään. Jos edunvalvoja on määrätty hoitamaan ainoastaan tiettyä tarkoin rajattua asiaa, ei huolenpitovelvollisuutta ole asian luonteesta johtuen. (HE 146/1998.)

Koskien lain 92§:ä, hallituksen esitys avaa taustaa hieman enemmän. Pykälä käsittelee edunvalvonta-asian kanssa tekemisissä olevien henkilöiden salassapitovelvollisuutta. He eivät saa ilmaista tietoonsa saamaansa asiaa, jos se on pidettävä salassa joko yksityisen taloudellisen edun tai yksityisyyden suojaamiseksi. Nämä rajoitukset koskevat luonnollisesti vain tilannetta, jossa päämies itse ei ole antanut lupaa asian ilmaisemiseen. Yksityisellä taloudellisella edulla tarkoitetaan tässä kohtaa esimerkiksi asianomaisen liike- tai ammattisalaisuuksia sekä hänen taloudellista asemaansa koskevia tietoja, jos niiden antamisesta voi aiheutua hänelle taloudellista vahinkoa. Yksityisyyden suojaamiseksi taas salassa pidetään esimerkiksi asianomaisen yksityiselämää, terveydentilaa, sairautta ja vammaisuutta sekä häneen kohdistuvia hoitotoimenpiteitä koskevat tiedot. Niinpä siis jos edunvalvoja saa tietoonsa päämiehen terveyttä koskevia seikkoja, säätelee niiden salassapitoa tämä sama holhustoimilain 92 §, ja niiden mahdollista jakamista harkitaan samalla tavoin kuin taloudellistenkin asioiden kohdalla. Ehkä kuitenkin tärkeimpänä piirteenä säännöksen tulkinnan kannalta esityksessä sanotaan, että tavoitteena pitää muistaa olevan holhustoimen asiakkaiden suojaaminen haitoilta, joita yksityisyyden piiriin kuuluvan asian paljastaminen voi aiheuttaa hänelle itselleen tai hänen läheisiilleen. Niinpä salassapitovelvollisuuden rikkomisena ei ole pidettävä asian ilmaisemista, jos on selvää, että siitä ei aiheudu asianomaiselle tai hänen läheiselleen haittaa. (HE 146/1998.)

Hallituksen esityksen esiintuomien taustaseikkojen miettiminen tuo jonkin verran uutta näkökulmaa aiheeseen. Yksityisestä taloudellisesta edusta sekä yksityisyyden suojan piiriin kuuluvista asioista mainitut esimerkit auttavat aiheen hahmottamista, vaikka erityisesti yksityisyyden suojan piiriin voi kuulua monenlaista asiaa näiden esimerkkien ulkopuolelta ja niihinkin sisältyen. Niinpä erityisen tärkeältä tuntuu teksti siitä, miten haitan aiheutuminen on asiassa se todellinen ratkaiseva seikka. Jos tiedon kertomisesta ei selvästikään aiheudu asianomaiselle tai hänen läheiselleen haittaa, ei kyseessä ole salassapitovelvollisuuden rikkominen. Näin ollen edunvalvojan on mietittävä aina tapauskohtaisesti, aiheutuuko tiedon kertomisesta päämiehelle tai hänen läheisilleen haittaa.

8.2 Eduskunnan oikeusasiamiehen päätökset

Nykyään käytännön menettely monessa asiassa tarkentuu valitusten ja kantelujen kautta, ja näin on osin edunvalvonnan käytäntöjenkin kanssa. Yleisen edunvalvonnan ja sitä valvovien maistraattien toiminnan eri osa-alueista on tehty joitakin kanteluita eduskunnan oikeusasiamiehelle, joka valvoo viranomaisten lain noudattamista ja velvollisuuksien täyttämistä, erityisesti hyvän hallinnon sekä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta (Eduskunnan oikeusasiamiehen [www-sivut 2015](#)). Seuraavassa tarkastellaan tapauksia, jotka läheisimmin liittyvät nyt käsiteltävään aiheeseen.

Tiedonsaantia tai edunvalvojan salassapitovelvollisuutta koskevia päätöksiä löytyi yhteensä viisi kappaletta (tilanne 4.9.2015). Näistä neljä koski tilannetta, jossa päämies tai hänen läheisensä eivät saaneet tietoa päämiehen taloudellisesta tilanteesta, ja yksi tilannetta, jossa lähiomaiset olivat saaneet melko yksityiskohtaisia tietoja tilanteesta ilman päämiehen lupaa. (Eduskunnan oikeusasiamiehen [www-sivut 2015](#).)

Lähtökohtaisesti päämiehen tulee aina saada tieto omista taloudellisista asioistaan, kun hän sitä pyytää (laki holhoustoimesta 39 §). Edellä mainituissa tilanteissa edunvalvojalle on toimitettu kirjallinen pyyntö, jossa pyydetään tietojen lähettämistä päämiehen osoitteeseen ja/tai hänen omaisilleen, ja jonka päämies on allekirjoittanut, tai edunvalvojalle on esitetty päämiehen allekirjoittama valtakirja, jossa annetaan lupa luovuttaa tiedot. Näiden päämiesten kohdalla edunvalvojalle on kuitenkin muodostunut käsitys, ettei päämies tosiasiallisesti tai kenties lainkaan ole ollut pyynnön takana. Niinpä tietoja ei ole annettu. Asiasta on tehty kantelu, ja oikeusasiamies on ottanut kantaa asiaan. Koska ratkaisusta viimeisimpään (päiväty 20.5.2011) on koottu merkityksellisimmät seikat aiempien päätösten perusteluista, viitataan tässä työssä vain tähän päätökseen. (Eduskunnan oikeusasiamiehen [www-sivut 2015](#).)

Päätöksessä, joka on annettu 20.5.2011 (diaarinro 3503/4/09) on kyse tapauksesta, jossa edunvalvojalle oli toimitettu päämiehen allekirjoittama tietopyyntö, joka samalla sisälsi suostumuksen tietojen luovuttamiseen ulkopuoliselle. Päätöksen perusteluissa todetaan, että edunvalvoja on ensinnäkin salassapitovelvollinen päämiehensä asioista. Säännöksen perusteluiden mukaan on otettava huomioon, että säännöksen tarkoitus on suojata päämiestä haitoilta, joita asian kertominen voisi aiheuttaa hänelle tai hänen

läheisilleen. Jos asian kertominen selvästikään ei aiheuta haittaa näille tahoille, ei sen kertominen ole salassapitovelvollisuuden rikkomista. Näin ollen sääntely jättää tilaa edunvalvojan harkinnalle. Toisaalta taas päämiehellä on oikeus saada pyynnöstä selvitystä taloudellisesta asemastaan ja mihin toimiin edunvalvoja on ryhtynyt omaisuutta hoitaessaan. Seuraavaksi viitataan 23.3.2010 päivättyyn päätökseen (diaarinro 4208/4/08), jossa päämiehen tiedonsaantioikeutta oli rajoitettu, perusteena hänen suojaamisensa mahdolliselta taloudelliselta hyväksikäytöltä (tieto taloudellisesta tilanteesta olisi aikaansaanut pyyntöjä auttaa päämiehen omaista rahallisesti). Oikeusasiamies pitää tätä perustetta kyseenalaisena, koska yhtäläillä edunvalvonnan peruslähtökohtana on päämiehen itsemääräämisoikeus. Perusteluissa todetaan myös, että päämiehen tiedonsaantioikeutta ei säännöksessä ole rajoitettu kytkemällä sitä esimerkiksi päämiehen kykyyn ymmärtää pyytämiensä tietojen merkitys. (Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 3503/4/09.)

Edelleen 20.5.2011 päivätyssä päätöksessä viitataan 21.5.2010 annettuun päätökseen (diaarinro 2586/4/08), jossa korostetaan sitä, että päämiehellä on ehdoton oikeus saada edunvalvojalta itseään koskevat tiedot, eikä siitä, millä tavalla tiedot tai selvitys asioiden hoitamisesta on annettava, ole sinällään erikseen säädetty. Salassa pidettäviä tietoja saa ilmaista muillekin päämiehen suostumuksella, eikä laissa säädetä erikseen tämän suostumuksen muodosta. Näin ollen suostumus voi olla kirjallinen tai suullinen. Päämies sinällään voi valtuuttaa jonkun hoitamaan tietopyyntöään eli antamaan suostumuksen omien tietojensa luovuttamiseen, mutta tapauskohtaisen huomion kiinnittäminen päämiehen antaman valtuutuksen pätevyyyteen ei ole täysin poissuljettua (tapauksessa edunvalvonnassa oleva poika oli valtuuttanut isänsä kysymään edunvalvojalta taloudellista tilannettaan koskien mahdollisuutta autokouluun; aiemmin edunvalvonnan alkamista koskevassa käräjäoikeuden päätöksessä päämiehen oli todettu olevan vaikutteille altis). Oikeusasiamies pitää hyvän edunvalvontatavan mukaisena sitä, että jos edunvalvojalla herää oman tätä päämiestä koskevan kokemuseräisen tietonsa perusteella tapauskohtainen epäily päämiehen antaman tietojen luovuttamista koskevan valtuutuksen aitoudesta, edunvalvoja ottaa päämieheensä viipymättä yhteyttä asian selvittämiseksi. (Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 3503/4/09.)

Edellä mainittu 20.5.2011 päivätty päätös viittaa myös 6.5.2011 annettuun päätökseen (diaarinro 3418/4/09). Kyseisen päätöksen perustelujen mukaan on päämiehen itsemääräämisoikeuden kannalta kestävämpiä, jos edunvalvoja vastoin asian ymmärtävän päämiehen nimenomaista kantaa luovuttaisi tai toisaalta jättäisi luovuttamatta tietoja läheisille. Oikeusasiamiehen mielestä ei ole sääntelyn perusteella poissuljettua ilmaista tietoja läheisille, jos päämies ei esimerkiksi terveydentilansa vuoksi kykene ilmaisemaan asiaan kantaansa ja edunvalvoja arvioi olevan selvää, että tietojen antamisesta ei ole päämiehelle haittaa esimerkiksi siksi, että omaisilla on jo perheyhteyden ja muiden olosuhteiden vuoksi entuudestaan selvä kuva päämiehen taloudellisista asioista. (Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 3503/4/09.)

Muista poikkeava kantelu koski tilannetta, jossa edunvalvoja oli antanut melko tarkkoja tietoja päämiehen taloudellisesta tilanteesta yhdelle hänen lapsistaan (pätös annettu 1.12.2010, diaarinro 1903/4/09). Kantelijan mukaan heidän äitinsä ei kuitenkaan ollut enää sairautensa vuoksi pystynyt antamaan suostumustaan tietojen luovuttamiselle. Kuten edellä on todettu, voidaan katsoa, että salassapitovelvollisuutta ei ole rikottu, kun asian ilmaisemisesta ei selvästikään aiheudu asianomaiselle tai hänen läheiselleen haittaa. Tällaisessa tilanteessa tiedon jakaminen voisi vähentää tai lieventää omaisten keskuudessa syntyviä epäluuloja, kun perheyhteisön asioita ryhtyy hoitamaan yhteisön ulkopuolinen henkilö. Salassapitosäännösten tiukalla tulkinnalla edunvalvojan pitäisi vaieta kaikesta sellaisestakin, joka todellisuudessa on jo pitkään ollut omaisten tiedossa, jos päämies ei suostumustaan kertomiseen enää pystyisi antamaan. Omat ongelmansa tällaiseen tapauksen mukaiseen hieman löysempään tulkintaan tuo se, että salassapidon sivuuttamisen ainoa oikeudellinen perusta löytyy hallituksen esityksen perusteluista tilanteesta, jossa säännöksen sanamuodosta ei ole tehtävissä päätelmiä jouston mahdollisuudesta salassapidon suhteen. Hallituksen esityksen perusteella jää vaikutelma, että päämies ja hänen läheisensä ovat ikään kuin yksi kokonaisuus, jonka ulkopuoliselle tietoja ei saisi kertoa. Tämä antaa taas ymmärtää, että läheisille salassa pidettävätkin asiat saisi tietyin varauksin kertoa, muttei tämän läheispiirin ulkopuolisille. Tässä tilanteessa ongelmaksi muodostuu läheispiirin määritelmä, keitä siihen kuuluu ja keitä ei. (Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 1903/04/09.)

1.12.2010 päivättyä ratkaisua edeltäneessä tilanteessa päämiehen lapsilla oli edunvalvonnan alkaessa ollut huoli äitinsä rahavarojen riittämisestä laitoshoidon aikana. Asian

selvittämiseksi edunvalvoja oli käynyt tilanteen läpi päämiehen pojan kanssa, joka oli edustanut muita sisaruksiaan. Tilaisuudessa oli käyty läpi päiväkirjaote sekä kaksi pankin tapahtumaotetta, joista oli käynyt ilmi 21 eriteltyä tilitapahtumaa summineen. Poika oli sovitun mukaisesti toimittanut asiakirjat myös muille sisaruksille. Kun tilanne oli käyty tuolloin läpi, ei asiaan ollut myöhemmin tarvetta palata. Tarkoituksena oli ilmeisesti ollut antaa yleispiirteistä tietoa siitä, että päämiehen taloudellisista asioista huolehditaan asianmukaisesti. Asiakirjoista ei saa kattavaa tietoa kokonaisvarallisuudesta eikä laajempaa tietoa päämiehen asioiden hoitamisesta, eikä tilitapahtumatietoja luovutettu enää myöhemmin. Edunvalvojan toimintaa tässä tilanteessa voidaan kritisoidakin, luovutetuissa asiakirjoissa oli sinällään selkeästi salassa pidettäviä tietoja. Huomioon on kuitenkin otettava myös salassapitosäännöksen perusteluissa oleva maininta siitä, että salassapitovelvollisuutta ei rikota, jos on ilmeistä, että tiedon antamisesta ei ole päämiehelle tai hänen läheisilleen haittaa. Kyseisessä tapauksessa ei ole aihetta epäillä, että tiedon antamisesta olisi koitunut päämiehelle haittaa, sen kertaluonteisuus ja ajoitus edunvalvonnan alkuvaiheessa huomioiden. Voidaan tietysti kysyä, oliko näin tarkkojen tietojen antaminen välttämätöntä vai olisiko yleisluonteisempi tieto riittänyt omaisille. Tässä tapauksessa oikeusasiamies ei katsonut olevan aihetta toimenpiteisiin, mutta korostaa vielä, että kerrottavan tiedon tarkkuus ja kertominen ylipäättään on harkittava aina tapauskohtaisesti. (Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 1903/04/09.)

Useissa edellä mainituista päätöksistä on lopussa maininta tai pohdintaa siitä, olisiko asiaa koskevaa sääntelyä tarpeellista tarkentaa. Oikeusasiamies mainitsee toimittaneensa pohdintansa asioista oikeusministeriöön. Kun tarkastelee päätösten päivämääriä ja seuraavassa kohdassa käsitellyn yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmän kannanoton päivämäärää, huomaa niiden menevän limittäin. Oikeusasiamiehen päätöksistä kaksi on tullut noin kuukautta myöhemmin kuin kehittämistyöryhmän kannanotto, mutta muut tätä aiemmin. Asia ja oikeusasiamiehen kannanotot on siis huomioitu, ja tarkentavaa ohjeistusta on annettu edunvalvojille. Mutta koska opinnäytetyön aihe edelleen edunvalvojien mielestä kaipaava selvittämistä ja käytännön työkalua, voisi vielä tarkemmille ohjeille ja kenties jopa tarkentaville lakimuutoksille olla tarvetta. Ainakaan työn tekijän tiedossa ei ollut työn kirjoittamisen aikaan valmisteilla olevaa lakimuutosta tai laajempaa ohjeistusta.

8.3 Kehittämistyöryhmän kannanotot

Edunvalvonnassa tulee ajoittain eteen kysymyksiä ja ongelmia, joiden vastaus ei selviä oman toimiston sisäisellä pohdinnalla. Näitä kysymyksiä lähetetään tarpeen tullen eteenpäin ministeriöön, ja selvissä tapauksissa ministeriöstä vastataan suoraan asiaa kysyneelle toimistolle tai edunvalvojalle. Mutta jos asia ei olekaan selkeä, esitetään kysymys kehittämistyöryhmälle. Edunvalvontaan liittyen näitä on kaksi, yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmä ja holhoustoimen kehittämistyöryhmä. Ensimmäinen koskee edunvalvonnan menettelytapoja, jälkimmäinen maistraattien. Näihin kehittämistyöryhmiin kuuluu alalla sekä kehittämistehtävissä että päivittäisissä käytännön tehtävissä työskenteleviä henkilöitä eri puolilta Suomea. Kun esiin nousee kysymys tai ongelma, kehittämistyöryhmä pohtii asiaa ja antaa tulkinta- ja menettelytapasuosituksia päämiesten asioiden hoitamisen kannalta tärkeistä periaatteista ja yhdenmukaisista toimintatavoista eri oikeusaputoimistojen edunvalvonnassa. Työryhmien antamat vastaukset ovat luettavissa netissä. (Yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmän www-sivut 2015.)

Yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmä on ottanut kantaa tiedonjakamiseen 14.4.2011 julkaisemassaan suosituksessa Yhteydenpito, tavoitettavuus ja tiedonsaanti. Suosituksen tiedonsaantia koskevassa osassa käsitellään ensin ensimmäistä tapaamista, jonka edunvalvojan suositetaan järjestämään mahdollisimman pian edunvalvonnan alettua. Tässä yhteydessä edunvalvoja tutustuu päämieheensä ja kartoittaa hänen olosuhteensa, ja voi arvioida ja sopia miten asioita jatkossa hoidetaan. Samalla voidaan selvittää päämiehen tahto siitä, voiko edunvalvoja olla yhteydessä päämiehen läheisiin ja omaisiin ja jos voi, niin millä tavoin. Tämä tieto, samoin kuin muukin ensitapaamisella saatu tieto ja johtopäätökset, dokumentoidaan jatkoa varten. Näin jatkoa varten on olemassa jo päämiehen antama lupa sille, mitä läheisille voi kertoa. (Oikeusministeriö 2011, 4.)

Jos päämies ei itse pysty ottamaan kantaa asiaan eikä ole aikaisemminkaan ilmaissut tahtoaan, joutuu edunvalvoja harkitsemaan asiaa itsenäisesti. Edellä käsiteltyjen holhoustoimilain säännösten mukaan lähtökohtana on salassapitovelvollisuus, mutta päämiehen etu voi olla myös se, että läheisten ja omaisten kanssa on toimiva yhteistyö.

Omaisilla saattaa perheyhteyden ja muiden olosuhteiden vuoksi jo olla selvä kuva päämiehen taloudellisista asioista ja niistä keskusteleminen ei silloin aiheuta vahinkoa päämiehelle. Yksittäistapauksissa edunvalvojan on harkittava, mitä tietoja hän voi antaa ja millä tarkkuudella keskustella päämiehen asioista hänen läheistensä kanssa silloin, kun päämies ei pysty asiaa ratkaisemaan. Tässä harkinnassa on otettava huomioon päämiehen oikeus sekä perheyhteyteen että yksityisyyteen ja arvioitava, mikä menettely vastaa parhaiten päämiehen etua. (Oikeusministeriö 2011, 6.)

Tämä kehittämistyöryhmän kannanotto antaa jo työkaluja edunvalvojalle. Ensinnäkin tilanne kannattaa mahdollisuuksien mukaan välttää kysymällä heti edunvalvonnan alkuvaiheissa päämieheltä lupa kertoa asioista läheisille. Jos hän ei lupaa anna tai rajaa jonkin tietyn henkilön tiedonsaajien ulkopuolelle, kertoo tämä päämiehen toiveista ja antaa jo vankan pohjan päätöksenteolle siitä, kenelle asioista kerrotaan. Jos lupaa ei ole kysytty tai päämies ei ole kysymykseen mitenkään reagoinut, ollaan edelleen edunvalvojan harkinnan varassa. Suositus tuo kuitenkin esiin joitakin seikkoja, jotka voivat vaikuttaa asiaan. Jos läheinen esimerkiksi perheenjäsenen tai läheisen ystävän ominaisuudessa on jo valmiiksi perillä päämiehen taloudellisesta tilanteesta, voi edunvalvoja keskustella siitä hänen kanssaan rikkomatta salassapitovelvollisuuttaan. Toki tässäkin on huomioitava mitä läheinen todellisuudessa tietää ja mitä ei. Jos tästäkään ei ole apua, on edunvalvojan edelleen harkittava tilannekohtaisesti se, mikä vastaa parhaiten päämiehen etua, kun otetaan huomioon hänen oikeutensa sekä perheyhteyteen että toisaalta myös yksityisyyteen.

9 TOIMINTAMALLIT MUUALLA

9.1 Case: Suomen sosiaali- ja terveysala

9.1.1 Salassapitovelvollisuus

Eräs kohde, jonka tiedonjakamisen ja toisaalta salassapidon toimintaohjeista sekä säännöksistä voidaan ottaa mallia, on sosiaali- ja terveysala Suomessa. Toiminnan taustalla olevat periaatteet ja ennen kaikkea lait ovat erilaisia, mutta tarkastelu hyvin todennäköisesti tuo uutta näkökulmaa asiaan. Siksi sosiaali- ja terveysalan sääntelyyn ja toimintatapoihin luodaan seuraavassa katsaus.

Hoitosuhteen luottamuksella on hyvin vanha tausta, alkaen antiikin aikana alkunsa saaneesta Hippokrateen valasta. Asiaan liittyy yksityisyyden suoja käsitteenä ja ihmisen perusoikeutena, ja edellä onkin tätä suojaa jo tarkasteltu. Keskeisiä asioita yksityisyyden suojassa ovat henkilön itsemääräämisoikeus omasta ruumistaan ja henkilöä koskevien arkaluonteisten tietojen levinnäisyyden laajuudesta itse päättäminen. Tähän sisältyy oikeus sekä kieltää tällaisten tietojen rekisteröinti että rajoittaa kyseisten tietojen käyttöä, vaikka ne olisikin laillisesti rekisteröity. Kun kuvaan liitetään ulkopuolinen taho, tulee mukaan salassapitovelvollisuus sekä kommunikaation osapuolen että tiedon kerääjän kohdalla. (Lehtonen 2001, 189, 194, 196.)

Terveystieteidenhuoltoon liittyvä salassapitosäännös löytyy jo oikeudenkäymiskaaresta. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 23 §:n mukaan lääkäri, apteekkari, kätilö tai heidän apulaisensa ei saa todistaa siitä, mitä he asemansa perustella ovat saaneet tietää ja mitä asian laadun vuoksi on salassa pidettävä, ellei se, jonka hyväksi vaitiolovelvollisuus on säädetty, todistamiseen suostu. Poikkeuksen lakiin muodostaa tilanne, jossa virallinen syyttäjä ajaa syytettä rikoksesta, josta saattaa seurata vähintään kuusi vuotta vankeutta. Tällöin tuomioistuimien voi velvoittaa terveydenhuollon ammattilaisen todistamaan asiassa. Myös laissa viranomaisien toiminnan julkisuudesta säädetään (24 §), että salassa pidettäviä ovat muun muassa asiakirjat, jotka sisältävät tietoa henkilön terveydentilasta tai vammaisuudesta taikka hänen saamistaan terveydenhuollon ja kun-

toutuksen palveluista. Luonnollisesti näistä asiakirjoista ei saa myöskään välittää esimerkiksi suullisesti tietoa tahoille, joille se ei kuulu, eli vaitiolovelvollisuus on voimassa. (laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 621/1999; Lehtonen 2001, 256, 257; Oikeudenkäymiskaari 4/1734.)

Terveystenhoitoalan salassapitovelvollisuudesta löytyy kuitenkin myös nimenomaisia lakeja. Esimerkiksi laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992) määrää potilasasiakirjoihin liittyvät tiedot salassa pidettäväksi 13 §:ssä. Tietoja ei saa antaa sivulliselle, paitsi potilaan kirjallisen suostumuksen perusteella. Muutamia poikkeuksia tästä löytyy, tämän työn kannalta merkittävimpänä poikkeuksena tietoja voidaan antaa ilmaisukyvyttömän potilaan lähiomaiselle taikka muulle läheiselle, jollei ole syytä olettaa, että potilas kieltäisi näin menettelemästä. Lisäksi laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä (559/1994) käsittelee 17 §:ssä salassapitovelvollisuutta, ja kyseisen pykälän mukaan terveydenhuollon ammattihenkilö ei saa sivulliselle luvatta ilmaista yksityisen tai perheen salaisuutta, josta hän asemansa tai tehtävänsä perusteella on saanut tiedon. Salassapitovelvollisuus säilyy ammatinharjoittamisen päättymisen jälkeenkin. Lisäksi lain taustatöistä ilmenee, että salassapitovelvoite koskee myös sellaista yksityisen tai perheen salaisuutta, jota ei merkitä potilasasiakirjoihin. (laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992; laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä 559/1994; Lehtonen 2001, 258, 259.)

Sosiaalialan salassapitosäännösten pohjana ovat samat yleiset lait kuin terveydenhuollon kohdallakin. Nimenomaan sosiaalialaa säätelee muun muassa laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000), jonka pykälissä 14 ja 15 säädetään asiakirjasalaisuudesta, vaitiolovelvollisuudesta ja hyväksikäyttökiellosta. Niiden mukaan sosiaalihuollon asiakirjoihin sisältyvät asiakasta tai muuta yksityistä henkilöä koskevat tiedot ovat kokonaisuudessaan salassa pidettäviä. Lain perusteluissa todetaan, että sosiaalihuollossa virkamiehen vaitiolovelvollisuus ja asiakirjasalaisuus ovat laajuudeltaan yhtäläiset. Asiakirjasta saa pääsääntöisesti antaa tietoja vain asiakkaan nimenomaisella suostumuksella tai silloin kun laissa niin erikseen säädetään. (Lehtonen 2003, 155.)

Sosiaali- ja terveysalalla on siis olemassa selkeä ja monipuolinen sääntely salassapidosta. Ainakin kyseisellä alalla toimimattoman silmin sääntely vaikuttaa selkeältä, ol-
len näin tarkempaa kuin yleistä edunvalvontaa koskeva sääntely. Potilaan asiat on pi-
dettävä salassa, eikä niistä saa kertoa ulkopuolisille. Poikkeukset tilanteesta on eritelty
selvästi. Sääntely tulee esiin monessa kohtaa, käsiteltäessä sekä potilaan että työnteki-
jän asemaa. Lisäksi jopa oikeudenkäynnissä todistettaessa ei tietoja saa paljastaa, ellei
tuomioistuimien määrää riittävän törkeässä rikosjutussa – poikkeuksena luonnollisesti
tilanne, jossa potilas itse antaa suostumuksen tietojen antamiselle.

9.1.2 Omaisten ja muiden asianosaisten tiedonsaanti

Sosiaali- ja terveysalalla on voimassa myös terveydentilätietojen vaatimiseen oikeut-
tavia säännöksiä. Potilaalla itsellään on luonnollisesti oikeus tutustua itseään koskeviin
asiakirjoihin. Lisäksi muutamien lainkohtien nojalla muutamilla muillakin tahoilla on
tietyissä tilanteissa oikeus saada sinällään salassa pidettävää tietoa. Esimerkiksi julki-
suuslain (621/1999) 11 § käsittelee asianosaisen oikeutta tiedonsaantiin salassa pidet-
tävästä asiakirjasta. Sen mukaan hakijalla, valittajalla sekä muulla, jonka oikeutta, etua
tai velvollisuutta asia koskee, on oikeus saada asiaa käsittelevältä tai käsitelleeltä vi-
ranomaiselta tieto muunkin kuin julkisen asiakirjan sisällöstä, joka voi tai on voinut
vaikuttaa hänen asiansa käsittelyyn. Rajoituksena mainitaan muun muassa, että tiedon
antaminen ei saa olla vastoin erittäin tärkeää yleistä etua taikka lapsen etua tai muuta
erittäin tärkeää yksityistä etua. Asianosaisen määritelmä ei ole yksiselitteinen, mutta
oikeuskäytännössä sitä on tulkittu melko laajasti. Lehtonen mainitsee kirjassaan esi-
merkkinä sairaanhoitopiirin kuntainliiton kuluja maksavan kunnan, jolle on myönnetty
asianosaisaseman perusteella oikeus tutustua potilastietoihin maksuosuutensa tarkis-
tamiseksi, vaikka kunta on nimittänyt edellä mainittuun kuntaliittoon edustajansa, joka
saisi tarvittaessa tietoja toimintayksikön asiakirjoista. (laki viranomaisten toiminnan
julkisuudesta 621/1999; Lehtonen 2001, 320.)

Tarkemmin terveysalaa koskien laki potilaan asemasta ja oikeuksista käsittelee asiaa
5 §:ssä. Pykälä käsittelee potilaan omaa tiedonsaantioikeutta, mutta toteaa, että selvi-
tystä potilaan terveydentilasta, hoidon merkityksestä, eri hoitovaihtoehtoista ja niiden

vaikutuksista sekä muista hänen hoitoonsa liittyvistä seikoista ei tule antaa vastoin potilaan tahtoa tai silloin, kun on ilmeistä, että selvityksen antamisesta aiheutuisi vakavaa vaaraa potilaan hengelle tai terveydelle. Vakavaa vaaraa potilaan terveydelle voisi aiheutua lähinnä tilanteissa, joissa päämies kärsii mielenterveyden häiriöstä tai on sellaiselle altis. Tällöin terveydenhuollon ammattilainen voi yleensä antaa tarpeelliset tiedot potilaan lähiomaiselle ja tällä on oikeus saada tarpeelliset tiedot potilaan terveydentilasta, mikäli potilas ei itse kykene päättämään hoidostaan. Potilas voi kuitenkin olla kykenevä päättämään hoidostaan ja myös kieltämään häntä koskevien tietojen antamisen omaisille, vaikka tietoja ei voitaisikaan antaa potilaalle itselleen. Jo edellä käsitelty saman lain 13 § toteaa 3 momentin 3 kohdassa, että henkilökunta voi antaa tietoja tajuttomuuden tai vastaavan syyn vuoksi hoidettavana olevan potilaan terveydentilasta omaiselle vain, jollei ole syytä olettaa että potilas kieltäisi näin menettelemästä. Lain 6 § taas toteaa, että jos täysi-ikäinen potilas ei pysty päättämään hoidostaan mielisairauden, kehitysvammaisuuden tai muun vastaavan syyn takia, on potilaan laillisella edustajalla aina oikeus saada tiedot potilaan terveydentilasta. Oikeus kieltää tietojen luovuttaminen ei riipu oikeustoimikelpoisuudesta, vaan kyvystä päättää omasta hoidostaan. Suostumuksen tietojen antamiseksi muulle kuin lähiomaiselle voi myös antaa, mutta tämä puolestaan edellyttää oikeustoimikelpoisuutta. Jos henkilökunta ei pidä potilasta oikeustoimikelpoisena, täytyy sen tehdä aloite edunvalvojan määräämiseksi potilaalle ja sitä ennen hoitaa potilasta oman harkintansa perusteella potilaan henkilökohtaisen edun mukaisesti. Potilaalla on kuitenkin mitä ilmeisimmin aina valta määrätä, kuka lähiomaisista on oikeutettu saamaan häntä koskevat tiedot ja osallistumaan hoitopäätösten tekoon. (laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992; Lehtonen 2001, 321 – 324.)

Terveydenhuoltoa koskevissa laeissa on määritelty selvemmin kuin edunvalvontaa koskevissa laeissa sitä, missä tapauksissa tietoa voi jakaa potilaan omaisille. Lähdetietosten perusteella pääsee käsitykseen, että nämäkään lait eivät kaiken kattavia ole, vaan ongelmatilanteita tulee usealla suunnalla. Päällimmäiseksi jää kuitenkin käsitys, että perussääntely asiasta on olemassa ja näin antaa pohjaa päätöksille. Jos potilas ei itse asioistaan pysty päättämään, voidaan tiedot antaa lähiomaisille ja he voivat osallistua hoitopäätösten tekoon. Toisaalta tässä on nähtävissä selkeä jaottelu lähiomaisiin ja muihin, ja heitä voi lainkin mukaan kohdella hieman eri tavoin. Lähiomaisille voi kertoa enemmän kuin muille.

9.1.3 Sosiaali- ja terveysalan edustajan haastattelu

Edellä kerrotun teorian ja nykytilanteen vahvistamiseksi päätettiin tehdä pienimuotoinen haastattelu, jossa tavoitteensa oli haastatella kahta tai kolmea sosiaali- ja terveysalalla toimivaa henkilöä, jotka joutuvat työtehtävissään pohtimaan salassapidon rajoja. Yhteydenottopyynnöistä huolimatta vastaajia saatiin vain yksi. Tämä haastattelu kuitenkin sisällytettiin työhön, sillä se joka tapauksessa kertoo alan tämän hetken käytännön menettelytavoista.

Kysymyksiin vastannut henkilö toimii sairaanhoitajana, ja on työskennellyt yksityisissä palvelukodeissa, kaupungin tehostetun palveluasumisen yksikössä sekä sairaalassa. Se, kuinka paljon hän on joutunut toimimaan salassapidon rajapinnalla eli lähinnä siinä, kenelle potilaan tai asukkaan asioista voi puhua ja kuinka paljon, on ollut vaihtelua. Joissakin tehtävissä, esimerkiksi tiiminvetäjän tehtävissä tai sairaalassa, on rajanvetoa ollut melko paljonkin. Haastattelu toteutettiin sähköpostitse aikatauluhaasteiden vuoksi. Haastattelukysymykset ovat liitteenä (Liite 1).

Ensimmäiseen kysymykseen haastateltava vastasi, että pääpiirteissään hän kokee sääntöjen sairaaloissa ja hoivakodeissa olevan hyvällä tolalla. Kuitenkin on myös yksityiskohtia, joissa on turhaa kankeutta. Esimerkkinä tällaisesta hän mainitsee sen, miten sairaanhoitopiirin ja kunnallisen terveydenhoidon tietoja ei saa lukea ristiin ilman lupaa. Jos oletetaan, että kaikki käyttävät tietoja oikein, voi tämä kielto hetkittäin jopa hidastaa tarpeellisten tietojen saamista.

Toinen kysymys käsitteli lain lisäksi annettua lisäohjeistusta. Periaatteessa maalaisjärkeä on kehoitettu käyttämään, käytännössä siihen ei kovin paljon mahdollisuuksia ole. Esimerkkinä haastateltava mainitsi säännön, joka tarkasti tulkittuna ei anna lupaa katsoa tietokoneelta omia tai oman puolison verikoetuloksia. Käytännössä näin toisinaan kuitenkin toimitaan, tai vaihtoehtoisesti toimitaan tarkalleen säännön mukaan ja avataan tiedot työtoverin tunnuksilla, ja koska kaikesta jää lokimerkintä, tehdään asiakirjamerkintä ”avattu potilaan pyynnöstä”. Toinen esimerkki koskee potilaan ”voinnista tai asioista informointia”, jota saattaa koskea omaisten toive, että vain tietyille omaisille kerrotaan, tai vaihtoehtoisesti, ettei tietyille omaisille kerrota asioista lainkaan.

Tässä tilanteessa hoitohenkilöstön on oltava tarkkana, etteivät he vahingossa puhu liikaa, eivätkä toisaalta ole myöskään puolueellisia potilaan perheen tai suvun keskinäisissä suhteissa. Hoitohenkilökunnalla luonnollisesti ei voi olla kokonaiskuvaa suhdedynamiikan taustoista.

Kolmas kysymys pyrki selvittämään sitä, onko ohjeistusta sopivasti vai kaivattaisiinko sitä joko enemmän tai vähemmän, sekä onko ohjeistus helppokäyttöistä. Vastaja koki asian olevan melko hyvällä tolalla, ja totesi, että vaikka jokin asia saattaa ensin hetken tuntua hankalalta, kun sitä hetken miettii, on ohjeistus selkeä. Kun kysyttiin, noudattavatko kaikki ohjeistusta, haastateltava sanoi uskovansa, ettei enemmistö poikkeaa säännöistä ainakaan tahallaan.

Kysymykseen siitä, kuinka usein tulee eteen tilanne, jossa salassapidon rajoja joudutaan miettimään, vastaja kommentoi että silloin tällöin. Esimerkkeinä hän mainitsi muun muassa tilanteet, joissa puhelimesta oleva henkilö esittäytyy hoidettavana olevan henkilön läheiseksi ystäväksi. Aina kuitenkin läheisyys ei olekaan sillä asteella kuin annetaan ymmärtää. Toisaalta potilas saattaa myöhemmin ihmetellä, että miksi vaikkapa naapurille ei ollut kerrottu, että potilas oli laitoksessa tai osastolla hoidettavana. Joskus omaiset tulevat kansliaan kysymään potilasta koskevaa asiaa, ja pöydällä onkin auki muita potilaita koskevia asiakirjoja. Jotkut jäävät katsomaan papereita uteliaisuuttaan tai huomaamattaan, jolloin hoitohenkilökuntaan kuuluvan tehtävänä on asiasta numeroa tekemättä ja nopeasti siirtää omaisen katse tai asiakirjat muualle. Toisinaan myös tullaan potilasta katsomaan, kun hän on jo muualla. Tällöin pitää miettiä tilannekohtaisesti, voidaanko kertoa, mihin potilas on siirretty.

Kysymykseen hankalista omaisista eli siitä, koettelevatko he usein salassapidon rajoja, vastaja totesi, että tarvittaessa hän voi kehottaa olemaan yhteydessä esimieheen, mutta tähän tarvitsee turvautua vain harvoin. Haastavimpia tilanteita ovat ne, joissa esimerkiksi hoidettavan henkilön lapset ovat riidoissa keskenään, ja jokaisen mielestä vain hänellä on oikeus kuulla vanhemman voinnista. Hoitokodissa osa omaisista voi olla sitä mieltä, että joku omaisista ei saa tuoda tai viedä esineitä huoneeseen tai huoneesta. Tämän kaltaisissa tilanteissa tapauskohtaisesti, huomioiden puolueettomana suvun asioihin pysyminen, sovitaan ja kirjataan tarkasti muillekin hoitajille tiedoksi, miten on toimitettu ja miten toimitaan jatkossa.

Seuraavan kysymyksen taustaksi oli kysymyksiin liitetty kaksi potilaan omaisten tiedonsaantia koskevaa pykälää, osa lain potilaan asemasta ja oikeuksista 6 ja 13 §:stä. Kysymyksessä kysyttiin, toimitaanko näiden lainkohtien mukaan useinkin vastaajan työssä, ja liittykö näihin vaikeita tilanteita. Vastaajan mukaan näitä noudatetaan, ja asiaan liittyvät vaikeat tilanteet ovat sellaisia, joissa ei ole minkäänlaista tietoa potilaan omasta kannasta ja omaiset ovat eri mieltä. Tässä tilanteessa on lähes mahdoton tietää, kuka on se henkilö, niin sanottu asioidenhoitaja, jonka potilas toivoisi toimivan äänitorvena ja varakorvinaan.

Viimeiseksi kysyttiin vielä, onko haastateltavalla muuta lisättävää aiheeseen. Tähän haastateltava kommentoi, että säännöt on tehty ihmisten yksityisyyttä kunnioittavan hoidon toteuttamiseksi. Joskus lain kirjain ja henki voivat tarjota hieman eri tulkintamahdollisuuksia, kuten aiemmissa vastauksissa onkin jo tullut ilmi.

Yhteenvetona voidaan todeta, että haastatteluun saadut vastaukset ovat samoilla linjoilla kuin asiaa käsitellyt teoria. Sosiaali- ja terveysalan salassapito on säännelty hyvin, potilaan tai asukkaan yksityisyyttä pyritään kunnioittamaan hoidon eri vaiheissa. Kaikkea ei toki pystytä sääntelemään, jolloin hankalia rajanvetotilanteita väistämättä syntyy. Näiden suhteen on kuitenkin joko annettu lisäohjeistusta tai kullakin työpäikällä on oma käytäntönsä, jonka mukaan toimitaan. Yleisestä edunvalvonnasta poiketen työtä tehdään yhteisöllisemmin, enemmän tiiminä, jolloin hankalassa tilanteessa on helpompi hakea tukea esimieheltä tai ohjata vaikea omainen hänen puheilleen. Edunvalvonnassakin kollegat ja esimies toki antavat tukea ja eräänlaista kaikupohjaa, mutta koska päämies on aina määrätty tietylle edunvalvojalle, tekee tuo edunvalvoja päämiestään koskevat ratkaisut ja kantaa vastuun niistä. Varsinaista apua ja mallia edunvalvojalle salassapidon rajanvetoon sosiaali- ja terveysalalta ei ehkä ole, sillä tilanteet ja alat ovat niin erilaisia. Asian tarkastelusta voi silti huomata, että edes suhteellisen tarkka ja monipuolinen lainsäädäntö ei kuitenkaan poista tilanteita, joissa menettelytapa ei ole selkeä ja rajanvetoa täytyy tehdä oman harkinnan pohjalta. Tiukempi säätely ei ole siis se ratkaisu, joka ainoana käytettynä keinona toisi apua edunvalvojan työhön tiedon kertomisen rajojen osalta.

9.2 Case: Ruotsin edunvalvonta

9.2.1 Yleistä Ruotsin edunvalvonnasta

Tiedon jakamisen laajuutta pohdittaessa on myös hyödyllistä ja mielenkiintoistakin verrata Suomen käytäntöä asian suhteen muiden maiden vastaaviin käytäntöihin. Joka maassa menettelytapa edunvalvonnan tai holhouksen kanssa on jollakin tavoin erilainen kuin Suomessa, mutta lähimmäksi osuu Ruotsi. Niinpä tähän on koottu muutama tieto Ruotsin järjestelmästä.

Ruotsin edunvalvontajärjestelmä on jonkin verran erilainen kuin Suomessa. Edunvalvojaa vastaavia sanojakin on jo kolme kappaletta, joilla kaikilla on kuitenkin eri merkitys. Holhouksessa voi olla vain alle 18-vuotias henkilö, ja hänen holhoojastaan käytetään nimitystä förmyndare. Täysi-ikäisellä henkilöllä voi olla joko uskottu mies (god man) tai asianhoitaja/edunvalvoja (förvaltare). Tärkein ero Suomen järjestelmään on se, että edunvalvojat ovat yleensä vapaaehtois pohjalta toimivia yksityishenkilöitä, vastaten siis lähinnä Suomen yksityisiä edunvalvojia. Koska tehtävään sopivia henkilöitä ei aina löydy, ovat jotkin kunnat perustaneet asianhoitajayksiköitä, joissa toimii kunnan virkamiehiä, jotka ottavat hoitaakseen uskotun miehen ja edunvalvojan tehtäviä. Useimmiten tämä toiminta on yhdistetty kunnan sosiaalitoimeen. Varsinaista kuntien tai valtion järjestämää yleistä edunvalvojaa ei kuitenkaan ole saatavilla. Monet edunvalvojien ohjeistuksetkin ovat kunta- tai läänikohtaisia. Uskottujen miesten ja edunvalvojien toimintaa valvova taho sen sijaan on kunnallinen, ja tätä kutsutaan yliholhoojaksi. Kyseessä voi olla yksittäinen henkilö tai vähintään kolmijäseninen lautakunta. (Oksanen 2009, 31, 33.)

Uskotulla miehellä ja edunvalvojalla on erilaiset oikeudet. Uskottu mies toimii vain päämiehen apuna, yleensä tapauksissa joissa päämies itse ei jostakin syystä pysty hoitamaan omia asioitaan. Tästä välittyy ajatus, että henkilön ymmärrys riittäisi asioiden hoitamiseen, mutta hänen voimavarojensa vähyyden takia käytännön toimiin tarvitaan apua. Uskotun miehen ollessa kyseessä päämiehellä on täysi päätösvalta omiin asioihinsa, hän voi esimerkiksi käyttää kaikkia tilejään edelleen vapaasti. Uskottu mies taas tarvitsee yliholhoojan luvan rahojen nostamiseen päämiehen tileiltä, lukuun ottamatta

päivittäisten raha-asioiden hoitoon nimettyä tiliä. Uskotun miehen on myös saatava päämiehensä suostumus kaikkiin suurempiin oikeustoimiin, mikäli päämies suostumuksen kykenee antamaan. (Boråsin kunta 2015, 3, 6; Oksanen 2009, 32.)

Jos taas päämies ei kykene huolehtimaan itsestään ja omaisuudestaan, määrätään hänen asioitaan hoitamaan edunvalvoja. Näin voidaan tehdä esimerkiksi koko omaisuuden tai vain jonkin tietyn osa-alueen kohdalla. Edunvalvoja hallitsee yksin määräykseensä kuuluvaa omaisuutta, ja päämies menettää oikeustoimikelpoisuutensa edunvalvojan hoidettavaksi määrätyn omaisuuden osalta. Näin ollen päämiehen oma toiminta tämän omaisuuden suhteen rinnastuu alaikäisen toimintaan, ja esimerkiksi tehdyt sopimukset voivat olla pätemättömiä. Edunvalvoja ei myöskään tarvitse päämiehen suostumusta ryhtyäkseen eri toimenpiteisiin. (Boråsin kunta 2015, 9, 10.)

9.2.2 Tiedon jakaminen Ruotsissa

Koska uskotun miehen ja edunvalvojan asema on Ruotsissa jonkin verran erilainen kuin Suomessa yleisellä edunvalvojalla, ei tarkkaa vastaavuutta ole myöskään salassapidon kohdalla. Tietoa suoranaista tarkasta salassapitosääntelystä koskien uskotuja miehiä ja edunvalvojia Ruotsissa ei löytynyt, joten seuraavassa käsitellään löydettyjä kyseistä asiaa koskevia seikkoja.

Suomen holhoustoimilain 42 §:n mukainen hoidon järjestäminen kuuluu myös Ruotsissa uskotun miehen ja edunvalvojan tehtäviin, ollen kuitenkin ehkä laajempi tehtävä kuin Suomessa. Boråsin kunnan www-sivuilla saatavissa oleva käsikirja sanoo asiasta näin:

”Uskotun miehen/edunvalvojan tehtävänä on:

- toimia yhteyskanavana päämiehen ja tämän asumis - ja hoitoympäristön ulkopuolella olevan sosiaalisen ympäristön välillä*
- huolehtia siitä, että päämiehellä on hyvä asuinympäristö, että hän saa hyvän hoidon ja huolenpidon, ja että hänellä on mahdollisimman hyvä elämänlaatu. Tämän toteutumiseksi uskottu mies käy säännöllisesti päämiehen luona ja pitää yhteyttä esim. hoitohenkilökuntaan ja kotipalveluun.*

- *tehdä aloitteita siitä, että päämies saa esim. yhteyshenkilön tai että päämiehelle järjestetään vierailutoimintaa jonkin vapaaehtoisjärjestön kautta.*
- *myös muutoin huomioida päämiehen sosiaalisten kontaktien, vapaa - ajantoiminnan, päivittäisen tekemisen, virkistuksen ym. tarpeen ja tehdä tarvittavat aloitteet” (Boråsin kunta 2015, 6, 7.)*

Tämän ohjeistuksen mukainen päämiehen edusta huolehtiminen ja riittävän huolenpidon järjestäminen vaatii jo suhteellisen avointa tiedon jakamista päämiehen asioista. Toki kaikkea ei tarvitse eikä varmasti saakaan jakaa, mutta yllämainittujen asioiden järjestäminen vaatii tarvittavien tietojen jakamista jo melko monen tahon kanssa. Lisäksi uskottujen miesten ja edunvalvojien toimintaa säätelevässä laissa (föräldrabalk 12:7.2§) todetaan, että tärkeissä asioissa uskotun miehen ja edunvalvojan pitää kuulla paitsi päämiehensä myös hänen puolisonsa mielipide (Oksanen 2009, 34).

Lisäksi on huomioitava, että uskotut miehet ja edunvalvojat Ruotsissa ovat lähtökohtaisesti vapaaehtoisia, eikä heitä sido valtion tai kunnan viranomaisia koskeva salassapitosääntely. Toki heilläkin on vaitiolovelvollisuus päämiehensä asioista, mutta asia ei ole yhtä yksityiskohtaisesti säännelty kuin viranomaisen ollessa kyseessä. Asiasta löydetty materiaali toteaa, että vaikka uskottu mies ja edunvalvoja eivät ole salassapitosäännösten piirissä, on heillä kuitenkin moraalinen ja eettinen velvollisuus olla kertomatta ulkopuoliselle tietoja, joiden kertomisesta olisi haittaa päämiehelle. Edunvalvojan on tarpeen myös ylläpitää luottamuksellista suhdetta päämieheensä. Yliholhoojan hallussa olevien, päämiehen asioiden hoitoa koskevien asiakirjojen näkemiseen on oikeus paitsi päämiehellä itsellään, myös hänen puolisoillaan/kumppanillaan sekä läheisimmillä sukulaisillaan. Näihin sisältyy lähinnä lapset, vanhemmat ja sisarukset. Jos asiakirjoja koskee salassapitovelvollisuus niiden alkuperän takia (ne on esimerkiksi hankittu joltain toiselta viranomaiselta), säilyvät ne alkuperäisen salassapitosääntelyn piirissä. (Markin kunnan www-sivut 2015; Riksförbundet frivilliga samhällsarbete www-sivut 2015.)

9.2.3 Ruotsissa toimivan edunvalvojan haastattelu

Todellisen tilanteen selville saamiseksi työhön haluttiin haastatella lyhyesti jotakuta Ruotsissa uskottuna miehenä tai edunvalvojana toimivaa henkilöä. Koska Boråsin kaupungin sivuilla oli hyvä suomenkielinen käsikirja uskotuille miehille ja edunvalvojille sekä kaupungilla on palveluksessaan suomenkielinen yhdyshenkilö, lähdettiin hänen kauttaan hankkimaan yhteystietoja. Tätä kautta saatiinkin yhteys erääseen edunvalvojana Ruotsissa toimivaan henkilöön.

Kyseinen mieshenkilö on syntyjään Suomesta, mutta on asunut Ruotsissa jo vuodesta 1967. Ruotsissa asuessaan hän on aikuisiällä kouluttautunut sosionomiksi, ja tämän jälkeen toiminut erilaisissa sosiaalialan tehtävissä. Hän on muun muassa työskennellyt sosiaalijohtajana kahdessa eri kunnassa yhteensä noin 14 vuotta, vastuualueenaan kaikki muut sosiaalialan osa-alueet paitsi vanhusten- ja vammaishuolto. Myöhemmin hän toimi yrittäjänä myyden erilaisia konsultointipalveluja kuntien sosiaalipalveluille. Tällä hetkellä hän on eläkkeellä, mutta on noin kaksi vuotta toiminut edunvalvojana yksin maahan tuleville lapsille ja nuorille. Varsinaisesti hän ei siis tällä hetkellä työskentele sen tyyppisten päämiesten kanssa, joita työni käsittelee, mutta salassapitoa koskeva menettely Ruotsissa on hyvin samanlaista sekä alaikäisiä että täysi-ikäisiä koskien. Lisäksi hänellä on yhteensä vuosikymmenten kokemus sosiaalialan toiminnasta Ruotsissa. Hänelle esitetyt haastattelukysymykset ovat liitteenä (Liite 2).

Edunvalvojen toimintaa koskien haastateltava kertoi, että varsinkin yksin maahan tulleiden lasten ja nuorten osalta toiminta on tavallaan vielä lapsen kengissä, ja oikeiden toimintatapojen etsintä on hieman hapuilevaa. Aivan lähivuosina kuitenkin on julkaistu ensimmäinen alaikäisten edunvalvontaa koskeva ohjekirja, josta on ollut suurta apua. Lisäksi kullakin kunnalla on omat ohjeistuksensa edunvalvojille. Jonkin verran koulutusta järjestetään edunvalvojille, ja haastateltava oli myös omatoimisesti hakeutunut joillekin asiaan liittyville kursseille. Toiminnan kehittämistä edelleen tarvitaan, ja haastateltava onkin omalta osaltaan siinä mukana.

Salassapitoa koskevien ohjeiden suhteen haastateltavani lainaa edellä mainittua opaskirjaa. Se toteaa, että edunvalvojalla ei ole vaitiolovelvollisuutta. Tämä johtuu siitä, että edunvalvoja huolehtii lapsesta tämän omien vanhempien sijasta. Vanhemmilla ei

ole vaitiolovelvollisuutta, eikä sitä ole edunvalvojallekaan säädetty laissa. Toki tehtävä on luonteeltaan sellainen, että edunvalvojan ei pidä kertoa eteenpäin sitä, mitä lapsi on luottamuksella kertonut tai arkaluonteisia asioita, joiden kertominen voisi vahingoittaa lasta. (Von Schéele, E. & Strandberg, I. 2013. 34, 35.) Kun haastateltava on osallistunut koulutuspäiviin tai keskustellut asiasta muiden edunvalvojien kanssa, annettava ohjeistus on juuri tämän kirjan tekstin mukaista. Jokaisella edunvalvojalla on moraalinen vastuu, ettei hän kerro eteenpäin niitä asioita, joita lapsi tai nuori on luottamuksella kertonut. Jos tämän luottamuksen pettää, voi seurauksena olla, että edunvalvojalle ei anneta enää uusia päämiehiä tai jopa voimassa olevat edunvalvonnat voidaan siirtää häneltä pois. Varsinaista vaitiolovelvollisuutta ei kuitenkaan ole säädetty.

Haastateltava oli myös hankkinut tietoa aikuisia edunvalvottavia koskevasta sääntelystä. Tieto on hyvin saman sisältöistä kuin edeltävän väliotsikon alla on jo esitetty, vaikkakin eri lähteestä. Tämä tieto oli Karlstadin kunnan nettisivuilta. Asian ydin on, että täysi-ikäistenkään edunvalvojilla ei ole lakisääteistä vaitiolovelvollisuutta, ainoastaan samanlainen moraalinen vaitiolovelvollisuus kuin lasten parissa työskentelevilläkin. Jos edunvalvoja valvovan yliholhoojan tietoon tulee rikkomuksia tässä asiassa, voidaan edunvalvoja vapauttaa tehtävistään. Vaikka siis laissa säädettyä vaitiolovelvollisuutta ei ole, voi moraalisen salassapidon selvästä rikkomisesta olla seurauksia. Seuraukset kuitenkin tämän mukaan rajoittuvat edunvalvontatehtävien loppumiseen. (Karlstadin kunnan www-sivut, 2016.)

Kysymykseen siitä, onko ohjeistusta salassapitoon liittyen riittävästi, toteaa haastateltu, että kouluttajat, kuntakohtaiset ohjelehtiset, Kuntainliiton ohjelehtinen sekä edellä mainittu kirja antavat hyvät lähtökohdat ja tiedon siitä, miten pitää toimia koskien vaitiolovelvollisuutta. Hän ei näe lähtökohtaisesti syytä muuttaa tätä ohjeistusta, koska hänen mielestään se on hyvin selkeää ja siitä keskustellaan erilaisissa yhteyksissä sekä muistutetaan, mitä seurauksia asiasta voi tulla, jos pettää päämiehensä luottamuksen.

Kaikki kuitenkin eivät sovelleta ohjeistusta samalla tavalla. Haastateltava kertoo, että hänen toimiessaan sekä aiemmin johtavana virkamiehenä sekä nykyään edunvalvojana, kaikilla kollegoilla ei ole täysin selvää käsitystä mitä ”moraalinen vaitiolovelvollisuus” tarkoittaa. Räikeimpänä rikkomuksena hän mainitsee joidenkin edunvalvojien

julkaisevan Facebookissa kuvia itsestään ja päämiehistään, jotka ovat siis alaikäisiä lapsia. Asiasta on tiedotettu eteenpäin toimintaa valvovalle viranomaiselle. Tätä taustaa vasten haastateltava toteaa, että ehkä kuitenkin olisi tarpeellista tarkistaa, pitäisikö vaitiolovelvollisuudesta säätää laissa.

Kysymyksiin koskien päämiehen taloudellista hyväksikäyttöä ja omaisen tai muunlaisen läheisen kanssa toimiseen haastateltavalla ei ollut tämän hetkistä omaa kokemusta. Ymmärrettävästi tällaisia tilanteita ei tule eteen alaikäisten, yksin Ruotsiin tulleiden lasten ja nuorten kanssa. Aikaisempia kokemuksiaan pohtiessaan hän ei ole huomannut suurta eroa tiedonjakamisessa tilanteissa, joissa läheinen on joko omainen tai joku muu. Lähtökohtaisesti omaiset tietävät päämiehestä paljon enemmän kuin edunvalvoja, kun taas esimerkiksi hoitohenkilökunta ei saa tietoonsa yhtä paljon kuin edunvalvoja. Toisaalta haastateltavalla on omissa työtehtävissään ollut aina paremmat ja avoimemmat välit hoitohenkilökunnan kuin omaisten kanssa, erityisesti jos omaiset eivät asuneet samalla paikkakunnalla tai asuivat peräti Suomessa.

Haastavia tilanteita päämiesten läheisten kanssa aiheutti lähinnä raha, erityisesti jos päämiehellä oli varallisuutta pankissa. Kaikki omaiset eivät hyväksyneet sitä, että raha-asiat ovat vain edunvalvojan ja päämiehen välisiä asioita. Rahoja pyrittiin käyttämään aina päämiehen eduksi ja hänen tahtonsa mukaan, vaikka se olisi tarkoittanutkin iäkkäälle rouvalle kallista uutta mekkoa tai hienoja kenkiä aina hänen niitä tahtossaan, omaisten vastustuksesta huolimatta. Silti nykyisissä tehtävissä nuorten parisakin raha on usein hankala aihe, asioista ei tosin keskustella ehkä niinkään läheisten vaan päämiehen itsensä kanssa. Nuorilla on usein vanhemmat kotimaassa tai he ovat velkaa salakuljettajalle matkasta Ruotsiin, ja he haluavat tai he kokevat, että heidän täytyy lähettää rahansa näille tahoille. Tällöin heille kerrotaan, että jos näin paljastuu käyvän, otetaan heiltä pankkikortti pois ja annetaan kerran viikossa pieni käyttöraha.

Vaikka kontakti saatiinkin lopulta vain yhteen haastateltavaan, antoi tämä haastattelu paljon tietoa. Se, mihin käsitykseen netistä löytyvistä suomen- ja ruotsinkielisistä lähteistä oli päästy, tuntui vastaavan melko tarkasti edunvalvojana toimivan omaa kokemusta. Koska edunvalvojat lähtökohtaisesti ovat vapaaehtoisia henkilöitä eikä viranomaisia, ei heitä koske laissa säädetty vaitiolovelvollisuus. Eettinen velvollisuus heillä

toki on, ja tästä tiedotetaan ja siihen koulutetaan riittävästi, ainakin haastateltavan mielipiteen mukaan. Toisaalta jotkut edunvalvojat eivät ymmärrä käsitteen merkitystä käytännössä, jolloin voisi, kuten haastateltava totesi, olla aiheellista harkita vaitiolovelvollisuuden säätämistä laissa. Loppujen lopuksi se, että edunvalvojat eivät ole virkamiehiä, muuttaa jo asian perusasetelmaa niin paljon, ettei suoria vinkkejä Suomen edunvalvojien toimintaan liene löydettävissä Ruotsin toimintamallista.

10 SATAKUNNAN OIKEUSAPUTOIMISTON EDUNVALVOJIEN HAASTATTELUT

10.1 Haastattelujen taustat

Tämän opinnäytetyön tutkimusosiossa haluttiin päästä selville siitä, miten edunvalvojat eri toimistoissa tällä hetkellä toimivat päämiehen asioiden kertomisen suhteen ja minkälaista lisäapua he asiaan mahdollisesti kaipaisivat. Koska kyseessä on tapaustutkimus, kiinnitettiin suurin osa huomiosta Satakunnan oikeusaputoimiston yleisen edunvalvonnan Porin toimipaikassa työskenteleviin edunvalvojiin. Tutkimuksen teko-
hetkellä toimistossa oli töissä viisi edunvalvojaa, joista yksi oli aloittanut edunvalvojana melko hiljattain. Yksi toimiston edunvalvojista oli pidempään poissa, joten valittavasti hänen vastauksiaan ei saatu työhön mukaan. Muut neljä edunvalvojaa haastateltiin henkilökohtaisesti, nauhoitetut haastattelut litteroitiin ja tekstistä pyrittiin löytämään eniten esille nousevat seikat. Koska haastatteluja oli vain neljä sekä aika oli rajallinen, ei aineistoa käsitelty varsinaisen dokumenttianalyysin menetelmillä.

Haastateltaville esitetyt haastattelukysymykset ovat tämän työn liitteenä (Liite 3). Kaikkia kysymyksiä ei jokaisessa haastattelussa esitetty, joidenkin kysymysten tarpeellisuus riippui edellisen kysymyksen vastauksesta. Kysymykset laadittiin kuitenkin yleiselle tasolle, sillä lähes samat kysymykset lähetettiin myös muiden toimistojen kyselyyn vastanneille. Näitä vastauksia käsitellään vuorostaan seuraavassa luvussa.

10.2 Nykykäytäntö tiedonjaossa

Haastattelussa lähdettiin liikkeelle sen kartoittamisesta, kokeeko haastateltava vaikeaksi määritellä missä raja menee tiedonjakamisessa. Vastauksissa näkyy selvä ero, muutaman kuukauden edunvalvojana toimineelle tämä on haasteellinen asia. Jo useita vuosia edunvalvojana toimineilla haastatelluilla ei tämä rajanveto ollut vaikeaa, vaan he kokivat sen sujuvan helposti suurimmassa osassa tapauksista. Kaikille on tullut kuitenkin vastaan tapauksia, joissa on todella joutunut pohtimaan tiedon jakamisen rajoja. Tällöin kyseessä on yleensä joko normaalia tiedonhaluisemmat omaiset tai omaiset, joiden kanssa yhteistyö jostakin syystä kangertelee pahasti. Eräässä vastauksessa nousi esiin, että edunvalvojalle kehittyy ajan kuluessa eräänlainen pelisilmä sen suhteen, mitä voi kertoa ja mitä ei, kun perimmäisenä tavoitteena on kuitenkin päämiehen etu. Kaikkien läheisten kanssa tämä ei kuitenkaan välttämättä toimi suunnitellusti. Lisäksi kertomisen rajanvetoa vaikeuttaa asiaan liittyvän sääntelyn moninaisuus, edunvalvonta ja näin ollen sitä säätelevä holhoustoimilakikin koskee lähinnä taloudellisia asioita. Edunvalvojan tietoon tulee kuitenkin myös esimerkiksi päämiehen terveyttä koskevia asioita, jotka lähtökohtaisesti kuuluvat eri salassapitosäännösten alaan. Näiden suhteen voidaan joskus tarvita tiedonjakoa myös edunvalvojan puolelta, tosin onneksi melko harvoin. Silloin on kuitenkin toimittava näitä tietoja koskevan sääntelyn mukaan.

Toinen kysymys koski sitä, onko haastateltavalla edunvalvojalla tietoisesti valittu linja ”pienemmissä” asioissa. Kysymyksellä tarkoitettiin mahdollisuutta, että edunvalvoja olisi jo etukäteen päättänyt, että tämä tietty asia voidaan jakaa päämiehen läheisten kanssa lähes kaikissa tapauksissa. Kenelläkään edunvalvojista ei tällaista linjaa ollut, yksi haastateltava koki itsellään olevan linjan näissä asioissa, mutta tämä linja tarkoitti sitä, että päämiehen asioista kerrotaan muille vain jos on pakko asioiden eteenpäin viemiseksi. Lähtökohta on aina se, että päämiehen asiat kuuluvat vain päämiehelle itselleen. Muissa vastauksissa nousi esiin se, että tapaukset vaihtelevat niin suuresti, ettei tällaista linjaa ”pienemmistä” asioista voi muodostaa. Toisaalta tietyn päämiehen ja hänen läheistensä suhteen voi jonkinlaisen toimintalinjauksen useimmiten tehdä, mutta se koskee vain tuon päämiehen asioita. Yksi haastateltava kiinnitti huomiota siihen, että koska yleiseen edunvalvontaan tulee useimmiten päämiehiä, joiden omaiset eivät ole sopivia yhteistyökumppaneita (joko he asuvat kaukana, eivät halua olla

yhteistyössä tai heitä ei ole), eniten tiedonvaihtoa taloudellisesta tilanteesta tapahtuu erilaisten palvelukotien kanssa. Näissä tapauksissa, jos päämiehen päivittäisten olosuhteiden kanssa tekemisissä olevilla ei ole juurikaan käsitystä hänen taloudellisesta tilanteestaan, tämä edunvalvoja jakaa tietoa mahdollisuudesta esimerkiksi hankkia tai harrastaa jotakin. Tarkkoja summia hän ei toki kerro, mutta kertoo sitä suuruusluokkaa missä säästöt liikkuvat, tai vaihtoehtoisesti, että esimerkiksi mitä vain apuvälineitä päämies tarvitsee, ne voidaan hänelle hankkia. Hänen kokemuksensa mukaan palvelukodeista hyvin harvoin pyydetään liikaa, joten heitä voi rohkaista kysymään rahaa asioihin, jotka päämiehen jokapäiväisen elämän laatua parantaisivat.

Kolmas kysymys kartoitti sitä taajuutta, kuinka usein edes jonkin verran syvällisempää pohdintaa tiedonjaon syvyydestä on tarpeen tehdä. Yksi haastateltava vastasi, että maksimissaan pari kertaa kuukaudessa, toinen ei osannut tarkasti sanoa mutta totesi, että ei missään tapauksessa viikoittain, mutta kuitenkin useamman kerran vuodessa. Kolmas oli törmännyt tällaisiin tilanteisiin alle viisi kertaa vuodessa, ja muutama kuukausi sitten edunvalvojana aloittanut haastateltava ei ollut vielä tämän kaltaisen tilanteen eteen joutunut. Usein ei tällaista pohdintaa siis ole tarpeen tehdä, mutta silloinkin tarve siihen toistuu useimmiten saman päämiehen ja hänen läheistensä kohdalla. Tämän seikan nosti esiin kaksi haastateltavaa, ja toinen heistä huomautti, että jotkin näistä tilanteista ovat todella hankalia ja edunvalvojan pitää erittäin tarkkaan valita sanansa, ettei seuraavaksi löydä sanomisiaan lööpeistä tai hänestä tehdä kantelua.

Seuraava kysymys jatkoi aihetta ja käsitteli sitä, mitä perusteita haastateltava edellä mainitussa tarkemman harkinnan tilanteessa miettii. Mitään tarkistuslistaa tai vastaavaa kenelläkään vastaajista ei ollut käytössä, suurin osa miettii asiaa oman asiantunteuksensa perusteella. Tämän taustalla on enemmän tai vähemmän tietoisesti holhous-toimilaki. Asiaan vaikuttaa erityisesti sen salassapitosäntely, kuten luonnollista onkin, ja muiden kuin taloudellisten asioiden kohdalla myös muiden lakien säännökset. Yksi haasteellinen seikka terveydellisen tiedon jakamisessa toiseen suuntaan eli sen päättymisessä edunvalvojalle asti on se, että kaikkien Suomen maistraattien alueella ei yleinen edunvalvoja saa käyttönsä edunvalvonnan alkamisvaiheessa laadittua lääkärintodistusta, joka sisältää paljon edunvalvonnan kannalta tärkeää tietoa päämiehen tilanteesta. Tämä on toisaalta ymmärrettävää, mutta kuitenkin holhoustoimilain 42 §:n mukaan edunvalvojan on huolehdittava siitä, että päämies saa tarvitsemansa hoidon,

huolenpidon ja kuntoutuksen. Tähän liittyen edunvalvojalta odotetaan hoitopalaverissa osallistumista päätöksentekoon koskien erilaisten palveluiden käyttöönottoa tai niiden jatkoa, erityisesti kun päätös liittyy päämiehen taloudellisiin asioihin. Näitä päätöksiä on vaikea tai lähes mahdoton tehdä, jos ei ole tarkkaa tietoa alkuperäisestä tilanteesta.

Tätä aihetta jatkettiin vielä viidennessä kysymyksessä, jossa kysyttiin, että onko tällaiseen pohdintaan riittävästi aikaa. Aikaa ei yleensä ollut riittävästi, mutta syynä tähän ei niinkään ollut hoidettavien asioiden paljous vaan se, että yleensä pyyntö tiedon jakamisesta tulee yhtäkkiä puhelimesta tai asiaa kysytään palaverissa, jossa on tarkoitus käsitellä aivan toista asiaa. Näin ollen asia on pohdittava nopeasti ja vastaus tiedon jakamisesta annettava useimmiten saman tien. Toki asiaan voi sanoa palaavansa myöhemmin, erityisesti puhelimitse esitetyn kysymyksen ollessa kyseessä. Ajan vähyyteen vaikuttaa myös se, että jos haluaisi lukea asiaan vaikuttavat pykälät sekä muut oikeuslähteet, niitä ei ole koottu yhtenäiseksi dokumentiksi, vaan tiedot ovat hajallaan eri lähteissä ja niiden etsiminen vie kohtuuttoman paljon aikaa.

10.3 Haastavia tilanteita läheisten suhteen

Seuraavaksi kartoitettiin sitä, millaisia haastavia tilanteita nimenomaan tiedonjaon suhteen edunvalvojat olivat kokeneet. Tutkimuksen tekijää kiinnostivat tässä kohtaa sekä toistuvat tapaustyytit että yksittäiset tapaukset. Tapaustyyteistä esiin nousivat tilanteet, joissa omaiset kysyvät tarkkoja tietoja päämiehen varallisuudesta, tilitiedoista ja omaisuudesta sekä siitä, mihin varoja on käytetty. Haastavan tilanteesta tekee se, että edunvalvojan pitää yrittää päätellä mitä pyynnön takana on. Jos omaisten kysymysten syynä on huoli tai ainakin kiinnostus sitä kohtaan, miten päämies pärjää, on tilanne eri kuin jos taustalla on huoli oman tulevan perintöosan säilymisestä tai vaikkapa aivan puhdas uteliaisuus. Voi olla, että ainakaan tarkkoja tietoja ei joka tapauksessa anneta, mutta edunvalvojan antamaan perusteluun ja siihen, miltä näkökannalta asiaa lähestytään, vaikuttaa kysymysten syy. Jotkut omaisista eivät ymmärrä, miksi tietoja ei saa, vaan kääntyvät edunvalvojaa valvovan maistraatin puoleen, ja onpa asiaa palkattu hoitamaan joissakin tapauksissa lakimieskin, joka sitten ottaa yhteyttä edunvalvojaan.

Haastavista tilanteista tuli esiin vain yksi yksittäistapaus, jossa edunvalvoja saa olla jatkuvasti todella tarkkana sanavalintojensa suhteen. Kyseessä on vanhempi paris-kunta, jonka käytännön asioita hoitaa muualla asuva lapsi avopuolisonsa kanssa. Tämä lapsi on saanut paljonkin taloudellista avustusta vanhemmiltaan, ja koska välit hänen lapsiinsa eli vanhemman parin lapsenlapsiin ovat rikkoutuneet, hakivat lapsenlapset vanhalle parille edunvalvojaa. Avopuoliso olisi ollut halukas toimimaan edunvalvo-jana, mutta muun muassa lastenlasten vastustuksen vuoksi edunvalvonta määrättiin kuitenkin yleiselle edunvalvojalle. Tämä omalta osaltaan vaikeuttaa vanhusten asioi-den hoitamista, eikä kaikkien asianosaisten yhteisenä tavoitteena aina tunnukaan ole-van päämiesten etu. Lisäksi tilannetta hankaloittaa se, että vanhusten luona useamman kerran päivässä käyvän kotihoidon kanssa tämä lapsi ja hänen avopuolisonsa ovat ri-i-tautuneet jo aiemmin. He eivät uskalla käsitellä päämiesten postia, vaikka yleinen käy-täntö kotihoidossa on, että hoitaja käy yhdessä muistisaira-an potilaan kanssa läpi pos-tin ja lähettää edunvalvontaan sinne kuuluvat postit, kun odotellaan laskutusosoitte-en muutosten voimaantuloa. Lapsi käy vanhempiensa luona noin kerran kuukaudessa, ja on tyytymätön väärässä paikassa oleviin laskuihin. Tässä tapauksessa omat vaikeu-tensa aiheuttaa jossain määrin riidoissa oleva suku, mutta eritoten se, että lapsi avo-puolisoineen on vedonnut siihen, että kotihoidolla ei ole oikeutta saada mitään tietoa taloudellisista asioista. Tämä taas aiheuttaa sen, että päämiesten arki ei toimi, kun edunvalvoja ei voi jakaa oman harkintansa mukaisesti jonkin verran tietoa kotihoidon kanssa. Koska tämän tilanteen liepeillä on jo nostettu prosessi omaa sukulaista koh-taan, on kynnyksien viemiseksi eteenpäin todella matala, jos edunvalvoja sanoo tai tekee jotain, joka joko on väärin tai edes voidaan niin tulkita. Tällaisessa tilanteessa jokainen yksittäinen tiedonjako on mietittävä tarkkaan ja se on voitava perustella yk-siselitteisesti.

10.4 Edunvalvojien toivoma apu asiaan

Koska haasteita asiaan liittyy, seitsemäs kysymys käsittelee sitä, millaista apua haastatellut edunvalvojat tilanteeseen toivovat. Kaikkien mielestä apu tässä asiassa on tervetullutta, mutta osa haastatelluista oli epäileviä sen suhteen, onko pätevää apuvä-

linettä mahdollista kehittää. Kovin yksinkertainen listaus asiassa ei auta, sillä päämiehet ja heidän tilanteensa ovat niin erilaisia. Jos taas kaikki mahdolliset tilanteet käsiteltäisiin, tulisi luettelosta niin pitkä, ettei tarvittava tieto kuitenkaan löytyisi kun sitä tarvittaisiin. Muutaman haastateltavan mielestä käsikirja-tyyppinen apuväline olisi mahdollinen, ja siitä olisi hyötyä, kun päätöstä tai sen perusteluja pohtiessa tarpeelliset pykälät sekä asiaan liittyvät eduskunnan oikeusasiamiehen päätökset olisi listattu valmiiksi. Näitä voisi sitten edunvalvoja itse pohtia, miten ne soveltuvat tilanteeseen, ja tehdä ratkaisunsa tai koota asian ja henkilöiden vaatimat perustelut lainkohtineen.

Seuraava kysymys jatkoi sen määrittelemistä, millaista apua kaivataan, kun haastateluilta kysyttiin, kaipaavatko he tarkempaa lainsäädäntöä tai esimerkiksi toimintaohjeita ministeriöstä. Tässä kysymysten laatijalla oli taustalla ajatus muun muassa siitä, kaivattaisiinko lakiin esimerkiksi perustetta kohdella omaisia tässä tiedonjakoasiassa eri tavalla kuin muita läheisiä, ja tässä tapauksessa myös määritelmää siitä, keitä omaisiin tai lähipiiriin kuuluisi. Kukaan haastateltavista ei ollut näillä linjoilla, eivätkä he muutenkaan kaivanneet muutosta lainsäädännön tasolle. Ministeriöstä voisi kuitenkin tulla tarkempia toimintaohjeita, yhtenä hyötynä silloin olisi se, että toimintatapa olisi valtakunnallinen ja joka puolella Suomea samankaltainen. Jonkinlaista tarkempaa ja koottua ohjeistusta ollaan ilmeisesti laatimassa, hanke on kestänyt jo muutamia vuosia. Toisaalta useampi haastateltava myönsi ymmärtävänsä, että vaikkakin kattava ohje olisi tervetullut apu helpottamaan työtä, ei sellaisen ohjeen laatiminen ole yksinkertaista, koska tapaukset ovat niin erilaisia. Yksi haastatelluista toikin esille, että lähtökohtana on kuitenkin aina päämiehen etu ja sitä lähes aina parhaiten edistää hyvä yhteistyö omaisten kanssa, koska he voivat olla suurena apuna käytännön asioiden hoitamisessa. Jos kattavan yleisohjeen laatii, se todennäköisimmin rajoittaisi tiedonjakamista vielä enemmän kuin on aivan välttämätöntä. Jotta yhteistyö läheisten kanssa toimii hyvin, tarvitaan vastavuoroisuutta ja joustavuutta. Jos edunvalvoja aina ilmoittaa, ettei kerro mitään, ei yhteistyökään pitkään toimi.

Joka tapauksessa ministeriön ohjeistuksen suhteen, johon voidaan laskea myös muu intranetissä oleva tieto kuten esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamiehen päätökset, toivottiin selkeämpää järjestystä, jolloin tieto olisi paremmin hyödynnettävissä. Esimerkiksi oikeusasiamiehen päätösten suhteen koettiin, että niihin liitetyt asiasanat eivät aina tarkentaneet päätöstä riittävästi tai edes välttämättä kuvanneet kyseistä tapausta

tarkasti. Näin tietyn päätöksen, jonka alkuperäisestä tilanteesta on jonkinlainen muistikuva, löytäminen muuttuu hankalammaksi. Lisäksi päätösten sisältöä voisi vielä jollakin muulla tavalla tiivistää tai korostaa tekstistä sen olennaisia piirteitä. Näin tarvittavan tiedon löytyminen nopeutuisi, eikä sen hakemista joutuisi laiminlyömään muiden töiden aiheuttaman kiireen vuoksi.

10.5 Toimiston yhteinen linja sekä edunvalvontasihteerit

Seuraavat kysymykset oli laadittu lähinnä muiden edunvalvontatoimistojen toimintaa silmälläpitäen ja sen kartoittamiseksi, mitä hyviä malleja heiltä voitaisiin omaksua. Yhdeksäs kysymys käsitteli sitä, onko toimistossa muodostettu tai onko siellä olemassa yhteinen toimintalinja tässä asiassa. Satakunnan oikeusaputoimiston Porin toimipaikassa edunvalvojat olivat yksimielisiä siitä, että heillä tällaista yhteistä toimintalinjausta ei ole. Lähes kaikissa vastauksissa nousi kuitenkin esiin se, että asiasta oli keskusteltu yhdessä, ja jos tähän tai johonkin muuhun aiheeseen liittyvä ongelma tuli jonkun edunvalvojan eteen, kysyy hän toisilta lisänäkökulmia asiaan. Samoin jos joku törmää työssä johonkin uuteen ja merkitykselliseen asiaan, jakaa hän tietonsa myös muille. Haastatteluissa tuli esiin myös se, että vaikka vertaistukea annetaankin ja toisten kokemuksista otetaan mielellään oppia, lopulta kuitenkin jokainen edunvalvoja tekee työtä omalla virkavastuullaan. Eräs haastateltava totesi, että suuret linjat ovat kaikilla samoja, mutta pienemmissä asioissa tulee varmastikin eroja.

Seuraavaksi käsiteltiin edunvalvontasihteerien osuutta tiedonjaossa. Jonkun päämiehen kohdalla saattaisi tulla kiusallinen tilanne, jossa läheiset alkaisivat kyselemään toistuvasti päämiehen asioista sihteeriltä, ehkä jopa yrittäen saada häntä lipsauttamaan tietoa jota edunvalvoja ei näe aiheelliseksi jakaa. Porissa ei tällaista ollut sattunut, ainakaan kukaan haastateltavista ei muistanut tällaista tilannetta. Sihteereille on selvää, mitä tietoja he voivat jakaa, ja jos joku alkaa väittelemään asiasta tai kysyy asiaa joka ei kuulu heidän tehtäviinsä, ohjaavat he kysyjän edunvalvojan puheille. Ongelmaa tällaisista kyselyistä ei ole tullut, joissakin tilanteissa on koettu hieman hankalaksi jos päämiehen omaisen kanssa on yhteistyö sujunut hyvin jo pitkänkin aikaa, ja yhtäkkiä aiemmasta poiketen kysytäänkin tarkkoja tietoja rahatilanteesta. Näistäkin tilanteista on kuitenkin selvitty hyvin.

10.6 Tiedonjako omahoitajille sekä taloudellisen hyväksikäytön vaikutus

Seuraavaksi siirryttiin käsittelemään sitä, kerrotaanko omaisille enemmän kuin muille läheisille. Kysymyksessä tarkoitetaan sitä, että vaikuttaako tiedonsaantiin se, onko yhteistyötä päämiehen asioiden hoidossa tekevä henkilö omainen vai joku muu, esimerkiksi omahoitaja tai muu hoitohenkilökuntaan kuuluva. Haastatelluilla ei kellään ollut selkeää eroa asiassa, joskin osan mielestä omaiset saavat hieman enemmän tietoa kuin muut. Tässäkin kohtaa asian ratkaisee kuitenkin se, millaiset tämän tapauksen olosuhteet ovat. Voi olla, että omainen hoitaa aktiivisesti ja sinällään asiallisesti päämiehen asioita, mutta hän hanakasti pyytää vaikkapa kilometrikorvauksia päämiehen asioiden hoitamisesta, tai tiedon saatuaan menee pyytämään päämieheltä rahaa. Toisaalta omahoitaja on saattanut olla jopa useita vuosia tekemisissä päämiehen kanssa, ehkä jo kauan ennen edunvalvonnan alkamista, jolloin hän on hyvin perillä päämiehen asioista. Tässä tilanteessa toki vaikuttaa jo pelkästään se, että jos läheinen asian jo valmiiksi tietää, voi edunvalvoja siitä vapaasti keskustella. Näitä kahta läheistyyppiä verratessa voikin olla niin, että omaiselle kerrotaan vähemmän ja ainakin epätarkempia tietoja esimerkiksi omaisuuden määrästä kuin omahoitajalle. Lisäksi sanojen takaa kuultava motiivi vaikuttaa asiaan, omaisilla voi olla niin sanotusti ”oma lehmä ojassa” ja huoli omasta tulevasta perinnöstä, kun taas hoitajien kohdalla näin ei ole. Kertomiseen vaikuttaa myös se, että yleiseen edunvalvontaan tulevista uusista edunvalvonnista suurin osa on tapauksia, joissa asioita hoitavia omaisia ei ole tai väärinkäytöksiä on jo sattunut. Niinpä aktiivisia ja asiallisesti toimivia omaisia on melko harvalla päämiehellä. Toki heitäkin on, voi olla että esimerkiksi vanhuksen asioita hoitanut lapsi on väsynyt vanhempansa asioiden hoitamiseen oman elämänsä ohella tai sairastunut itse fyysisesti. Tällöin yhteistyö ja tiedonkulku usein ovat ongelmattomia, mutta kuten edellä mainittiinkin, nämä tapaukset ovat vähemmistössä. Joka tapauksessa, riippumatta siitä onko kyseessä omainen tai esimerkiksi hoitaja, ollaan tiedon jakamisessa hyvin varovaisia.

Yleiseen edunvalvontaan tulee säännöllisesti päämiehiä, joita on läheinen käyttänyt taloudellisesti hyväksi tai vähintään sen uhka on todellinen. Myös tällaisten tilanteiden vaikutuksesta tiedonjakoon keskusteltiin haastattelussa. Tällaiseen tilanteeseen törmänneet haastateltavat olivat yksimielisiä siitä, että tämä tilanne vaikuttaa kertomi-

seen. Jos hyväksikäyttöä on ollut tai sen uhka on olemassa, on tiedotuslinja vielä normaaliakin niukempi, tai vähintään harkitaan vielä tarkemmin mitä kerrotaan. Toki päämiehen jokapäiväisten asioiden hoitamista voidaan jatkaa tarpeen mukaan edelleen, ja vaikkapa uuden takin hankinta voidaan hoitaa taloudellisesti hyväksikäyttäneenkin kautta. Muuta tietoa raha-asioista sen sijaan hän saa hyvin niukasti, jos ollenkaan.

Usein tilanteessa on mukana muitakin omaisia, esimerkiksi vanhusten kohdalla lapsia on yleensä useampia. Usein sisarukset ovatkin lähteneet hakemaan edunvalvontaa, kun ovat huomanneet yhden sisaruksen taloudellisen hyväksikäytön. Tällaisissa tilanteissa raha-asiat hoidetaan mieluummin ”kunnollisen” lapsen kautta, mutta vastauksissa nousi tärkeäksi myös se, ettei tahallaan lietso eripuraa sisarusten keskuudessa. Diplomaattisesti toimiminen on yleensä aina myös päämiehen etu, vaikka taloudellista hyväksikäyttöä ei läpi sormien katsotakaan. Tarvittavaa tiedonjakamista voi myös jonkin verran kohdistaa eri lapsille, esimerkiksi ”kunnollisille” lapsille kerrotaan tarvittavat tiedot raha-asioista ja väärin käyttäytyneelle lapselle kerrotaan enemmänkin käytännön asioihin liittyviä tietoja. Yhdessä vastauksessa nousi esiin jo eräässä eduskunnan oikeusasiamiehelle tehdyssä kantelussa käsitelty asia siitä, annetaanko tietoa huonokuntoiselle päämiehelle. Aiemmin tässä työssä on käsitelty tätä päätöstä, ja siinä yhteydessä todettiin, että vaikka jo melko huonokuntoiselle päämiehelle tarkkojen tietojen antaminen rahatilanteesta voisi tuntua turhalta, on päämiehellä aina oikeus saada pyytäessään tietoa omista asioistaan. On hänen valittavissaan, kenelle hän tietonsa jakaa, ja jos se aiheuttaa turhia rahapyyntöjä edunvalvojalle, niistä vain kieltäytyään eikä yritetä ennalta ehkäistä niitä epäämällä päämieheltä hänen pyytämänsä tiedot.

10.7 Luvan pyytäminen päämieheltä sekä käyttörahat

Holhoustoimilaissa mainitaan salassapitovelvollisuutta koskevassa pykälässä, että asiasta saa tietoa jakaa, jos päämies siihen antaa luvan. Tämän luvan voi kysyä etukäteenkin, ja haastattelussa kartoitettiin myös sitä, käytetäänkö tätä mahdollisuutta jo heti edunvalvonnan alkaessa, kun uutta päämiestä mennään tapaamaan ensimmäistä kertaa. Kukaan haastatelluista ei säännönmukaisesti asiaa kysy päämieheltä, osalla on joitakin kertoja päämies itse ilmoittanut, että jollekulle läheiselle ei saa hänen asiois-

taan kertoa. Osa koki, että asian kysyminen ja tiedon kirjaaminen asianhallintajärjestelmä Edvardiin olisi jatkossa hyvä ajatus, osa ei kokenut sitä tarpeellisenä. Eräässä vastauksessa tuli ilmi, että jos päämiehen asioista läheiset kyselevät usein ja päämies on vielä riittävän hyväkuntoinen ottaakseen asiaan kantaa, edunvalvoja kysyy asiasta päämieheltä ja mielellään ottaa suostumuksen kirjallisena. Samoin jos joku soittaa edunvalvojalle päämiehen ollessa itse vieressä ja kysyy jotakin, edunvalvoja pyytää päämiehen puhelimeen ja muutamalla sanalla varmistaa, että päämiehelle sopii hänen asioistaan keskusteleminen tämän läheisen kanssa. Etukäteen hankittavan suostumuksen käytettävyyttä vähentää se, että suurin osa päämiehistä on joko niin hyvässä kunnossa, että he hoitavat itse asiansa edunvalvojan kanssa, tai vaihtoehtoisesti muisti- tai muu sairaus on jo niin pitkällä, ettei päämies enää kykene antamaan suostumusta tai ainakaan ymmärtämään asian merkitystä.

Etukäteen pyydettävän luvan kohdalla oman erityisalueensa muodostavat hyvätasoiset kehitysvammaiset päämiehet, jotka asuvat hoitolaitoksessa ja hoitavat asioitaan henkilökunnan tuella. Heillä saattaa kuitenkin olla esimerkiksi vanhemmat, jotka osallistuvat lapsensa elämään jaksamisensa mukaan. Heitäkin olisi hyvä kuulla joidenkin ratkaisujen kohdalla, joten edunvalvonnan alkaessa olisi hyvä kysyä päämieheltä lupa olla heihin tarvittaessa yhteydessä.

Yksittäisenä haastavana alueena tiedonjakamisessa on päämiehen käyttörahoihin liittyvät kysymykset. Jos joku, vaikka läheinenkin henkilö, soittaa ja kysyy päämiehen saamien käyttörahojen suuruutta ilman hyvää syytä, ei tällaiseen puhtaasti uteliaaseen kyselyyn vastata. Jos taustalla vaikuttaa olevan huoli omaisen pärjäämisestä, voidaan kertoa hieman käyttörahan suuruusluokkaa tai vastaavasti käyttörahan maksamisen taajuutta. Tarkkojen summien kertomista kuteinkin vältetään, ellei päämies ole antanut siihen lupaa. On kuitenkin melko paljon päämiehiä, joiden kaikki yhteydenpito käyttöraha-asioissa hoidetaan jonkin läheisen kautta. Tätä ei koeta hankalaksi asiaksi, vaikeuksia asian suhteen ei ole tullut esiin. Jos läheinen pyytää rahaa vaikkapa päämiehelle ostettavaan uuteen vaatteeseen, kertoo edunvalvoja vain, onko se mahdollista vai ei. Jos mahdollisuutta ei ole, ei rahatilannetta ole edes tarvetta avata sen tarkemmin. Joskus saattaisi herätä epäily siitä, päätyykö raha todella päämiehelle asti, mutta tällaista tapausta ei vielä ole tullut edunvalvojia vastaan. Hoitohenkilökunnan kohdalla asiaan vaikuttaa myös se, kuinka itsenäistä elämää päämies elää. Jos hän on hyvinkin

itsenäinen, ei henkilökunta tarvitse tarkkoja tietoja esimerkiksi summista, mutta jos päämies tarvitsee henkilökunnan apua käyttörahansa käytössä, pitää heidänkin luonnollisesti olla tietoisia yksityiskohdista.

10.8 Muita näkökulmia ja yhteenveto

Edellä käsiteltyjen, kaikille esitettyjen kysymysten lisäksi nousi kussakin haastattelussa esiin joitakin muita näkökulmia. Eräs edunvalvoja totesi, että joillakin omaisilla ei ole selvää kuvaa oikeuksistaan. He sekoittavat kenties sosiaali- ja terveysalan tiedonsaantioikeudet tähän asiaan, sillä on henkilöitä, jotka ajattelevat vain kertomalla olevansa omainen saavansa tietoonsa lähes kaiken päämiehen asioista. He eivät ymmärrä, että kun edunvalvoja hoitaa jonkun henkilön asioita, niistä keskustellaan lähtökohtaisesti vain hänen kanssaan. Lisäksi koska juuri yleisessä edunvalvonnassa on paljon päämiehiä, joita on käytetty taloudellisesti hyväksi, ovat edunvalvojat aina varovaisia ja vähintään harkitsevat tarkkaan, mitä he voivat kussakin tilanteessa kertoa. Tietoa jaetaan tapauskohtaisesti päämiehen etua ajatellen, ja lähinnä silloin, jos siitä olisi hänen arjessaan hyötyä. Toinen edunvalvoja oli todennut suurimman osan tiedusteluista johtuvan joko aidosta uteliaisuudesta, oman perinnön turvaamisesta tai sitten halusta toimia päämiehen eduksi ja näin ollen halutaan kartoittaa mikä hänen tilanteensa on. Edunvalvojan mukaan suurimmassa osassa tiedusteluista on kyse jälkimmäisestä vaihtoehdosta, eli ollaan aidosti kiinnostuneita päämiehen edusta.

Muutama kuukausi sitten edunvalvojana aloittanut haastateltava totesi, että kiireisessä alussa ei tätä asiaa juuri ole ehtinyt pohtimaan. Selvää on ollut, ettei päämiehen asioista lähtökohtaisesti puhuta muille, mutta tarkempi asian pohtiminen on toistaiseksi jäänyt töiden jalkoihin. Joissakin tapauksissa on kuitenkin tullut tilanne, jossa päämiehen asiat eivät kertakaikkisesti etene, ellei edunvalvoja sano jotakin tietylle hoitohenkilölle tai läheiselle. Tällöin on päämiehen edusta huolehtiminen saanut jakamaan tuon tarvittavan tiedon. Tältä haastateltavalta kysyttiin myös perehdytyksestä, käsitelläänkö tiedonjakoa siinä riittävästi. Hän on siirtynyt viraston sisältä tehtävään, joten on ollut kenties hieman epäselvää, kuinka paljon ja mitä hän on jo etukäteen tiennyt edunvalvonnasta. Salassapitoon on ehkä myös hieman vaikea perehdyttää, perusperiaate eli se, että päämiehen asioista ei muille puhuta, on selkeä, mutta poikkeukset ovat aina

tapauskohtaisia. Näin ollen pätevää sääntöä tai edes sääntökirjaa ei voida uudelle edunvalvojalle antaa. Asiaan on tarpeen kuitenkin perehtyä edunvalvojan uran alussa, sillä asia on tärkeä ja sellainen, jossa tehdystä virheestä varmasti melko nopeasti tehdään kantelu. Paljon apua saa siitä, jos uudellakin edunvalvojalla on ihmistuntemusta ja hän näkee melko pian, mitä kunkin pyynnön ja teon taustalla on, ja pystyy tarvittaessa soveltamaan oman toimintansa sen mukaiseksi.

Parhaiten Satakunnan oikeusaputoimiston yleisen edunvalvonnan Porin toimipaikan yleisten edunvalvojien näkemyksen tiedon jakamisesta tiivistä edunvalvoja, joka totesi asiasta näin: Tiedon jakaminen on pääsääntöisesti tapauskohtaista. Selkeää linjaa ei asiassa pysty vetämään, vaan täytyy aina kuulostella mihin kyseistä tietoa tarvitaan, kuka sitä pyytää ja mikä tämän nimenomaisen päämiehen tilanne on. Se ratkaisee sen, mitä voi kertoa.

11 MUIDEN OIKEUSAPUTOIMISTOJEN EDUNVALVOJIEN VASTAUKSET

11.1 Haastattelut

Jotta saataisiin parempi käsitys myös muiden edunvalvontatoimistojen toimintatavoista ja siitä, millä asteella esimerkiksi mahdolliset toimistokohtaiset toimintaohjeet ovat, esitettiin myös muutamille muille toimistoille kysymyksiä. Tarkoituksena oli soveltaa ajatusta benchmarkauksesta, vaikkakaan varsinainen benchmarkaus ei onnistunut opinnäytetyön tekijän resurssien rajallisuuden vuoksi. Vastaajiksi valikoituivat toimeksiantajatoimiston toiveesta nykyiseen Vaasan oikeusapupiiriin kuuluvat toimistot sekä muutama muu toimisto Suomesta. Halukkuudesta osallistua kysyttiin ensin sähköpostitse, ja tähän viestiin vastanneille lähetettiin sähköpostina varsinaiset haastattelukysymykset. Osa vastanneista vastasi kuitenkin jo ensimmäiseen viestiin kertoen toimistonsa toimintatavoista, jolloin heidän vastauksensa eivät suoranaisesti ole haastattelukysymysten muodostaman rakenteen mukaisia. Kaikkia vastauksia on kuitenkin käsitelty yhdessä.

Kyselyyn vastasi neljä johtavaa yleistä edunvalvojaa, jotka edustavat Etelä-Pohjanmaan, Rauman, Rovaniemen sekä Tampereen oikeusaputoimistojen yleistä edunvalvontaa. Vastaajien määrä on melko pieni, mutta vastauksissa tuli esiin asioihin liittyviä seikkoja hyvin monipuolisesti. Näistä vastauksista on pyritty etsimään se, mistä yleisemminkin voitaisiin hyötyä toimistoissa Satakunnassa ja ympäri maan.

Haastattelukysymykset olivat lähes samat kuin Porin toimiston edunvalvojille esitetyt, jonkin verran hienosäätöä oli tehty. Kysymykset ovat liitteessä (Liite 4). Seuraavaksi esitetään yhteenveto kysymyksiin saaduista vastauksista.

11.2 Rajanvedon haastavuus ja toimiston toimintalinjat

Liikkeelle lähdettiin sen selvittämisestä, koettiin muissa toimistoissa tiedonjakaminen ja sen rajat haasteelliseksi asiaksi. Vastauksissa todettiin, että lähtökohta on selvä, lakitasolla salassapitovelvollisuus on tiukka, mutta tilannekohtaisesti joistakin asioista voidaan kertoa. Toisinaan rajanveto tällaisissa tilanteissa on vaikeaa. Eräässä vastauksessa kiinnitettiin huomiota siihen, että rajanveto on haasteellisinta edunvalvonnan alkaessa, kun edunvalvoja ei vielä tunne omaisia. Vasta kokemuksen myötä opitaan tietämään, kenelle on päämiehen etu tärkeä ja kuka ymmärtää ja hyväksyy edunvalvonnan periaatteet.

Toinen kysymys käsitteli sitä, onko vastaajan toimistossa muodostettu yhteinen toimintalinja asiassa, ja jos on, noudatetaanko sitä. Varsinaista toimintalinjausta ei kuitenkaan vastaajista kokenut heidän toimistossaan olevan, mutta jotakin sen suuntaista on useimmissa tähän kyselyyn osallistuneista toimistoista. Kaikkien edunvalvojien tiedossa on lähtökohta eli lakiin perustuva salassapitovelvollisuus, ja tätä noudatetaan. Asiaa on käsitelty kussakin toimistossa yhteisissä edunvalvojien palavereissa, ja osassa toimistoista on jo sovittu toiminnan raamit. Esille on nostettu myös EU-oikeudesta tuleva perheyhteyden vaalimisperiaate sekä eduskunnan oikeusasiamiehen päätökset ja yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmän linjaukset. Näiden periaatteiden mukaan kukin edunvalvoja tekee omat ratkaisunsa, jotka joissakin tapauksissa voivat pienissä yksityiskohdissa olla hieman erinäköisiä. Eräs toimisto tiivistä toimin-

taohjeensa tässä asiassa niin, että asioista voidaan kertoa se, mikä asioiden hoidon kannalta on välttämätöntä, ellei laki kiellä asiasta puhumista kokonaan tai päämies ole erityisesti kieltänyt kyseisestä asiasta puhumista.

Kolmas kysymys käsitteli sitä, onko toimistossa tai ainakin kyseisellä vastaajalla edunvalvojana tietoisesti valittu linja jokapäiväisissä asioissa. Useimmilla tietoinen linja oli, mutta sen sisältö tai näkökulma saattoi olla erilainen. Erään vastaajan mukaan pienemmistä asioista voi kertoa hieman vapaammin, esimerkkinä hän mainitsi sen tuleeko päämiehelle kotiin kuljetettuja aterioita vai ei. Toinen vastaaja taas mainitsi lähtökohdana olevan aina salassapidon, ellei siitä poikkeamiselle ole erityistä perustetta kuten päämiehen suostumus tai päämiehen etu. Vielä eräs vastaaja katsoi asiaa hieman eri suunnasta todetessaan, että jos on odotettavissa, että päämiehen läheiset auttavat päämiestä kunhan tietävät missä mennään, hän kertoo tilanteesta jonkin verran. Esimerkkinä hän mainitsi tilanteen, jossa varattoman päämiehen pieni eläke menee kokonaan asumiskuluihin, lääkkeisiin ja ruokaan. Omainen saattaa soittaa edunvalvojalle pyytääkseen vaikkapa kunnon talvitakin hankintaa. Tällaisessa tilanteessa ei tähän keinoja ole, sillä toimeentulotukea on yleensä melko vaikeaa saada vaatehankintoihin. Tässä tilanteessa, jos omaista edunvalvojan arvion mukaan todella kiinnostaa päämiehen etu, voi edunvalvoja kertoa yleisellä tasolla, että rahaa takkiin ei ole, koska muut pakolliset menot vievät päämiehen tulot. Tämän jälkeen moni omainen hankkii itse tuon takin päämiehelle. Asiassa on huomioitava sekin, että harvalla omaisella on todellista käsitystä siitä, kuinka pieni liikkumavara on, kun on sairas ja elää pienellä eläkkeellä. Vastaaja totesi vielä, ettei ole oikein, että ihmiset palelevat tai kärsivät muuten vaitiolovelvollisuuden takia, jos apua on saatavissa.

11.3 Perusteellista pohdintaa vaativat tapaukset

Seuraavaksi kartoitettiin sitä, kuinka usein vastaaja joutuu tarkemmin miettimään voiko asiasta kertoa läheisille vai ei. Vastaajat kokivat, että tilanteita tulee melko harvoin vastaan, tiheimmin tähän törmää vastaaja, joka arveli tilanteita tulevan noin kerran kuussa. Toinen vastaaja huomautti, että kun tällainen tilanne tulee, voi päätöksen tekemiseen mennä pitkäänkin. Yleensä kuitenkin läheiset ymmärtävät salassapidon syyt. Pieniä päätöksiä tehdään kuitenkin suhteellisen usein, erään vastaajan mukaan

viikoittain. Tällaisesta päätöksestä esimerkkinä hän mainitsi tilanteen, jossa sukulaiset auttavat päämiehen muutossa, ja tällöin on päämiehen edun mukaista, että esimerkiksi hankintamahdollisuuksista keskustellaan sukulaisten kanssa. Eräs vastaaja koki, ettei tällaisia tilanteita tule, vaan lähinnä hänen pitää edunvalvonnan alussa selvittää tilanteen läheisten suhteen (kuten hän vastasi jo aiemmin kysymykseen kaksi).

Viides kysymys kartoitti sitä, mitä periaatteita tai lakeja vastaajat mieltivät, kun he joutuvat perusteellisesti pohtimaan kertomisen rajoja. Ensimmäinen vastaaja mainitsi lähtökohdaksi lainsäädännön pykälät, sen jälkeen huomioidaan päämiehen tahto asiassa sekä se, kuinka hyvin läheiset ovat jo valmiiksi perillä päämiehen asioista. Toinen vastaaja lähtee liikkeelle vaitiolovelvollisuudesta, jota koskeva lakipykälä on selkeä, ja jota tasapainotetaan perheyhteyden vaalimista koskevalla periaatteella tilanteen mukaan. Hän kokee, että koska säädöspohjaa ei ole paljon, pohtii edunvalvoja lähinnä sitä, saako tietyllä toimenpiteellä päämiehelle konkreettista apua. Jos apua ei ole tiedossa, ei päämiehen tietoja kerrota muille. Kolmannen vastaajan lähtökohtana on päämiehen yksityisyyden kunnioittaminen, seuraavaksi huomioidaan päämiehen mahdollinen aiempi tahto ja avoimuuden aste, ja kolmanneksi päämiehen etu. Vaikka vastaajat lähestyivät kysymystä hieman eri näkökulmista, on taustalla kuitenkin kaikilla samat periaatteet ja niiden soveltaminen. Salassapitovelvollisuutta koskevaa pykälää ei voida tietenkään ohittaa, mutta löytyy myös muita asiaan vaikuttavia periaatteita.

Vielä tähän kokonaisuuteen liittyen kysyttiin, onko aikaa tällaiseen pohdintaa riittävästi. Kaikki vastaajat kokivat ajan olevan toisinaan tiukalla, lähinnä sen vuoksi, että suurin osa kyselyistä tulee puhelimitse ja kysyjä haluaa vastauksen asiaan heti. Jonkin verran eroa oli maantieteellisesti, Rovaniemellä osa kysyjistä malttaa odottaa jonkin aikaa vastausta kun taas etelämpänä isossa kaupungissa päätös kertomisesta on pääsääntöisesti tehtävä heti.

11.4 Eteen tulleita haastavia tilanteita

Seuraava kysymys käsitteli sitä, minkälaisia haastavia tilanteita edunvalvojia vastaan oli tullut. Ensimmäinen vastaaja kokee haastaviksi omaiset, jotka luulevat, että heille

voidaan antaa tietoja ilman rajoituksia. Perusteena heillä saattaa olla päämiehen antama valtakirja, jonka mukaan heille saisi tiedot antaa. Aina ei kuitenkaan ole selvää, onko valtakirja tehty päämiehen aloitteesta; näin käy erityisesti muistisairaiden kohdalla. Toinen omaisten esittämä peruste on se, että he ovat jo ennestään tietoisia päämiehen asioista. Tässäkin tilanteessa on oltava tarkkana sen suhteen, mitä omaiset todellisuudessa tietävät, ettei edunvalvoja vahingossa paljasta heille uusia tietoja.

Toinen vastaaja nimesi haastaviksi tilanteet, joissa taustalla on esimerkiksi sisarusten välinen riita, ja se heijastuu edunvalvontaan ja päämieheen. Yksittäinen esimerkki haastavasta tilanteesta on muun muassa tilanne, jossa päämies on laitoshoidossa asuva leski. Asunnossa, jonka omistavat leski ja kuolinpesä puoliksi, ei asu kukaan, ja asunto pitäisi tyhjentää irtaimesta. Kuolinpesän osakkaat odottavat edunvalvojan tulevan esine kerrallaan ratkaisemaan, kumpi pesän kahdesta osakkaasta ottaa esineen säilytykseen. Lisäksi heidän mielipiteensä jakautuvat, toisen mielestä asunto pitää myydä ja toisen mielestä vuokrata. Kumpikin vastustaa toisen vaatimuksia ja he palkkaavat lakimiehet ajamaan asiaansa suhteessa edunvalvontaan. Muita kinkkisiä tilanteita ovat ne, joissa läheiselle ei sovi mikään tapa hoitaa päämiehen hankintoja, ei rahan antaminen ja kuittien tuominen ostoksista eikä maksusitoumuksen käyttäminen. Jotkin haastavat tilanteet ovat kokonaisuuksina kärjistyneet niin pahoiksi, että tappouhkauksiakin on tullut.

Kolmas vastaaja mainitsi kaksi tyyppiä haastavista tilanteista. Ensimmäisessä on muistisairas päämies, joka voi muuttaa mieltään hyvinkin nopeassa tahdissa ja aina sen perusteella, kenen kanssa hän on milloinkin puhunut. Lupa tietojen antamiseen voi muuttua hyvinkin nopeasti, tai sitä ei enää hetken kuluttua muistetakaan. Joskus suostumus annetaan ymmärtämättä mistä siinä on kyse. Toinen tapaustyyppi on päämies, usein kehitysvammainen, joka on pitkään ollut alisteisessa asemassa suhteessa läheisiinsä. Tällöin läheiset usein kokevat, että he tietävät mitä päämies haluaa ja ovatkin pitkään päämiestä ohjailleet ja päätöksiä hänen puolestaan tehneet. Samalla läheiset voivat olla päämiehen ainoa sosiaalinen kontakti, ja kontaktin menettämisen pelossa päämiehet suostuvat mihin tahansa. Tämän taustan vuoksi voi olla vaikea arvioida, onko päämiehen tahto hänen todellinen oma tahtonsa vaiko ohjailun ja uhkailun tulos. Joskus, kun tällaisen valtuutuksen antamisen jälkeen on oltu yhteydessä päämieheen,

hän onkin kertonut kirjoittaneensa nimen paperiin, koska läheinen oli sitä vaatinut ja päämies sai sillä tavoin tämän lähtemään pois.

11.5 Asiassa käytetty ja tarpeelliseksi koettu apu

Seuraavat kysymykset keskittyivät tuleviin toimintatapoihin ja erityisesti siihen, mitä apua vastaajat kaipaavat tiedonjaon suhteen. Kaikki vastaajat olivat yhtä mieltä siitä, että paras ja ehkä ainoakin saatavissa oleva apu tässä kohtaa on toisten, yleensä samassa toimistossa työskentelevien, edunvalvojien tuki. Vaikeista tapauksista keskustellaan kollegoiden kanssa, ja tämä yleensä auttaa päättämään, miten toimia asiassa.

Kun kysyttiin, kaipaivatko he lakiin tarkennusta tai esimerkiksi ministeriöltä toimintaohjeita, olivat kaikki vastaajat samoilla linjoilla. Lakiin ei kaivattu tarkennusta, osin siksi, että koettiin jokaisen tilanteen kuitenkin olevan niin erilainen, ettei lain tarkennuksesta olisi apua. Apua koettiin kuitenkin saadun eduskunnan oikeusasiamiehen päätöksistä edunvalvontaa koskeviin kanteluihin, vaikka joissakin niistä koettiin edunvalvojalta odotettavan liiankin paljon. Eräs vastaaja kiinnitti huomiota siihen, että lain sanamuoto on hyvin tiukka, ja sanamuodon mukaista tulkintaa on lievennetty oikeusasiamiehen ja kehittämistyöryhmän kannanotoilla. Hänen mielestään tämä on väärä tapa, ja lain sanamuodon pitäisi olla se, johon edunvalvoja voi perustaa toimintansa kaikissa tilanteissa. Kyseessä on kuitenkin vakava asia, virkamiehet toimivat virkavastuulla ja salassapitovelvollisuuden rikkominen voi johtaa jopa rikoslain mukaisiin seuraamuksiin. Tämä antaa ymmärtää, että lakia pitäisi ehkä muuttaa, mutta ei niinkään tiukemmin ja tarkemmin säänteleväksi, vaan avata sanamuotoa, jotta kehittämiskannanotot voivat pätevästi tarkentaa asiaa ja ohjata edunvalvojien toimintaa.

Seuraavat kysymykset koskivat edunvalvontasihteerien osuutta tiedonjaossa, ja sitä, oliko heitä yritetty painostaa kertomaan tietoja läheisille. Sihteerit noudattavat kaikissa toimistoissa salassapitosääntöä, ja jos tilanne on hankalampi, siirretään se edunvalvojan ratkaistavaksi. Eräs vastaaja totesi, että ongelmatilanteissa työparisihteeri voi aina tulla kysymään neuvoa edunvalvojalta ja edunvalvoja kantaa neuvostaan vastuun suhteessa päämieheen. Toinen vastaaja totesi oman toimistonsa osalta, että sihteereille oli

annettu ohjeeksi lupa antaa tietoja päämiehelle ja valvoville viranomaisille. Muiden osalta harkinnan tekee aina edunvalvoja.

11.6 Tiedon jakamiseen liittyviä erityistilanteita

Vastaajilta kysyttiin myös, jakavatko he enemmän tietoa omaisille kuin muulle läheiselle, esimerkiksi omahoitajalle. Ensimmäinen vastaaja oli oman kokemuksensa mukaan huomannut, että hoitajat harvemmin kyselevät tarkkaan asioista, ja heille riittää tieto esimerkiksi siitä onko päämiehelle mahdollisuus tehdä hankintoja vai ei. Näin ollen tarvettakaan tiedoille ei ole. Toinen vastaaja totesi kertovansa enemmän omahoitajalle, ottaen kuitenkin huomioon se, minkä verran ja kuinka tarkkaa tietoa hoitaja tarvitsee voidakseen omalta osaltaan huolehtia päämiehen edusta. Kolmas vastaaja huomautti, että näiden tahojen tiedon tarve on erilaista. Edunvalvojalla on huolenpito-velvollisuus päämiehestään, ja toisaalta hoitajilla on salassapitovelvollisuus. Näin ollen hoitajille tulee hänen mielestään kertoa hoidon kannalta olennaiset asiat. Omaisten kohdalla tiedon tarve on erilaista ja tapauskohtaisempaa.

Seuraava erikoistilanne on tapaus, jossa päämiestä on joku läheisistä aiemmin käyttänyt taloudellisesti hyväksi, tai hyväksikäytön uhka tuntuu todelliselta. Tähän liittyen kysyttiin, miten tämä vaikuttaa tiedonjakoon. Vastauksissa kiinnitettiin huomiota siihen, että asiassa pitää toimia tahdikkaasti eikä esimerkiksi kylvää riitaa sisarusten välille. Eräs vastaaja totesi, että aina nämä tilanteet eivät ole kovin selviä, sillä aiemmin henkilö ei ole ollut edunvalvonnassa ja on voinut tieteen tahtoon haluta auttaa taloudellisissa asioissa vaikeuksissa ollutta läheistään, vaikka muut läheiset tämän tulkitsevatkin hyväksikäytöksi. Toisinaan taas muut omaiset eivät tiedä hyväksikäytöstä mitään. Asian hoitaminen vaatii siis tarkkuutta. Jatkossa tapahtuvan tiedonjakamisen suhteen todettiin, että jos päämies haluaa jonkin tiedon jakaa myös hyväksikäyttäneen kanssa, ja päämies ymmärtää asian merkityksen, tulee tieto antaa. Muissa tapauksissa huomioidaan päämiehen etu. Aiemmin tapahtunut hyväksikäyttö ei poista kaikkea tiedonsaantioikeutta, vaan jos tiedon antaminen on päämiehen edun mukaista, annetaan tarpeellinen tieto hyväksikäyttäjällekin. Useinhan hyväksikäyttäjä on edelleen mukana päämiehen elämässä, esimerkiksi alaikäisen vanhempi. Lisäksi periaatteessa läheisten

tulisi olla samassa asemassa tiedon suhteen. Kaikista asioista ei edunvalvoja kuitenkaan ehdi puhumaan kaikkien läheisten, esimerkiksi vanhuksen lasten, kanssa. Tällöin valitaan toimintatapa, jolla kaikki asianomaiset saavat tarvittavat tiedot. Tarvetta arvioitaessa pitää huomioida, että ratkaiseva seikka on päämiehen etu, ei omaisten tiedonsaantioikeus. Usein joku omaisista on aktiivisempi päämiehen asioissa kuin muut, ja tällöin asiat hoidetaan yleensä tämän aktiivisen omaisen kanssa.

Uutta päämiestä ensimmäistä kertaa tavattaessa suurin osa vastaajista kysyy yleensä päämieheltä, kenen kanssa hänen asioistaan saa keskustella tai kenen kanssa niistä ei saa puhua. Näin menetellään silloin, kun päämiehellä on kyky ymmärtää tällaisen asian merkitys, ja häneltä mielellään otetaan joko kirjallinen suostumus tai jos käynnillä ollaan yhdessä edunvalvontasihteerin kanssa, kirjataan suostumus myöhemmin tämän asiakkaan tietoihin. Eräs vastaaja huomautti, että tämä on hankala kysymys. Päämiestä tulisi toki tiedottaa mahdollisuudesta tietojen antamiseen, mutta tahto asiasta tulisi tulla päämieheltä itseltään, eikä häntä pitäisi johdatella. Myös sillä, mitä tietoja päämies haluaa antaa, on merkitystä. Jokaisella on oikeus yksityisyyteen, myös edelleen edunvalvonnassa ollessaan. Edunvalvonnan ei pitäisi aiheuttaa sitä, että päämiehen asioista tulee koko suvulle julkisia.

Yksi tärkeä alue päämiehen elämässä on hänen saamansa käyttörahat. Näistäkin omaiset kyselevät, osassa tapauksista omasta tiedonhalustaan ja osassa siksi, että he hoitavat käytännön toimet päämiehen puolesta. Ensimmäinen vastaaja oli huomannut, että yleensä käyttövarojen suuruudesta tiedustelevat omaiset olivat niiden määrästä suurin piirtein tietoisia, mutta silti näissäkin tapauksissa pitää tarkempien tietojen tai esimerkiksi summan perusteiden kertomista harkita tilannekohtaisesti. Toinen vastaaja kertoi pyrkivänsä selittämään asian järkevästi. Tähän sisältyy se, että kerrotaan käyttövarojen olevan todellakin vain käyttövaroja ja kaikkien laskujen tulevan edunvalvontaan. Käyttövaroja annetaan luonnollisesti enemmän, jos päämies tai omainen hänen puolestaan ostaa itse ruoat, mutta jos omainen vaatii vain enemmän käyttövaroja, kerrotaan, että enempää ei voida antaa. Tässä yhteydessä voidaan kertoa esimerkiksi vuokran määrä tai muu vastaava tieto, joka valottaa menojen kokoluokkaa. Tarkkaa selvitystä päämiehen tuloista tai menoista ei kuitenkaan anneta. Kolmas vastaaja kiinnittää huomion siihen, kuka raha-asioita käytännössä hoitaa. Jos läheinen on siinä päämiehen apuna aktiivisesti, pitää hänen toki tietää, paljonko rahaa tulee ja milloin. Jos kuitenkin

päämies hoitaa asiat itse tai vaikkapa sairaalan sosiaalityöntekijä käy rahat nostamassa, ei läheisellä ole automaattista oikeutta saada tietää paljonko käyttöraha on.

12 YHTEENVETOA HAASTATTELUJEN TULOKSISTA

Kahdessa edellä mainitussa luvussa käsitellyt vastaukset haastattelukysymyksiin antavat tämän opinnäytetyön tekijän mielestä mielenkiintoisen kuvan asiasta. Vastauksia ei ole lukumäärällisesti kovinkaan paljon, mutta kysymyksiin on useimmiten vastattu hyvinkin perusteellisesti ja antaen myös esimerkkejä, jotka valottavat asiaa. Vastauksia on selvästikin pohdittu, ja tässä kohtaa työn tekijä haluaakin kiittää haastateltavia, jotka käyttivät aikaansa haastattelukysymyksiin vastaamiseen. Kirjallisesti suoritettujen haastattelujen vastauksia käsiteltäessä huomattiin, että aivan kaikkia kysymyksiä ei ollut jokaisessa tapauksessa ymmärretty täsmälleen niin kuin ne oli tarkoitettu. Tämä katkos tiedonkulussa on ymmärrettävää, kun asiasta viestitään vain lyhyillä kysymyksillä, ja toisaalta kysymykset on laadittu mahdollisimman neutraaleiksi, jottei niillä johdatella haastateltavaa. Varsinaisista väärinymmärryksistä ei kuitenkaan voitane puhua, sillä kaikki vastaukset olivat kuitenkin oleellista ja asiaa koskevaa aineistoa. Seuraaviin kappaleisiin on koottu aihekohtaisesti kunkin osa-alueen keskeinen anti.

Kaikki vastaajat kokivat tiedonjakamisen rajanvedon pääasiassa helpoksi, vaikkakin kaikkien eteen tuli myös tilanteita, joissa rajanveto oli vaikeampaa. Kukaan ei ollut muodostanut tietoista linjaa tiettyjen vähemmän tärkeiden asioiden kertomiseksi, koska tilanteiden erilaisuuden vuoksi tämän kaltaisen linjan muodostaminen olisi mahdotonta. Osa koki omaavansa tietyn linjan – ettei asioista lähtökohtaisesti kerrota. Se, kuinka usein edunvalvojan täytyy pohtia pidempään kertomisen rajoja, vaihteli jonkin verran. Isossa kaupungissa, jossa edunvalvontoja on varmasti paljon ja osa niistä on melko haastaviakin, tällainen pohdintatilanne tulee vastaan noin kerran kuussa, kun taas pienemmässä kaupungissa osa edunvalvojista koki tilanteen tulevan eteen alle viisi kertaa vuodessa. Jokapäiväistä tällainen pohdinnan tarve ei kuitenkaan kenelle-

kään ollut. Lähtökohta pohdinnalle oli kaikille selvä ja he sen myös mainitsivat, pohdinta aloitetaan holhoustoimilain salassapitosäännöksestä. Tätä täydennetään kuitenkin erilaisilla seikoilla, useissa vastauksissa mainittiin päämiehen etu sekä päämiehen oma tahto tai oma toiminta asiassa aikaisemmin. Esiin nousi myös perheyhteyden kunnioittamisen periaate. Pohdinta oli kaikkien mielestä kiireistä – ei niinkään työtaakan takia, kuten kysymysten laatija odotti, vaan siksi, että useimmiten tietoa pyydetään puhelimesta tai kasvokkain, jolloin päätös tiedon jakamisesta pitää tehdä ja ilmoittaa heti. Tämän kysymyksen kohdalla näkyy ehkä ihmisten yleinen kiireisyyskin, sillä Lapissa osassa tapauksista ehditään asiaa miettimään jonkin aikaa, kun taas etelämäksi tultaessa ja myös kaupunkikoon kasvaessa vaativat läheiset vastausta heti.

Haasteita tiedonjaon suhteen oli tullut kaikkien eteen, ja tilanteet vaihtelivat. Tämän työn tekijällä on noin vuoden kokemus edunvalvojan tehtävistä, ja suurin osa mainituista tapaustyypeistä oli tunnistettavissa jo tuona melko lyhyenä aikana. Haasteena koettiin ensinnäkin se, miksi läheinen tietoa kysyy. Usein varsinaista syytä ei sanota ääneen, jolloin se pitää havaita muulla tavoin. Asian päättelyminen yleensä helpottuu yhteistyön jatkuessa. Joissakin tapauksissa omaiset ovat riitaantuneet kotihoidon kanssa, jolloin käytännön asioiden hoitaminen vaikeutuu edunvalvojan kannalta. Muistisairaus saattaa aiheuttaa sen, että päämies muuttaa mieltään asioiden kertomisesta nopeassa tahdissa ja aina sen mukaan, kenen kanssa hän on asiasta puhunut. Valtakirjat tiedon saamiseksi voivat olla epäselviä sen suhteen, onko kyseessä aidosti päämiehen tahto. Lesken ja kuolinpesän omistaman asunnon tyhjennyksestä ja jatkotoimenpiteistä voi nousta vakava erimielisyys, ja toisinaan edunvalvoja sekoitetaan eri mieltä olevien sisarusten keskinäisiin riitoihin. Lisäksi ihmiset ovat nykyään hanakampia tekemään kanteluita tai palkkaamaan itselleen asianajajan, jolloin edunvalvoja saa olla erityisen huolellinen sananvalinnoissaan. Eräässä vastauksessa todettiin myös, että tappouhkauksiakin oli tullut. Asiaa ei vastauksessa avattu sen enempää, mutta todennäköisesti asiaan liittyy muutakin kuin vain tiedon jakamiseen liittyvä erimielisyys. Joka tapauksessa uhkaus luonnollisesti vaikuttaa tiedon jakamiseen ja yhteistyöhön jatkossa.

Kun siirryttiin käsittelemään tulevaa toimintaa ja sitä, mitä apua siinä mahdollisesti kaivattaisiin, totesivat vastaajat avun olevan tervetullutta. Suurin apu on toisten edunvalvojien apu ja tuki oikean menettelytavan löytämisessä, mutta muunkinlaiselle

avulle voisi olla käyttöä. Vastajat olivat kuitenkin epävarmoja siitä, miten esimerkiksi jonkin apuvälineen laatiminen ratkaisun tekemisen tueksi onnistuisi. Haasteena tässäkin on kunkin tapauksen erilaisuus. Lainsäädännön tiukennusta tai tarkennusta vastajat eivät kaivanneet, lähes päinvastoin eräässä vastauksessa nousi esiin, että tällä hetkellä laki on tiukka ja tietyt edunvalvoja ohjaavat kehittäiskannanotot lieventävät sanamuodon mukaista tulkintaa. Tilanne on siis hieman hankala, lain sanamuodon pitäisi olla se peruste, johon edunvalvoja voi aina tukeutua. Ehkäpä lain sanamuotoa pitäisi pikemminkin avartaa kuin tiukentaa, jos lakia ylipäänsä on tarpeen muuttaa. Osa vastaajista toivottaisi ministeriöstä tulevan lisäohjeistuksen tervetulleeksi, jos sellaista on kaikki eri tilanteet huomioiden mahdollista laatia. Eräs vastaaja mainitsi ministeriössä käynnissä olevan hankkeen, jossa erilaiset edunvalvontaa koskevat ohjeistukset kootaneen yhdeksi ”käsikirjaksi”. Toinen vastaaja kiinnitti huomiota siihen, että ministeriön kokoama tieto edunvalvojien käytössä olevassa intranetissä ei ole järjestetty käytännöllisimmällä mahdollisella tavalla, jolloin siitä ei saada kaikkea potentiaalista hyötyä.

Käsiteltäessä sitä, onko toimistossa muodostettu yhteinen toimintalinja, saatiin mielikiintoisia vastauksia. Porissa oltiin yhtä mieltä siitä, että varsinaista yhteistä linjaa ei ole erikseen sovittu, vaikka aihepiirin hankalista tapauksista onkin keskusteltu yhdessä edunvalvojien palavereissa ja kaikki toimivat samojen suurten linjojen mukaan. Muissa toimistoissa samoin pidetään yhteisiä palavereja, joissa on keskusteltu eri tapauksista ja niihin liittyvistä periaatteista. Yhdessä toimistossa ovat edunvalvojat sopineet yhteisistä raameista, joihin osana sisältyvät myös eduskunnan oikeusasiamiehen päätökset sekä yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmän linjaukset. Näiden raamien puitteissa toki kukin edunvalvoja toimii yksilönä, jolloin yksittäiset ratkaisut voivat olla hieman erilaisia. Toisessa toimistossa oli sovittu jo melko tarkka toimintalinja: asioista voidaan kertoa se, mikä asioiden hoidon kannalta on välttämätöntä, ellei laki kiellä asiasta puhumista kokonaan tai päämies ole erityisesti kieltänyt kyseisestä asiasta puhumista.

Yhteiseen linjaan liittyen kysyttiin myös sitä, onko edunvalvontasihteereitä ohjeistettu asiassa ja onko tässä ollut asiakkaiden taholta ongelmia, tarkoittaen sitä, että joku läheinen olisi alkanut painostaa sihteeriä antamaan tietoja. Tällaisia ongelmia ei ollut koettu missään toimistossa, sihteerit ovat hyvin perillä salassapitovelvollisuudesta ja

heti, kun asiasta aletaan jankuttamaan tai kysytään asiasta, josta sihteerillä ei ole tarkkaa tietoa, siirtävät he tiedustelun edunvalvojalle. Useimmissa toimistoissa ei sihtee-reitä ollut erityisesti ohjeistettu asiassa. Yksi toimisto kuitenkin kertoi heidän ohjeistuksensa olevan, että tietoa saa antaa päämiehelle ja valvoville viranomaisille, muiden osalta harkinnan suorittaa aina edunvalvoja.

Seuraavaksi käsiteltiin sitä, saavatko omaiset lähtökohtaisesti enemmän tietoja kuin muut päämiehen asioita hoitavat henkilöt, esimerkiksi omahoitaja. Tässä kohtaa vastaukset ja käytännöt vaihtelivat melko paljon, toiset kertoivat enemmän omaisille, toiset hoitohenkilökunnalle. Hoitajille kertomisen perusteina olivat osin heidän oma salassapitovelvollisuutensa (ja toisaalta edunvalvojan huolenpitovelvollisuus) sekä osin se, että heillä ei ole omaa henkilökohtaista etua asiassa ajettavana. Omaisille kertominen taas perustunee perheyhteyden vaalimiseen. Useissa vastauksissa nousi kuitenkin esiin, että ratkaiseva seikka ei ollut henkilön asema suhteessa päämieheen vaan nimenomainen tilanne, tarvitaanko tiedon jakamista päämiehen asioiden hoitamiseksi hänen edukseen. Lisäksi huomautettiin, että tiedon tarve on usein erilaista, ja tiedon tarkkuuskin vaikuttaa asiaan.

Seuraavana kohtana käsiteltiin tilannetta, jossa omainen on taloudellisesti hyväksikäyttänyt päämiestä tai uhka tästä on selvästi olemassa. Haastateltujen mielestä tämä luonnollisesti vaikuttaa tiedonjakoon, se niukentaa linjaa selvästi. Toisaalta koko tiedonsaantioikeus ei poistu automaattisesti. Päämiehen tahtoa ja hänen etuaan on ajateltava tässäkin tilanteessa. Samalla myös kaikkia läheisiä, esimerkiksi iäkkään päämiehen lapsia, on tarpeen kohdella tasaveroisesti. Tämä voidaan hoitaa esimerkiksi niin, että muille lapsille puhutaan raha-asioista ja taloudellisesti hyväksikäyttäneen lapsen kanssa hoidetaan käytännön asioita. Lisäksi usein asioita hoidetaan muita aktiivisemmän läheisen kanssa, ja todetuissa taloudellisissa hyväksikäyttötapauksissa se henkilö harvemmin on hyväksikäyttänyt lapsi.

Yksi mahdollisuus ratkaista tiedonjakoon liittyviä ongelmia on kysyä päämieheltä lupa kertoa asia läheisille. Tämä voitaisiin suorittaa etukäteen ensimmäisellä käynnillä, kun käydään tapaamassa uutta päämiestä. Haastattelussa kysyttiin, onko edunvalvojalla tapana kysyä asiasta ensimmäisellä tapaamisella. Porissa kukaan edunvalvoja ei systemaattisesti asiasta kysy, ellei päämies itse asiasta puhu. Muissa toimistoissa asiasta

pääsääntöisesti kysytään, ja mahdollinen suostumus otetaan kirjallisena tai kirjataan myöhemmin asiakkaan tietoihin. Eräs vastaaja koki tämän asian hieman haasteelliseksi, päämiestä on hyvä tiedottaa mahdollisuudesta ilmoittaa jo valmiiksi kenen kanssa saadaan keskustella, mutta häntä ei saisi johdatella asiassa. Lisäksi lupa voisi kenties olla jollakin tasolla yksilöity, ettei lupa automaattisesti koske kaikkia päämiehen asioita.

Viimeisenä kohtana käsiteltiin käyttörahoja. Tilanne on helppo, jos päämies itse hoitaa käyttöraha-asiansa, silloin tiedot eivät muille kuulu. Jos päämies kuitenkin tarvitsee läheisensä avuksi käytännön asioiden hoitoon, pitää tieto jakaa myös tällä läheiselle. Tätä ei kuitenkaan koettu ongelmaksi, riittävä määrä riittävällä tarkkuudella jaetaan tietoa tällaisessa tapauksessa. Jos ylimääräistä käyttörahaa pyydetään eikä sitä voida antaa, todetaan vain sen olevan mahdotonta. Jos läheinen ei asiaa ymmärrä, voidaan kenties yleisluonteisesti avata osaa päämiehen kustannuksista mainitsemalla esimerkiksi vuokran suuruusluokka, jotta läheinen ymmärtää, ettei ylimääräistä ole.

Eri ryhmien haastatteleminen osoittautui hyväksi valinnaksi, sillä vastauksissa nousi esille erilaisia asioita ja erilaisia käytäntöjä. Porissa suoritettut haastattelut osoittivat, että tämän toimiston kaikki edunvalvojat ovat samoilla linjoilla asioissa, vaikka luonnollisesti pienissä yksityiskohdissa toimitaan eri tavalla. Muiden toimistojen kohdalla asioita kysyttiin vain yhdeltä henkilöltä toimistoa kohti, jolloin vastaukset erosivat jonkin verran toisistaan. Peruseriaatteet olivat kaikilla kuitenkin samat, kuten odottaa voikin. Kaikki toimivat holhoustoimilain salassapitosäännöksen perusteella, mutta kuten teoriaosuudessa käsiteltiin, se ei ole niin kattava, etteikö muutakin tarvittaisi päätöksenteon pohjaksi. Tässä kohtaa eroavuudet ja niiden käsittely astuvat kuvaan, ja tässä on se haastattelujen anti, josta muut toimistot voivat niin halutessaan ottaa mallia.

13 TYÖKALU EDUNVALVOJAN POHDINNAN TUEKSI

Tähän opinnäytetyöhön on kerätty joitakin kohtia siitä materiaalista, joka on saatavissa salassapitoa koskevien päätösten tueksi. Aina ratkaisun tullessa eteen ei kuitenkaan

ole mahdollista lukea tätä tai mitään muutakaan pitkää tutkielmaa, siksi edunvalvojien avuksi on tehty liitteenä oleva listaus (Liite 5).

Tähän asiakirjaan on listattu asiaan vaikuttavia periaatteita, tiedonjakoon liittyviä la-
kipykäliä sekä otteita niiden taustalla olevista hallituksen esityksistä. Mukana on myös
tiivistelmä eduskunnan oikeusasiamiehen päätöksistä, jotka koskevat tätä asiaa ja jotka
on julkaistu 4.9.2015 mennessä. Näistä päätöksistä ei ole käytettävissä valmiita tiivis-
telmiä, ja tämän työn tekijä on lyhyesti listannut jokaisesta päätöksestä ne seikat, jotka
hänen mielestään kuvaavat lähtötilannetta sekä oikeusasiamiehen kantaa parhaiten.
Lähtötilanteet on otettu mukaan siksi, että useimmiten selvin muistikuva kustakin yk-
sittäisestä päätöksestä perustuu juuri tuohon lähtötilanteen kuvaukseen. Näin ollen et-
sityn päätöksen löytää parhaiten tuon lähtötilannekuvauksen perusteella, ja halutun
tiedon löytää mahdollisimman nopeasti. Varsinkin näiden päätösten kohdalla on tar-
koitus, että edunvalvoja ainakin kerran hakee netistä käsiinsä koko päätöstekstin, lukee
sen ja huomioi itselleen olennaisimmat avainsanat. Tämän jälkeen edunvalvoja voi
muokata listauksen tiivistelmätekstejä sen mukaiseksi, mikä parhaiten häntä auttaa jat-
kossa. Tätä tarkoitusta varten listaus toimitetaan Satakunnan edunvalvontatoimiston
edunvalvojien käyttöön tiedostona, jota he voivat vapaasti itse muokata. Samoin he
voivat haluta korostaa muissakin kohtaa jotakin tiettyä sanaa, jonka korostus nyt ylei-
sen selvyuden vuoksi on jätetty pois. Näin listaus toimii kullakin edunvalvojalla par-
haalla mahdollisella tavalla.

Listauksen tarkoitus yleensäkin ei ole olla kattava esitys asiaan vaikuttavista sei-
koista, vaan lähinnä muistin tuki sekä listaus siitä, mistä laista ja pykälästä kukin sään-
nös löytyy. Näin edunvalvoja voi itse tarkistaa lähteestä tarkan sanamuodon, sekä
mahdollisesti kirjoittaa tarkat lähteet päätöksen kirjallisiin perusteluihin. Kun käsillä
on tilanne, jossa esimerkiksi puhelimessa omainen vaatii perusteita, miksi tiettyä asiaa
ei hänelle kerrota, voi edunvalvoja listauksesta nopeasti tarkistaa lain, pykälän ja sen
sisällön. Listausta ei ole testattu käytännössä, joten se saattaa vielä kaivata joitakin
muutoksia. Toivottavaa silti on, että siitä olisi hyötyä edunvalvojien päätösprosessissa.

14 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Kun opinnäytetyön aihetta etsittiin ja tämä aihe tuli ehdotuksena esille, tuntui se heti alusta alkaen mielenkiintoiselta. Tämän työn tekijä on työskennellyt jonkin aikaa edunvalvojana, ja asiaan liittyvä ongelmatiikka oli hyvin tuttu. Minkä verran päämiehen asioista voisi kertoa hänen läheisilleen? Uuden edunvalvojan aloittaessa työtään ei häntä voida tähän osa-alueeseen perehdyttää kovin perusteellisesti, koska kuten useaan kertaan on tässäkin työssä tullut esille, tilanteet vaihtelevat hyvin paljon ja kahta samanlaista tilannetta ei ole. Perussääntö on selvä, mutta se ei ratkaise jokaista tilannetta. Työpäivät ovat kiireisiä, joten asiaan liittyvien seikkojen etsimiselle ja niiden pohtimiselle ei juurikaan ole aikaa.

Työtä kirjoittamaan lähtiessä oli tekijällä ennakkoaajatus työn tuloksesta. Sen mukaan tilanteita pystyisi jonkin verran listaamaan, ei yksityiskohtaisesti, mutta jollakin tasolla ryhmitellen. Listaus voisi olla joko tilanteita joissa asioista voi kertoa läheisille, tai vastaavasti tilanteita joissa kertominen olisi poissuljettu. Ylipäänsä tietoja voisi jakaa päämiehen edun vuoksi jonkin verran enemmän kuin mitä itse edunvalvojana työskennellessä jakoi ja mikä on tuntuma toisten edunvalvojien tiedonjaon asteesta, kunhan on ensin varmistautunut asiaa koskevasta sääntelystä.

Työtä tehdessä näkemys asiasta muuttui ja vaihteli jonkin verran. Asiaan vaikutti myös keväällä 2015 käynnissä ollut oppijakso ihmisoikeuksista. Kaikilla on oikeus yksityisyyden suojaan, ja se oikeus koskee myös edunvalvonnan päämiehiä. Tämä on tietysti itsestäänselvyys kun sitä ajattelee, mutta ongelma onkin juuri siinä, ettei näin perustavaa tasoa olevaa oikeutta tule välttämättä ajatelleeksi, kun asettaa tiedon jakamisen rajoja käytännön asioissa. Päämiehellä on yksityisyyden suoja, ja sitä edunvalvojankin pitää kunnioittaa. Helpompi tilanne on silloin, kun päämies itse hoitaa kaikki asiansa edunvalvojan kanssa, tai hänen terveydentilansa on niin hyvä, että hän on oikeustoimikelpoinen ja pystyy itse kommentoimaan sitä, kenelle läheisistä kerrotaan ja mitä. Näin on kuitenkin loppujen lopuksi melko harvassa tapauksessa. Suuri osa edunvalvottavista on jonkin muisti- tai muun sairauden vaiheessa, jossa he eivät ymmärrä täysin, mistä on kysymys.

Ihannetilanteessa edunvalvoja noudattaakin sopivaa tasapainoa edunvalvonnan kahden periaatteen, autonomian ja paternalismin välillä. Päämiehen itsemääräämisoikeutta tuetaan mahdollisimman pitkälle, mutta toisaalta häntä suojataan tarpeen niin vaatiessa sekä omien että muiden ihmisten häntä vahingoittavilta toimilta. Tämä periaatteiden tasapaino saa erilaisia muotoja eri päämiesten kohdalla, riippuen heidän tilanteestaan. Nämä periaatteet on kuitenkin pidettävä mielessä päivittäisessäkin työssä, jotta edunvalvonta olisi laadukasta ja todella tukisi päämiehen etua. Kiire pyrkii pyyhkimään nämä mielestä ja kohtelemaan päämiehiä lähes saman kaavan mukaisesti, joten periaatteita ja niiden merkitystä on silloin tällöin muistutettava mieleensä.

Kun siirrytään periaatteista lainsäädäntöön, on edunvalvojan salassapitoa sääntelevä lainkohta selkeä. On myös hyvä, että se on osana edunvalvojan toimintaa sääntelevää lakia, eikä vain osa yleisiä viranomaisia koskevia salassapitosäännöksiä. Näin lainkohdan sanamuoto on selkeä ja sääntely on nopeampi tarkistaa. Laki ei ole kuitenkaan yksiselitteinen, eikä se edes voisi olla. Kaikkia erillisiä tilanteita on mahdoton sisällyttää lakiin, lisäksi tilanteet ja toimintaympäristö muuttuvat kaiken aikaa. Tämä nähdäänkin esimerkiksi sosiaali- ja terveysalaa koskevasta salassapitosääntelystä. Se on selvästi yksityiskohtaisempaa verrattuna edunvalvonnan sääntelyyn. Silti myös tällä alalla on omat hankalat tilanteensa, joissa tarvitaan omaa tai yksikkökohtaista rajanvetoa.

Toisena mahdollisena mallina tarkasteltiin Ruotsin edunvalvojen toimintaa. Kuten työssä on jo todettukin, ei suoria ehdotuksia tai vinkkejä toimintatavoista voi ainakaan suuressa määrin ottaa Suomen edunvalvojen käyttöön. Syynä on se, että Ruotsissa edunvalvojat eivät ole virkamiehiä, vaan yksityisiä vapaaehtoisia henkilöitä. Näin olen heidän toimintaansa ja esimerkiksi salassapitoa ei ole säädelty yhtä tarkasti laeilla kuin Suomessa, vaikkakin eettinen velvollisuus olla vaiti luottamuksellisista asioista koskee edunvalvojia Ruotsissakin ja tästä heille annetaan ohjeistusta. Koska salassapitosääntelyä ei ainakaan toistaiseksi ole, ei Ruotsin lain sinällään tarkempi ja käyttökelpoisempi määrittely päämiehen omaisten osuudesta asioihin ja siitä, keitä omaisiin kuuluu, omaa niin suurta merkitystä asiassa kuin olisi voinut ajatella.

Suomessa edunvalvojan toimesta tapahtuva tiedonjakaminen on kaiken kaikkiaan melko monitahoinen asia. Toiselle viranomaiselle tietoa voi jakaa avoimemmin, kun

se heidän tehtävänsä liittyi. Salassapitoa koskeva holhoustoimilain pykälä takaa oikeuden tähän. Toisaalta suoranaista eroa ei tehdä lähiomaisten, omaisten tai muiden yksityishenkilöiden välille. Jotkin pykälät ja niiden taustamateriaali viittaavat asiaan, mutta kattavaa ohjeistusta asiasta ei ole. Käytännössä toki heille kerrotaan erilaisia asioita, tai jätetään kertomatta, mutta laissa tehty ryhmittely ei tätä tulosta tuota. Laki ja sen tulkintamateriaali ohjaa selkeästi harkitsemaan joka kerta erikseen, kenelle asiasta mahdollisesti voidaan kertoa.

Koska sääntely on näin hajanaista ja yleisellä tasolla olevaa, herää kysymys, tarvisiko sääntelyä tarkentaa. Oikeusasiamies päätöksensä perusteluissa useammankin kerran viittaa tarkemman sääntelyn mahdolliseen tarpeeseen, ja nämä päätökset on toimitettu oikeusministeriön tietoon. Nämä päätökset olivatkin selvästi vaikuttaneet yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmän ohjeistukseen, joka kuitenkin edelleen jää kohtuullisen yleiselle tasolle. Olisiko esimerkiksi lakiin selvennettävä tilanteita, joissa päämiehen asioista voisi kertoa, tai vaihtoehtoisesti mistä ei missään tilanteessa tietoa saa jakaa? Tai mahdollisesti jos ryhminä lähiomaisia, muita omaisia ja muita yksityishenkilöitä kohdellaan tiedonjakamisen kohdalla eri tavalla, pitäisikö tämä kirjoittaa lakiin ja määritellä, keitä kuhunkin ryhmään kuuluu? Toisaalta tarkennukset eivät ole välttämättömiä, edunvalvojan oma harkinta kussakin tilanteessa selvittää asian. Mutta entä kun tähän harkintaan ei todellisuudessa ole mahdollisuuksia, yhä kasvavan päämiesmäärän mukanaan tuoman kiireen takia? Tällöin osa päätöksistä on lopulta pakko tehdä ilman tapauskohtaista harkintaa. Nykyisen työtahdin huomioiden monella edunvalvojalla varmasti joko tietoisesti tai käytännössä muodostuu päämieskohtainen tai edunvalvojakohtainen linja jokapäiväisemmissä asioissa, kun taas isompien asioiden ja asiakokonaisuuksien tullessa vastaan suoritettaneen tapauskohtainen pohdinta ja mahdollinen kirjallinen perustelu. Tilanne on melko haastava edunvalvojankin näkökulmasta katsottuna, puhumattakaan siitä, toteutuuko aina päämiehen etu. Liikaa varmasti harvoin kerrotaan, mutta jonkin verran runsaampi tiedon jakaminen voisi toisinaan olla päämiehen edun mukaista.

Toisaalta edunvalvojilta saatujen haastatteluvastausten perusteella voi päätellä, että jälleen tilanteet ovat niin erilaisia, että esimerkiksi hoitohenkilökunnan asettaminen selvästi huonompaan asemaan tiedonsaannissa vain heidän roolinsa perusteella ei läheskään aina palvelisi päämiehen etua. He eivät siis näe lain tiukentamista ratkaisuksi

tähän haasteeseen. Päinvastoin eräässä vastauksessa esiin nousi kommentti siitä, että laki on ehkä liiankin tarkka tällä hetkellä, koska sitä tulkitsevat kannanotot menevät sivuun sen sanamuodon asettamista rajoista. Tämä on ajatuksia herättävä huomio. Nämä kannanotot ovat varmasti paikallaan ja auttavat edunvalvojia päätösten teossa, mutta ikävää ja edunvalvojan oikeusturvaa heikentävää on se, jos ne menevät ohi lain sanamuodon. Lainsäädännön pitäisi aina olla edunvalvojan toiminnan selkärankana ja tavallaan selustaa suojaamassa. Työtä tehdään kuitenkin virkavastuulla, jolloin seuraukset lain rikkomisesta voivat olla vakavia.

Muutenkin edunvalvojien haastatteluista voi päätellä, että asia koetaan haasteelliseksi, mutta merkittävää apua asiaan ei odoteta olevan saatavissa. Syynä tähän on jälleen päämiesten tilanteiden erilaisuus, kahta samankaltaista tilannetta on vaikea löytää. Yksityiskohtainen ohje toiminnasta olisi siis todella vaikea laatia, ja vähintään siitä tulisi niin pitkä, ettei se olisi kovinkaan käyttökelpoinen. Edunvalvojat harkitsevat edelleen henkilökohtaisesti ratkaisujaan, saaden toki tukea ja toisen ammattilaisen mielipiteitä kollegoiltaan. Suurimmalle osalle asiaan vaikuttavat periaatteet ovat selkeät, ja päätöksenteon helppouteen vaikuttaa myös kokemus - sekä yksittäisen päämiehen omista että edunvalvojan työstä yleensäkin. Aloittelevalla edunvalvojalla ei tällaista kokemusta ole, ja hänen pitää aloittaa päätöksentekonsa asiaa koskevan sääntelyn pohjalta ja toimia parhaansa mukaan. Työn tekijän mielestä tässä tilanteessa varminta on kertoa mieluummin liian vähän kuin liian paljon – kuitenkin huomioiden se, että päämiehen asiat hoituvat hänen etunsa mukaisesti.

Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että asiaa koskeva sääntely on sinällään selkeää, mutta se ei voi käsittää kaikkia tilanteita. Jotkin tilanteet on ratkaistava lain sallimissa puitteissa edunvalvojan oman harkinnan mukaisesti. Saatavissa on jonkin verran materiaalia tarkasteltavaksi, ja siitä varmasti on apua ratkaisuun johtavan ajatusprosessin taustana. Kollegoilta voi saada apua ja uusia näkökulmia asiaan, ja toisten toimistojen toimintatavoista voi saada vinkkiä. Kuten edellisessä luvussa mainittiinkin, koottiin tämän työn materiaalin olennaisimmista osista listaus, joka toivottavasti tulee toimimaan edunvalvojien apuvälineenä ja muistilistana päätöksiä tehtäessä. Tämä ja muut samankaltaiset apuvälineet voivat auttaa käytännön työtä, mutta siitä huolimatta tarve

edunvalvojan omalle tapauskohtaiselle harkinnalle ei poistu. Se tulee jatkossakin olemaan ratkaiseva tekijä siinä, mitä yleisen edunvalvonnan päämiehen läheisille kerrotaan hänen asioistaan.

LÄHTEET

Astala, K. 2015. Johtava yleinen edunvalvoja, Satakunnan oikeusaputoimisto. Pori. Henkilökohtainen tiedonanto 28.1.2015.

Boråsin kunnan yliholhouslautakunnan käsikirja. Uskottu mies – edunvalvoja – holhooja. Viitattu 1.9.2015. https://www.boras.se/download/18.121e91e2132cdd86bdb800051670/1390353596846/%C3%96verf%C3%B6rmyndarn%C3%A4mndens+handbok_finska0001.pdf

Eduskunnan oikeusasiamiehen www-sivut. Viitattu 4.9.2015. <http://www.oikeusasiamies.fi>

Euroopan ihmisoikeussopimus. Sopimussarja 9/1990.

Euroopan komission www-sivut. Viitattu 31.8.2015. http://ec.europa.eu/justice/index_fi.htm

Hallituksen esitys Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi. 1998. HE 146/1998.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi edunvalvontavaltuutuksesta sekä holhoustoimesta annetun lain ja eräiden muiden lakien muuttamisesta. 2006. HE 52/2006.

Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta. 1993. HE 309/1993.

Karlstadin kunnan www-sivut. Viitattu 12.1.2016. <http://karlstad.se/>

Korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisu 21.8.2009/1989.

Koskinen, M., Parviainen, E. & Rubanin, M. 2009. Holhoustoimen lainsäädäntö. Helsinki: Edita.

Laki holhoustoimen edunvalvontapalveluiden järjestämisestä. L 29.8.2008/575 muutoksineen.

Laki holhoustoimesta. 1999. L 1.4.1999/442 muutoksineen.

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista. 1999. L 17.8.1992/785 muutoksineen.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista. 2000. L 22.9.2000/812 muutoksineen.

Laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä. 1994. 28.6.1994/559 muutoksineen.

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta. 1999. L 21.5.1999/621 muutoksineen.

Lehtonen, L. 2001. Potilaan yksityisyyden suoja. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.

Lehtonen, L. 2003. Terveysthuollon ammattihenkilön salassapitovelvollisuus. Helsinki: Suomalaiset Oikeusjulkaisut.

Markin kunnan www-sivut. Viitattu 14.9.2015. <http://www.mark.se>

Neuvonen, R. 2014. Yksityisyyden suoja Suomessa. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Oikeudenkäymiskaari. 1734. L 1.1.1734/4 muutoksineen.

Ojasalo, K., Moilanen, T. & Ritalahti, J. 2014. Kehittämistyön menetelmät: uudenlaista osaamista liiketoimintaan. 3. uud. p. Helsinki: Sanoma Pro

Oksanen, A. 2009. Edunvalvojen valvonta Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa. Helsinki: Oikeusministeriö. Lausuntoja ja selvityksiä 2009:21. Viitattu 1.9.2015. http://www.oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/1364460051469/Files/OMLS_2009_21_selvitys_76_s.pdf

Riksförbundet frivilliga samhällsarbete www-sivut. Viitattu 14.9.2015. <http://www.rfs.se>

Satakunnan oikeusaputoimiston www-sivut. Viitattu 8.7.2015. <http://www.oikeus.fi/oikeusapu/satakunnanoikeusaputoimisto/fi/>

Suomen perustuslaki. 1999. L 11.6.1999/731.

Von Schéele, E. & Strandberg, I. 2013. Ensamkommande barns rätt: en vägledning för den gode mannen, kommunen m. fl. Norstedts Juridik Ab.

Välimäki, P. 2013. Edunvalvontaoikeus. Helsinki: Sanoma Pro.

Yhdistyneiden Kansakuntien Ihmisoikeuksien www-sivut. Viitattu 28.8.2015. <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=fin>

Yhteydenpito, saavutettavuus ja tiedonsaanti. 2011. Helsinki: Oikeusministeriö. Yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmän suositus 14.4.2011. Viitattu 21.8.2015. http://www.oikeus.fi/oikeusapu/material/attachments/oikeus_oikeusapu/oikeusapu/edunvalvontajaholhou/edunvalvonankehittamistyoryhma/suositukssetjakannanotot/MaPDCtikJ/Yhteydenpito_tavoitettavuus_ja_tiedonsaanti_14042011.pdf

Yleisen edunvalvojan ja maistraatin menettely. 2011. Helsinki: Eduskunnan oikeusasiamies. Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 20.5.2011. Viitattu 7.9.2015. <http://www.eduskunta.fi/eoaratkaisut/eoak%20+3503/2009>

Yleisen edunvalvonnan kehittämistyöryhmän www-sivut. Viitattu 21.8.2015. <http://www.oikeus.fi/oikeusapu/fi/index/edunvalvonta/palveluntuottajat/edunvalvonantyyoryhmankannanotot.html>

Sosiaali- ja terveysalan haastattelukysymykset:

- Koetko omalla alallasi olevan salassapitoa koskevan sääntelyn (lait ja asetukset) olevan sopivalla tasolla, ei liian tiukkaa eikä liian löysää?
- Onko teille annettu lain lisäksi jotakin lisäohjeistusta (esim. ministeriöstä, kunnalta/kaupungilta, yrityksen johtajilta tms)?
- Onko ohjeistusta sopivasti, ja onko se helppokäyttöistä?
- Noudattavatko kaikki ohjeistusta?
- Kuinka usein törmäät tilanteeseen, jossa joudut pohtimaan salassapidon rajoja?
- Koettelevatko omaiset/läheiset salassapidon rajoja usein? (Esim. inttävät tiedonsaantioikeudestaan)
- Toimitaanko näiden lainkohtien mukaan useinkin työssäsi? (kysymyslomakkeessa mukana lainaukset laista potilaan asemasta ja oikeuksista 6 § 2 momentista sekä 13 § 3 momentin 4 kohdasta)
- Liittyykö näihin kertoihin vaikeita tilanteita? Jos liittyy, niin minkä tyyppisiä?
- Onko sinulla muuta lisättävää aiheeseen eli salassapitoon, sen sääntelyyn ja siitä johtuviin vaikeuksiin liittyen?

LIITE 2

Ruotsissa edunvalvojana toimivalle henkilölle esitetyt haastattelukysymykset:

- Minkälaista ohjeistusta (laki/erilaiset ohjeistukset: valtakunnallinen/läänikohtainen/ kaupunkikohtainen/joku muu vastaava) olette saaneet koskien päämiehen asioiden salassapitoa?
- Onko salassapito koskevassa ohjeistuksessa eroa alaikäisten ja toisaalta täysikäisten edunvalvonnassa?
- Onko ohjeistusta sopivasti, vai kaivattaisiinko sitä lisää?
- Jos säätelyä on mielestäsi melko vähän, onko vaikeaa päättää, mihin itse vetää tiedon jakamisen rajan? Miten sinä/muut tuntemasi edunvalvojat toimivat, onko tässä jokin linja vai harkitaanko kukin tapaus erikseen?
- Jaetaanko tietoa enemmän omaisille kuin esimerkiksi hoitohenkilökunnalle (jos verrataan kahta samanlaista päämiestä, toisella käytännön asioita hoitavat omaiset ja toisella ei, ja hänen asioitaan hoitaa omahoitaja ja muu hoitohenkilökunta esim. palvelukodissa)?
- Onko laissa/ohjeistuksessa annettu ohjeita siitä, miten tilanne muuttuu, jos päämiestä on käytetty taloudellisesti hyväksi tai sen uhka on selvästi olemassa - miten se vaikuttaa tiedon jakamiseen?

LIITE 3

Satakunnan oikeusaputoimiston Porin toimipaikan yleisille edunvalvojille esitetyt haastattelukysymykset:

- Koetko vaikeaksi määritellä tiedonjakamisen rajat päämiehen läheisten kohdalla?
- Onko sinulla tietoisesti valittu linja ”pienemmissä” asioissa?
- Kuinka usein vastaasi tulee tilanteita, joissa tiedonjakamisen kohdalla sinun täytyy perusteellisesti miettiä kertomisen rajoja?
- Mitä seikkoja perusteellisessa pohdinnassa yleensä mietit? Periaatteet, pykälät yms.
- Koetko aikaa tällaiseen pohdintaan olevan sopivasti tai liian vähän?
- Millaisia haasteita/vaikeita tilanteita olet kokenut päämiesten omaisten kohdalla?
- Mitä apua kaipaisit tilanteeseen (sen päättämisessä, mitä kerrot omaisille)?
- Kaipaатko lainsäädäntöön tarkennuksia / tarkempia toimintaohjeita ministeriöstä?
- Onko toimistossanne käsitelty asiaa ja muodostettu yhteinen toimintalinja?
- Jos yhteinen toimintalinja on, ovatko kaikki tietoisia siitä?
- Noudattavatko kaikki yhteistä linjaa?
- Onko edunvalvontasihteereitä ohjeistettu asiassa / oletko ohjeistanut omaa työpariasi?
- Jos sihteereitä on ohjeistettu, miten?
- Jos ohjeistusta ei vielä ole, kaivattaisiinko sellaista?
- Kerrotko enemmän omaisille kuin esimerkiksi omahoitajalle?
- Miten toimit tilanteessa, jossa joku omaisista on hyväksikäyttänyt päämiestä taloudellisesti ennen edunvalvontaa tai vaara on mielestäsi olemassa?
- Kysytkö tavatessasi uuden päämiehen häneltä lupaa kertoa asioista omaisille / kelle omaisista tietoja ei saa kertoa?
- Käyttörahat – kuinka paljon jaat niiden suhteen tietoja omaisille ja minkälaisissa tilanteissa?
- Koetko hankalaksi saada jakaa tarkkoja tietoja käyttörahasta, jos läheinen toimii yhdyshenkilönä edunvalvojan ja päämiehen välissä?

Muiden toimistojen edustajille esitetyt kysymykset:

- Koetko vaikeaksi määritellä tiedonjakamisen rajat päämiehen läheisten kohdalla?
- Onko toimistossanne käsitelty asiaa ja muodostettu yhteinen toimintalinja?
 - Jos yhteinen toimintalinja on, ovatko kaikki tietoisia siitä?
 - Noudattavatko kaikki yhteistä linjaa?
- Onko sinulla tietoisesti valittu linja ”pienemmissä” (jokapäiväisissä) asioissa?
- Kuinka usein vastaasi tulee tilanteita, joissa tiedonjakamisen kohdalla sinun täytyy perusteellisesti miettiä kertomisen rajoja?
- Mitä seikkoja perusteellisessa pohdinnassa yleensä mietit? (Periaatteet, pykälät yms.)
- Koetko aikaa tällaiseen pohdintaan olevan sopivasti tai liian vähän?
- Millaisia haasteita/vaikeita tilanteita olet kokenut?
- Jos kaipaat jonkinlaista apua sen päättämisessä, mitä kertoa läheisille, millaista apua?
- Kaipaatko lainsäädäntöön tarkennuksia / tarkempia toimintaohjeita ministeriöstä/muuta vastaavaa?
- Onko edunvalvontasihteereitä ohjeistettu asiassa / oletko ohjeistanut omaa työpäriäsi?
 - Jos sihteereitä on ohjeistettu, miten?
 - Jos ohjeistusta ei vielä ole annettu, kaivattaisiinko sitä?
- Kerrotko enemmän omaisille kuin esimerkiksi omahoitajalle (tilanteessa, jossa henkilöllä on omaisia vs. hänellä on vain omahoitaja)?
- Miten toimit tiedonjakamisen suhteen tilanteessa, jossa joku omaisista on hyväksikäyttänyt päämiestä taloudellisesti tai taloudellisen hyväksikäytön vaara on selkeä?
 - Entä jos kyseessä on esim. vanhuksen lapsi, jolla on muitakin lapsia?
- Kysytkö tavatessasi uuden päämiehen häneltä lupaa kertoa asioista omaisille / kelle omaisista tietoja ei saa kertoa?
- Käyttörahat – kuinka paljon jaat niiden suhteen tietoja omaisille ja minkälaisissa tilanteissa (esim. läheinen hoitaa päämiehen puolesta käyttöraha-asioita)?

Tiedon jakamisesta ja salassapidosta päätettäessä pohdittavaa

PERIAATTEET

Yksityisyyden suoja on kaikille kuuluva ihmis- ja perusoikeus

YK:n ja EU:n sopimukset

Suomen perustuslaki, 10 §: Jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu.

HE 309/1993: Perusoikeudet kuuluvat myös holhouksen alaisena oleville

Edunvalvonnan periaatteet, **autonomia ja paternalismi**: pm asioihin puututaan tarvittaessa, kuitenkin pyritään säilyttämään hänen mahdollisimman laaja itsemääräämisoikeutensa. (Esim. kirjassa Välimäki, P. 2013. Edunvalvontaoikeus. Helsinki: Sanoma Pro)

LAINKOHDAT

Lähtökohta: Laki holhoustoimesta (442/1999) 92 §

Viranomaisessa toimivan salassapitovelvollisuuteen sovelletaan, mitä viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetussa laissa säädetään.

Edunvalvoja, holhoustoimen edunvalvontapalvelun tuottajan palveluksessa oleva henkilö, luottamushenkilö ja holhoustoimen tehtävässä käytetty asiantuntija *eivät ilman asianomaisen suostumusta saa ilmaista holhoustoimeen liittyvän tehtävän perusteella tietoon saamaansa asiaa, joka yksityisen taloudellisen edun tai yksityisyyden suojaamiseksi on pidettävä salassa.*

Mitä 1 ja 2 momentissa säädetään, ei estä asian ilmaisemista:

- 1) valtion tai kunnan viranomaisille taikka muulle henkilölle tämän lain mukaisten tehtävien suorittamista varten;
- 2) syyttäjä- ja poliisiviranomaiselle rikoksen selvittämistä varten;

3) tuomioistuimelle, jos se on tarpeen tämän lain mukaisessa asiassa; eikä   4) sille, jolla on lain nojalla oikeus saada asiasta tieto.

HE 146/1998 (Yksityiskohtaiset perustelut, 10 luku. Erinäiset säännökset, 92 §):

Yksityisen taloudellisen edun vuoksi salassapidettäviä ovat esimerkiksi asianomaisen liike- tai ammattisalaisuudet sekä hänen taloudellista asemaansa koskevat tiedot, jos niiden antamisesta voi aiheutua hänelle taloudellista vahinkoa.

Yksityisyyden suojaamisen vuoksi salassapidettäviä ovat esimerkiksi asianomaisen yksityiselämää, terveydentilaa, sairautta ja vammaisuutta sekä häneen kohdistuvia hoitotoimenpiteitä koskevat tiedot.

*Säännöstä olisi kuitenkin tulkittava ottaen huomioon, että sen tavoitteena on suojata holhoustoimen asiakkaita haitoilta, joita yksityisyyden piiriin kuuluvan asian paljastaminen voi aiheuttaa hänelle itselleen tai hänen läheisilleen. **Salassapitovelvollisuuden rikkomisena ei sen vuoksi ole pidettävä asian ilmaisemista, jos on selvää, että siitä ei aiheudu asianomaiselle tai hänen läheiselleen haittaa.***

Toisaalta myös HolhTL 42 §:

Täysi-ikäiselle määrätyn edunvalvojan tulee huolehtia siitä, että päämiehelle järjestetään sellainen **hoito, huolenpito ja kuntoutus**, jota on päämiehen huollon tarpeen ja olojen kannalta sekä päämiehen toivomukset huomioon ottaen pidettävä asianmukaisena.

Asiakirjajulkisuus:

(Suomen perustuslaki 12 § 2 mom: ”Viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ja muut tallenteet ovat julkisia, jollei niiden julkisuutta ole välttämättömien syiden vuoksi lailla erikseen rajoitettu.”)

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999) 5 § 3 mom: ”**Viranomaisen asiakirjana ei pidetä - - 4) asiakirjaa, joka on annettu viranomaiselle yksityisen lukuun suoritettavaa tehtävää varten tai laadittu sen suorittamiseksi**”

HE 52/2006 (koskee muutoksia HolhTL; Yksityiskohtaiset perustelut, 1.2. Laki holhoustoimesta, 92 §): ” Vaikka kunnallisiin viranomaisiin

lähtökohtaisesti sovelletaankin viranomaisten toiminnan julkisuudesta annettua lakia, erityinen salassapitosäännös on näiden kunnan palveluksessa olevien henkilöiden osalta tarpeellinen, sillä mainitun lain 5 §:n 3 momentin 4 kohdan mukaan viranomaisen asiakirjana ei pidetä asiakirjaa, joka on annettu viranomaiselle yksityisen lukuun suoritettavaa tehtävää varten tai laadittu sen suorittamiseksi. Mainittua lakia ei näin ollen sovelleta yleiselle edunvalvojalle yksittäisen edunvalvontatehtävän hoitamista varten annettuihin asiakirjoihin tai sen suorittamiseksi laadittuihin asiakirjoihin, vaan tällaisten asiakirjojen salassapito määräytyisi käsillä olevan säännöksen perusteella.”

KHO 1989/2009: Edunvalvoja ei tuossa ominaisuudessaan ollut viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetussa laissa tarkoitettu viranomainen eivätkä hänelle tässä tarkoituksessa toimitetut tai hänen laatimansa asiakirjat olleet viranomaisen asiakirjoja.

Terveysdenhuolto:

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999) 24 §: Salassa pidettäviä viranomaisen asiakirjoja ovat - - 25) asiakirjat, jotka sisältävät - - tietoja henkilön terveydentilasta tai vammaisuudesta taikka hänen saamastaan terveydenhuollon ja kuntoutuksen palvelusta.

EOA PÄÄTÖKSET (tilanne 4.9.2015)

3503/4/09 (annettu 20.5.2011) – Edunvalvojalle toimitettu päämiehen allekirjoittama selvityspyyntö varojen käytöstä, pyydetty toimittamaan päämiehen osoitteeseen. Asiakirjassa oli myös annettu lupa luovuttaa salassapidettäviä tietoja päämiehen tyttarelle tämän osoitteeseen. EOA: Jos edunvalvojalla on epäily valtuutuksen aitoudesta, tulee ottaa viipymättä yhteyttä päämieheen ja tarkistaa asia.

3418/4/09 (annettu 6.5.2011) – Edunvalvoja oli päämiehen antamasta valtakirjasta huolimatta kieltäytynyt antamasta kantelijoille päämiehen tili- yms. tietoja kantelun pohjaksi. Epäluottamus oli lähtöisin maksamattomista puhelinlaskuista, vuokrasta, apteekkimaksuista ja taksilaskuista. Edunvalvoja oli keskustellut päämiehensä kanssa, tämä ei muistanut valtakirjan antamista; ev oli tulkinnut, ettei pm ollut ymmärtänyt asiaa. EOA: jälkimmäinen suostumuksen peruutus riittäisi perusteeksi

evätä tiedot; kun vedottu ymmärryksen puutteeseen, olisi pitänyt arvioida olisiko tietojen kertomisesta ollut haittaa. (*Ratkaisussa myös oikeuskirjallisuuteen katsausta.*)

1903/4/09 (annettu 1.12.2010): tietoja annettu **liikaa** pm pojalle, pm ei enää kyennyt ymmärtämään asian merkitystä. Pojalle annettu kerran edunvalvonnan alkuvaiheessa kopio holhouspäiväkirjan sivusta ja kaksi pankin tapahtumaotetta. EOA: tietojen kertaluonteisesta antamisesta ei osoitettu koituneen haittaa – salassapitoa ei varsinaisesti rikottu. Kuitenkin, tietojen tarkkuus?

2586/4/08 (annettu 21.5.2010): Edunvalvoja kieltäytyi pm antamasta valtakirjasta huolimatta keskustelemasta pm isän kanssa autokoulusta. Ev ei ollut varma, oliko valtakirja ollut todella pm tahdon mukainen – huomioitu KO tuomio jonka mukaan pm on altis vaikutuksille. Pm pyytäessä henkilökohtaisesti tiedot aina annettu. EOA: Kyseessä yksityisyyden suojasta huolehtimisen ja itsemääräämisoikeuden yhteen sovittaminen niin, että pm etu toteutuu. Valtakirjan tahdonmukaisuus olisi ollut varmistettava pm itseltään.

4208/4/08 (annettu 23.2.2010): Pm kantelijana, ei ollut saanut pyynnöistä huolimatta jäljennöksiä kaikista tiliotteista. Halusi myös ev osoittavan paikan, josta jäljennökset voisi noutaa tai jossa tiliotteet voisi kopioida. EV-toimiston kanta oli, ettei tiliotteita lähetetä kotiin jos pm vaarassa tulla hyväksikäytetyksi. Pm voi kysyä saldoja toimistosta, kerrotaan aina. Pm voi käydä myös tutustumassa asiakirjoihin toimistossa. Pyydettyä tiliotteet oli lähetetty, muina kuukausina ei. Lähettäminen oli aina aiheuttanut pyyntöjä pm pojan avustamiseksi, ja hänen epäiltiin olevan tiedon hankinnan takana. EOA: Pm aina tiedonsaantioikeus (HolhTL 39 § 3 mom). Kieltäytymiselle ei riitä perusteluksi tietoja seuraavat pm pyynnot. Pm tiedonsaantioikeutta ei asiaa koskevan säännöksen sanamuodon perustella ole millään tavalla rajoitettu kytke-mällä sitä esimerkiksi pm kykyyn ymmärtää pyytämiensä tietojen merkitys. Tietojen toimittamisessa tulisi tapauskohtaisesti omaksua menettelytavat, joilla parhaiten turvataan pm tosiasiallinen mahdollisuus tietojen saantiin.

YLEISEN EDUNVALVONNAN KEHITTÄMISTYÖRYHMÄN SUOSITUS

14.4.2011 ”YHTEYDENPITO, TAVOITETTAVUUS JA TIEDONSAANTI”

- luvan kysyminen ensimmäisellä tapaamisella
- päämiehen edun huomioiminen
- mitä läheiset jo tietävät
- päämiehen oikeus perheyhteyteen ja toisaalta yksityisyyteen

Muutama näkökohta - ajatuksia muiden toimistojen haastatteluista:

”Asioista voidaan kertoa se, mikä asioiden hoidon kannalta on välttämätöntä, ellei laki kiellä asiasta puhumista kokonaan tai päämies ole erityisesti kieltänyt kyseisestä asiasta puhumista.”

”Ratkaisua pohtiessa mietitään päämiehen etua. Saako tällä toimenpiteellä päämiehelle konkreettista apua? Jos ei, ei tietoa kerrota.”

”Lähtökohtana on päämiehen yksityisyyden kunnioittaminen, seuraavaksi pohditaan päämiehen mahdollista aiempaa tahtoa sekä avoimuuden astetta ja kolmantena päämiehen etua.”